

Studia Slavica Oldenburgensia

Studia Slavica Oldenburgensia 17

hrsg. von Rainer Grübel, Gerd Hentschel und
Gun-Britt Kohler

Gerd Hentschel, Siarhiej Zaprudski (eds.)

**Belarusian Trasjanka and
Ukrainian Suržyk**

**Structural and social aspects of
their description and categorization**

bis

BIS-Verlag der Carl von Ossietzky Universität Oldenburg

CS 9080
Universitat
Oldenburg
Bibliothek

BIS-Verlag, Oldenburg, 2008

Verlag / Druck / Vertrieb

BIS-Verlag

der Carl von Ossietzky Universitat Oldenburg
Postfach 2541
26015 Oldenburg

E-Mail: bisverlag@uni-oldenburg.de
Internet: www.bis-verlag.de

ISBN 978-3-8142-2131-1

Contents

Introduction	vii
Лариса Масенко Суржик: історія формування, сучасний стан, перспективи функціонування	1
Summary	35
Michael S. Flier Suržyk or suržyks?	39
Резюме	56
Сяргей Запрудскі Маўленчая акамадацыя і пераклучэнне кодаў у працэсе міжкультурнай камунікацыі: выпадак Беларусі	57
Summary	92
Gerd Hentschel On the development of inflectional paradigms in Belarussian tras- janka: the example of demonstrative pronouns	99
Резюме	130

Introduction

This volume contains four papers that will be presented at the XIVth International Congress of Slavists as part of the thematic block *Belarusian trasjanka and Ukrainian suržyk: Structural and social aspects of their description and categorization* at Ohrid, Macedonia, September 10th-16th, 2008, organized by the Commission for the Study of Language Contacts of the International Committee of Slavists. Belarusian trasjanka and Ukrainian suržyk are two very widespread forms of mixed speech used in Belarus and the Ukraine, made up of Belarusian and Russian and Ukrainian and Russian respectively. Within this thematic block, the authors and participants on suržyk come from the Ukraine (L. Masenko) and the USA (M. Flier), and on trasjanka from Belarus (S. Zaprudski) and Germany (G. Hentschel).

Although these forms of mixed Belarusian-Russian or Ukrainian-Russian speech can be found among millions of people in each of the respective countries, and although this by no means represents a new phenomenon, it can be said that research on these forms of mixed speech has been so far unsatisfactory, both from a theoretical and an empirical point of view. One reason for this deficit is certainly a general delay in the development of sociolinguistics in those countries that were formerly within the sphere of influence of Soviet communist power. Another reason, however, is a stigmatisation of these forms of mixed speech in each of the respective countries (and in Russia). They were widely judged to be symptomatic of a lack of education and culture. Their stigmatization can partly be seen as related to the deficits in the evolution of general sociolinguistics. However, in recent years there has been a sharp growth of interest in mixed East Slavic speech (not just in Belarus, the Ukraine and Russland, but also in other countries), which is also outlined briefly in the four contributions presented here. The volume is of course no introduction to the issue at hand. Rather, the authors discuss different pertinent linguistic-structural, social and political aspects as well as an array of theoretical questions that must be considered in the context of mixed Belarusian-Russian and Ukrainian-Russian speech. A substantially larger general survey on trasjanka and suržyk is provided in: HENTSCHEL, G., TARANENKO, O., WOOLHISER, C. & ZAPRUDSKI, S. (eds.), *Studies on Belarusian trasjanka and Ukrainian suržyk as results of Belarusian-Russian and Ukrainian-Russian language contacts. Papers from a conference, Oldenburg, June 15th - 18th 2007*. Frankfurt, Verlag Peter Lang, to appear in 2009.

L. Masenko provides an overview of the research on mixed Ukrainian-Russian speech (surżyk), thereby also identifying deficits in the investigation of surżyk, which she partly attributes to the long cultivated dogma of the harmony of Ukrainian-Russian bilingualism. The chapter not only examines the linguistic situation in the late soviet era and the present day, but also much earlier forms of mixed Ukrainian-Russian speech, going back as far as the 17th century. The political and social circumstances are discussed in detail. On the question of the categorisation and linguistic status of surżyk, the problem arises how to ascertain a threshold value for distinguishing interference of the one language in the speech in another from a (conventionalised) mixed speech. On the one hand, the author suggests that surżyk can be seen less as a form of speech than a special langue (despite all instability or variation), indicating that it could constitute a threat to Ukrainian. On the other hand she regards surżyk as the sum of Ukrainian-Russian idiolects in which elements of the two languages mix unsystematically and disproportionately.

M. Flier critically discusses more recent endeavours in surżyk research to identify not one surżyk, but different, discrete versions of surżyk. To this end, the respective studies refer especially to different social constellations, but also, to some extent, to different temporal circumstances. Initially, Flier emphasizes that such differences are negligible as long as they do not precipitate linguistic differences. But, as several examples demonstrate, where qualitative and quantitative differences are identified then it is more apposite to speak of variation in one (and maybe temporal or social varieties of one) surżyk, in other words, of different realisations of one structural spectrum. One should only speak of surżyk in the plural when a different constellation in terms of matrix (basic) language and embedded language arises, i.e. a mixed variation on the basis of either Ukrainian or Russian (or, as is the case in western Ukraine for example, with a significant Polish contribution).

S. Zaprudski discusses different codes which according to previous studies characterise the "communicative situation" in Belarus, taking these categorisations as the starting point for his own reflections on the applicability of the dichotomy of *coordinate vs. compound bilingualism*. He points out the traditional overemphasis of coordinate bilingualism and emphasizes the significance of the compound type for Belarusian and Russian in Belarus as well as the possibility that both types can vary in one

individual depending on the situation at hand. More research is clearly needed here. Against this background, in the second section of his study Zaprudski expands on the issues of accommodation and code switching in Belarusian-Russian language contact in Belarus. He thereby points out that the use of speech of the *trasjanka* type is by no means necessarily attributable to a lack of linguistic culture of the speakers, but rather that it is often consciously used where appropriate as an alternative to Standard Belarusian or Standard Russian.

G. Hentschel first discusses the metatheoretical question of what is meant when individual researchers emphasize the "unsystematic", "individual" or "chaotic" aspects of *trasjanka* (and surżyk) as forms of speech. In the light of the intense variability of these mixed forms of speech he points to analogies to the emergence of new urban dialects, for instance in Britain. On the basis of a corpus of spoken language from ten informants (members of a family and their friends), taken over a period of more than one year in the Belarusian town of Baranavičy, the author uses the example of demonstrative pronouns to show that – despite all variations in this speech – "new" inflectional paradigms are taking shape that, taken as a whole, neither coincide with the Belarusian ones (standard language and dialects) nor with the Russian ones, although they partly overlap with both. In other words, preferences for different forms and endings that partly resemble the Belarusian ones and partly the Russian ones, but are also partly new, specific *trasjanka* forms, can be ascertained and quantified.

All the contributions conclude with comprehensive summaries in English (L. Masenko, S. Zaprudski) or Russian (M. Flier, G. Hentschel). The contributions by M. Flier and G. Hentschel are in English, the chapter by L. Masenko is in Ukrainian and the one by S. Zaprudski is in Belarusian.*

Gerd Hentschel, Oldenburg, Germany

July 2008

Siarhiej Zaprudski, Minsk, Belarus

---

* The editors thank Vicki May for her help with the English texts (except for that of M. Flier). All remaining errors are ours.

Лариса Масенко,

Національний університет Києво-Моглянська академія

Суржик: історія формування, сучасний стан, перспективи функціонування

Мішане українсько-російське мовлення, відоме під назвою суржик, почало досліджуватися в українському мовознавстві лише в останні два десятиліття.

Поява численних розвідок, присвячених цьому мовному явищу, стимулювала передусім перегляд його словникової дефініції.

У словниках радянського періоду суржик визначали як «елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова» (СУМ 1978, 854). Це визначення перенесено і у новий «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (ВТСУМ 2006, 1416), де його лише доповнено прикладом *українсько-російський суржик*.

Так само – як суміш будь-яких мов – було кваліфіковано суржик і в першому виданні енциклопедії «Українська мова» у статті авторства К. Ленець: «Мова, в якій штучно об'єднані, без дотримання літературних норм елементи різних мов» (УМЕ 2000, 616). У другому виданні в значно розширеній статті *суржик* авторства О. О. Тараненка: «поширена в Україні розмовна назва ненормативного індивідуального мовлення певної особи та соціолекту певної групи, що будуються на основі змішування, інтерференції елементів двох і більше мов» (УМЕ 2004, 665).

Водночас зазначені енциклопедичні статті містять і додаткові уточнення дефініції. Так, у першому виданні зазначено, що ця назва вживається переважно щодо «українського просторіччя, засміченого невмотивовано запозиченими (внаслідок українсько-російської інтерференції) російськими елементами» (УМЕ 2000, 616). У другому виданні наведено визначення продовжує така інтерпретація суржику: «Для характеристики таких змішаних типів мовних утворів кажуть, наприклад, про українсько-польський, українсько-словацький та інші суржикі. Але найчастіше під суржигом як соціолектом розуміють певний структур-

но-функціональний компонент українського просторіччя з помітною домішкою русизмів, що став розмовною мовою і фактично основним засобом спілкування більшості україномовного населення України внаслідок масової тривалої контактної українсько-російської двомовності в її асиметричній (диглосній) формі» (УМЕ 2004, 665).

В останніх наукових публікаціях і виданні енциклопедичного типу визначення розглядуваного ідіома вже чітко конкретизовано стосовно мов, які його утворюють. Леся Ставицька в останній своїй праці, присвяченій суржикові, визначає його як «некодифіковану просторозмовну мову, яка виникла як наслідок масової тривалої контактної українсько-російської двомовності в її диглосній формі» (СТАВИЦЬКА & ТРУБ 2007, 77). До позначення різновиду українського просторіччя, засміченого невмотивовано запозиченими російськими елементами звужено семантику лексеми *суржик* у «Малій філологічній енциклопедії» (МФЕ 2007, 402).

Водночас у лінгвістичних працях трапляється й використання терміна *суржик* у ширшому значенні – як суміші будь-яких мов. Наприклад, Олександр Чередниченко, аналізуючи явище новітньої експансії англійської мови в український медіапростір, пише про формування суржику «нового типу, вже українсько-англійського»: «Зрозуміло, що будь-який суржик, чи то українсько-англійський, чи то українсько-російський, не може претендувати на статус норми, оскільки руйнує системи обох контактуючих мов» (ЧЕРЕДНИЧЕНКО 2007, 72).

Майбутні дослідження мають уточнити час виникнення вторинного значення лексеми *суржик* внаслідок метафоричного перенесення назви зернової суміші на мовну. Що ж до термінологічного вжитку слова в науковому дискурсі, то тут можна констатувати вже його відносну усталеність, хоча деякі соціолінгвісти заперечували його придатність до термінологізації, вбачаючи в слові присутність небажаної оцінної конотації. Так, Володимир Демченко пропонував вживати термін *регіональне койне* замість «штучного, політично заангажованого та мазохістичного терміна *суржик*» (ДЕМЧЕНКО 2003, 29). Однак з пропозицією В. Демченка важко погодитись, оскільки койне за характером утворення і використання належить до іншого типу форм існування мови, ніж суржик (ТАРАСЕНКО 2006, 64).

Слід зазначити, що тенденція до обмеження вжитку лексеми *суржик* до термінологічного позначення специфічно українського явища мовної комунікації має свої підстави. Як би ми не кваліфікували цей тип мов-

лення, його утворено на базі української мови і територією його побутування є Україна. Виходячи з цього, Юрій Шевельов, наприклад, відносив суржик до різновидів української мови (ШЕВЕЛОВ 1998, 13). Слід зауважити також, що аналогічний суржикові мішаний різновид білорусько-російського мовлення, поширений в Білорусі, має іншу назву – *трасянка*, хоча в семантичному плані ці лексеми близькі за походженням, пов'язані з сільськогосподарською лексикою (див. докладніше МАСЕНКО 2004, 104).

Водночас йдеться про українську специфіку терміновжитку, а не про унікальність суржику як субмови змішаного типу. У теорії мовних контактів описано багато випадків утворення мішаних різновидів мовлення, так званих *піджинів* і *креолів*, характерних передусім для соціолінгвістичних ситуацій в колоніальних і постколоніальних країнах. Українські лінгвісти уже висловлювали думку про можливість віднесення суржику до того ж типу мовних утворень, що й піджин. Характеризуючи піджин як соціальний діалект, який виникає внаслідок фрагментарного засвоєння і спрощення на всіх рівнях мови метрополії та її змішування з рідною мовою, що забезпечує комунікацію в парадигмі стосунків «господар – слуга», Олександр Чередниченко пише: «Чи можливі у цьому контексті аналогії з мовною ситуацією в Україні? На мою думку, цілком можливі. Не є таємницею, що нав'язування російської мови в часи колоніального та напівколоніального становища України, значний тиск російської на українську призвели до появи так званого суржику, що за своїми структурними та функціональними ознаками цілком відповідає вищезгаданому піджину. Суржикізація мовлення істотної частини населення України на основі змішування української та російської мов тягне за собою розширення функцій суржику і поступове його перетворення на основний засіб усного спілкування» (ЧЕРЕДНИЧЕНКО 2007, 64).

Разом з тим питання, чи можемо розглядати суржик як ідіом, аналогічний піджинам або креольським мовам, лишається відкритим. Аргументом, висунутим проти такого ототожнення, може бути та обставина, що відомі з лінгвістичних досліджень піджини з наступним переходом їх у креольські мови формуються на базі генетично віддалених мов, зокрема внаслідок поєднання елементів європейських мов з діалектами місцевих мов Африки, Південної Америки, Океанії, Південно-Східної Азії. Крім того, причиною виникнення піджинів, які в наступних поколіннях мовців формуються в креольські мови, є відсутність національ-

них стандартів місцевих мов, побутування їх у формі численних діалектів, тобто існування умов, за яких роль мови міжетнічного спілкування перебирає на себе ідіом, утворений шляхом поєднання однієї з європейських мов з місцевим діалектом. Натомість у суржику поєднуються елементи двох споріднених мов, з яких обидві мають сформований загальнонаціональний стандарт.

Водночас на користь порівняння українсько-російського суржику з піджинами й креолами може бути висунутий аргумент подібності соціальних причин і механізмів їх утворення: всі ці ідіоми формуються в соціолінгвістичній ситуації нерівноправних міжетнічних і міжмовних стосунків домінуючих і підлеглих мов шляхом стихійного неповного засвоєння лексики чужої мови панівного етносу із частковим збереженням фонетичних і морфологічних рис первинної рідної мови.

До ключових проблем дослідження мішаного українсько-російського ідіома, від розв'язання якої залежатимуть і перспективи аналізу суржику в зазначеному зіставно-типологічному аспекті креолістики, належить проблема його визначення – яке мовне утворення, який саме ідіолект чи соціолект можемо ідентифікувати як суржик.

Як ми вже зазначали, головним завданням тут є розрізнення інтерферованого й мішаного мовлення, встановлення критеріїв такого розрізнення, зокрема визначення інтерференційного порогу, за яким починається процес мовної міксації (МАСЕНКО 2007, 29). Відсутність наукових засад для такого розрізнення пояснюється недостатньою опрацьованістю питань українсько-російського білінгвізму, дослідження якого впродовж усього радянського періоду підмінялось пропагандивною тезою про «гармонійність» національно-російської двомовності і «благоговірність» впливу російської мови на національні мови радянських республік.

Соціолінгвістичні дослідження, які провадилися в Інституті мовознавства АН УРСР у 1970-1980-х роках, виконувались у відповідь на партійне замовлення, спрямоване на посилення русифікації в УРСР. Показово, що соціолінгвістичне анкетування, здійснене на початку 1980-х років з метою вивчення українсько-російського білінгвізму, здійснювалось у відділі культури російської мови Інституту мовознавства АН УРСР у рамках виконання теми «Роль російської мови як засобу міжнаціонального спілкування». Слід підкреслити, що колективна монографія «Украинско-русское двуязычие», опублікована за підсумками опитування, не включала суржик до об'єктів дослідження. Головною

метою праці було вивчення інтерференційних явищ у російському мовленні українців, що виникають внаслідок впливу первинної української мови. Але і над дослідженням цієї суто лінгвістичної проблеми тяжіли ідеологічні догми, що виявилось у трактуванні зарубіжної теорії про існування національних варіантів російської мови як ненаукової, хоча матеріали анкетування швидше підтверджували її правомірність. Що ж до цілком очевидної нерівномірності у функціональному розподілі української та російської мов, то одна її констатація вкотре трактувалась як «вороже твердження зарубіжних буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів мовної дійсності в Радянському Союзі» (УКРАИНСКО-РУССКОЕ 1988, 11).

Заборона об'єктивних наукових досліджень українсько-російського білінгвізму зумовила майже цілковите ігнорування з боку мовознавчих кіл і таких його проявів, як змішування двох мовних кодів, хоча відповідні зразки мовлення літературні тексти й писемні пам'ятки фіксували ще у XVIII столітті, а в радянський період їхнє побутування в українському мовному просторі значно інтенсифікувалось.

Очевидно, що невизначеність меж мовного явища, яке називаємо суржиком, залишає відкритим і питання про час його виникнення. «Історії суржика чи суржиків на Україні ще не написано. – Зазначає Ю. Шевельов. – Котляревський застосовував суржик не тільки в «Енеїді», а – іншим способом – і в своїх п'єсах у таких партіях, як Возний або Финтик, ідучи тут за традицією барокової інтермедії. Чи можна застосувати поняття суржика до українсько-польських сумішів XVI – XVII сторіччя, ми ще не знаємо. Ще менше ми знаємо, чи воно могло б стосуватися до церковнослов'янсько-староукраїнських мішанок доби Київської Русі» (ШЕРЕХ 1998, 13).

Якщо обмежити вживання терміна *суржик* українсько-російськими мішаними формами усного мовлення, то історично час їхньої появи слід віднести, очевидно, до кінця XVII – початку XVIII сторіччя, коли імперська асиміляційна політика перервала розвиток староукраїнської писемної традиції на підросійській Україні. Впровадження російської мови в адміністративно-управлінську сферу й освіту спричинило формування в середовищі місцевого чиновництва – канцеляристів, писарів, дячків, а також бурсаків і шкільних учителів специфічного макаронічного усного мовлення, в якому елементи старослов'янщини, кліше і штампи російського канцеляриту й літературні звороти химерно сполу-

чались з фонетичною основою й лексичними та морфологічними елементами української мови.

Зразки такої мовної мішанини становили об'єкт пародіювання в українській літературі з появи перших же творів, написаних живою народною мовою. Це, наприклад, часто цитована промова «філозопа» над убитим Паллантом з шостої частини поеми І. Котляревського «Енеїда»:

Тоді якийсь їх філозоп
Хотів сказати надгробне слово,
Та збився і почухав лоб,
Сказав: «*Се мертвий і не дишить,
Не видить, то єсть, і не слишить,
Єй, єй! Уви! Он мерть, амінь!*» (КОТЛЯРЕВСЬКИЙ 1968, 242).

Подібні пародійні вставки трапляються і в драматичних творах І. Котляревського, пор., наприклад, пісню Возного «*От юних літ не знав я любові. Не оцущал возження в крові*», що відтворює макаронічну мову, якою у XVIII сторіччі складали пісні та любовні романси школярі, писарі, дячки. Такою ж українсько-російською мішанкою написано пісню «*Тобою восхитонний*», що її співає Фінтик – персонаж з водевілю І. Котляревського «Москаль-чарівник» (НУДЬГА 1961, 100-101).

Штучне мішане мовлення представників сільського чиновництва, в якій стереотипні формули російської ділової мови вживалися в українській вимові й з українськими морфологічними і окремими лексичними особливостями відтворено у прозових творах Г. Квітки-Основ'яненка. Несумісність казенної мови «письменних» українців з місцевою адміністрацією, скаліченою впливом чужого бюрократичного канцеляриту, з живим усним мовленням селян й спричинені цим комунікативні провали відображають діалоги в реалістично зображених сценах з тогочасного сільського життя в оповіданнях і повістях письменника. Для прикладу можна навести фрагмент бесіди селянки з представниками влади в повісті «Сердешна Оксана»:

- Та'дже твій Охрім вже вмер, – казав голова.
- *І состоїть ісключенням із ревизьких сказок і з общественних відомостей,*
– підхопив писар, мотнувши патлами, і покинув писати.
- Та знаю, що вмер, – казала Векла, – і стоїть *заключенням* у відомості, як пан писар *по-письменному* каже»...

- *Казуснее діло!* – обізвась-таки писар, штрикаючи себе пальцем у лоб. – *Не іміється приміру. Треба-надобно спросити у господина ісправника розрішення.*

- Та нічогісінько сього не треба, – сказала удова. – Ти таки, пане писарю, і *не розрішайся, і не казися,* – а ось що, панове громадо, зробіть... (КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО 1969, 314-315).

Подібні зразки відображеної в літературних творах, хоч і в пародійній формі, мови персонажів, безперечно, можна віднести до фіксації фактів реального суржикового мовлення, властивого певному соціальному прошаркові. Між тим, як свідчать ті ж таки літературні твори, функціонування суржику у XVII-XIX століттях було обмежено соціальною групою сільської та містечкової адміністрації, яка в колоніальних умовах суспільного життя набиралась з асимільованої через російськомовну освіту частини місцевої людності. Суржик, яким місцеве начальство користувалося у спілкуванні з простолюдом, формувалось на лексичній основі російського канцеляриту, що поєднувався із частковим збереженням фонетичних та морфологічних рис української мови.

Мішаний субкод, що уособлював специфіку спілкування представників влади, дібраних зі свого ж середовища, з місцевими мешканцями, побутовув у селах підросійської України впродовж усього XIX до падіння самодержавного режиму на початку XX століття.

Так, в повісті Тодося Осьмачки «Старший боярин», де зображено життя українського села періоду великих соціально-економічних змін початку XX століття, поліцейський Вухань з місцевих селян говорить тим самим суржиком, що й сотники і писарі Г. Квітки-Основ'яненка. «*Ви по какой надобности?*» - звертається поліцейський до відвідувачів, або так викладає події, що трапились у селі: «Стару Корецьку повисив її небіж з *целлю грабежа*, через те, що очистив тітку до копійки» (ОСЬМАЧКА 1998, 80, 85).

Ще одним потужним джерелом зросійщення, а відтак і появи російсько-української мовної мішанки, була солдатчина в царській Росії. За роки військової служби чоловіки забували рідну мову і переходили на російську. Через мовне відчуження колишніх солдат, які повернулися на батьківщину, в народі називали москалями. Можна згадати в цьому зв'язку мовленнєву деталь характеристики героя Шевченкової поеми «Москалева криниця»: «*Треба работати*», – було скаже по-московськи».

Аналогічне свідчення формування суржикового мовлення в українському селі кінця XIX – початку XX століття навів Анатолій Погрібний

за повістю Бориса Грінченка «Серед темної ночі». Один з персонажів повісті Роман Сиваш, відслуживши в армії, повернувся до рідного села вже з такою мовою: «Брат Зіновій! Получай рубля і бігай у лавочку! На всього рубля купуй *канхветов, пряніков, орсхов* – для насладження *девушкам*» (ПОГРІБНИЙ 2007, 10).

Отже, суржик, вживаний у XVIII-XIX ст. можна, очевидно, кваліфікувати як соціолект окремих груп українського етносу – прошарку місцевого чиновництва, яке пристосовувало своє мовлення до загальноімперського офіціозу, та ідіолектів селян, зросійщених під час військової служби. Натомість у середовищі селянства, яке становило на той час основну масу соціально неповної української нації, продовжували побутувати територіальні різновиди української мови.

Розширення соціальної бази суржику, початкові процеси витіснення ним питомих, здавна сформованих говірок української мови слід пов'язувати із соціально-економічними й демографічними змінами кінця XIX – початку XX століття, з початком індустріалізації, розвитком промисловості і капіталістичних відносин, створенням єдиного товарного ринку. У цей час почалось демографічне зростання міст, виникнення нових міських центрів і активна пролетаризація старих. На 1897 р. міське населення України становило 13% від його загальної кількості, причому почались процеси концентрації населення в більших містах. Кількість малих міст (з населенням до 10 тисяч осіб) у цей час скоротилася майже вдвічі, тоді як кількість порівняно великих і середніх міст фактично подвоїлася (НОВИЙ ДОВІДНИК 2006, 445).

В умовах імперської Росії урбанізація України означала й розширення сфер впливу російської мови, оскільки в містах на початку XX століття українці становили лише третину населення. Інші дві більші менш рівні частини становили росіяни і євреї, останні – переважно русифіковані. Української буржуазії й середнього класу майже не існувало (ГРИЦАК 1996, 64). Така демографічна ситуація робила міста підросійської України потужними центрами русифікації українських селян, які активно поповнювали міське населення.

На основну вугільно-металургійну базу Російської імперії перетворився Донецько-Криворізький басейн. Головними постачальниками робочої сили в Донбасі були Харківська, Курська, Воронезька й Орловська губернії. Відповідно індустріальні міста України заселяли вихідці і з українських, і з російських сіл. На цей час на Півдні і Сході України

росіяни становили 20-25% всього населення, причому 30-50% їх жило в містах (ГРИЦАК 1996, 64).

У такій демографічній ситуації в шахтарському середовищі Донбасу формувалась специфічна креолізована українсько-російська субкультура, мовним проявом якої був суржик, відображений у тогочасному шахтарському фольклорі, наприклад у такій частушці, записаній у Сталіно (тогочасна назва Донецька) в 1920 році:

- В землі гроші *огрібаєт*,
- У неділю *водку пїот*,
- Он в неділю *водку п'є*,
- В понеділок жінку б'є. (цит. за КУРОМІЯ 2002, 55)

Або в іншому фольклорному тексті, записаному на Донеччині під час непу:

- Ми герої козаки,
- *Камуністи дураки*,
- Ми комуни *розобїдм* -
- На Україну жить *пойдьом*. (там само, 215)

На зміну мовного коду з українського на мішаний українсько-російський суттєво впливала й та обставина, що більшість українських селян того часу були неписьменними. Тільки 18,9% українців віком більше 10 років вміли читати (КАППЕЛЕР 2005, 309). «Високий рівень неписьменності українських селян, – пише історик Ярослав Грицак, – цілком новий феномен, що виник після ліквідації залишків українського самоврядування та впровадження особливих імперських порядків. За часів Гетьманщини майже кожне село мало свою школу... Погіршення стану освіти пояснювалося декількома причинами. Передовсім, російська влада традиційно побоювалася поширення освіти серед селянства, остерегаючись його перетворення на неспокійний соціальний елемент... З часу освітньої реформи 1804 р. аж до революції 1917 р. українську мову було заборонено і як мову викладання, і як окремих навчальних предмет.» (ГРИЦАК 1996, 61).

Поширення мішаних форм українсько-російського мовлення внаслідок демографічного зростання міського населення й інтенсифікації контактів між українським селом і зросійщеним містом знайшло відображення в художніх творах, наприклад у неодноразово згадуваній у дослідженнях суржику п'єсі М. Старицького «За двома зайцями» та творах В. Винниченка.

Відоме й документальне свідчення єврейського діяча Володимира Жаботинського з приводу «недоладної суміші двох мов», яку він почув від українського простолюду, подорожуючи в 1904 році Центральною Україною у вагоні третього класу, і яка здалася йому загрозою «вмирання малоросійської мови» (Див. докладніше ФЕЛЛЕР 1994, 105–106).

Таким чином, перед Жовтневою революцією, коли характер стосунків між носіями російської й української мов визначала соціальна нерівноправність, перехідні мішані українсько-російські форми усного мовлення набули значного поширення. На соціальній вертикалі, де вищі шаблі посідали російськомовні верстви поміщицтва й буржуазії, а нижчі – україномовне селянство, носії суржику як соціальні групи були представлені в селах прошарком місцевої адміністрації, а в містах – спролетаризованим селянством і верствою найманих працівників у сфері обслуги, які також здебільшого були вихідцями з прилеглих сільських місцевостей.

Революція 1917 року зруйнувала соціальну ієрархію Російської імперії. Наступний період боротьби українського народу за державну незалежність сприяв піднесенню престижу української мови, але був занадто короткотривалим, щоб суттєво змінити мовну ситуацію країни на її користь.

Значно вагомішим за наслідками був вплив доби більшовицької українізації 1920-х років. Характерно, що в цей період активного впровадження української мови в усі сфери суспільного життя головний ідеолог і виконавець партійної політики українізації Народний комісар освіти Микола Скрипник значну увагу приділяв і проблемам, пов'язаним з поширенням на території республіки мішаних форм мовлення – «мішаної і ламаної мови», згідно з його термінологією. Оскільки М. Скрипник дотримувався принципу рідномовної початкової освіти для дітей, перед ним постала проблема чіткої ідентифікації мішаних різновидів дитячого усного мовлення. Потребувала розв'язання відповідь на питання, якою мовою мають здобувати початкову освіту ті діти, які говорять мішаним українсько-російським субкодом, – українською чи російською. М. Скрипник вирішував це питання на користь української мови. У доповіді «Перебудованими шляхами», виголошеній на Першій всеукраїнській конференції культурно-освітніх робітників нацменшостей 20 травня 1931 року, він зазначав:

[...] Треба констатувати, що такою мовною основою мішаної говірки дітей по містах, містечках і селищах України є мова українська. Тому зде-

більшого у випадках мішаної мови дітей навчання з ними треба починати з мови української. За це говорить і той факт, що мішана мова найпоширеніша саме серед тої української людності, що її було русифіковано за попередню добу царату й національного пригнічення українського народу. Так би мовити, мішана й ламана мова русифікованої української людності є показник безгрунтовності, нежиттєвості і тому невпевненості, навіть часткової успішності тої русифікаційної політики царату (Скрипник 2004, 84).

Наявність серед українців групи носіїв мішаного мовлення давала підстави М. Скрипникові розрізняти в процесах розширення сфер вживання української мови два завдання – українізації й дерусифікації. Про це він говорив у промові в Харківському машинобудівельному інституті восени 1932 року:

Нам треба цілковито відділяти ці два шляхи: шлях українізації і шлях дерусифікації, – ми стаємо на шлях дерусифікації робітників, техніків, інженерів тощо, що є українцями з походження, але говорять ламаною мовою, на три чверті російською і на одну чверть українською [...] (цит. за ШЛІХТЕР 1933, 62)

Українізація в 1920-х роках адміністративно-управлінської сфери, освіти, в тім числі вищих навчальних закладів, засобів масової інформації підняло престиж української мови і загальмувало процеси етнічної й соціальної маргіналізації провінціалів, які перед тим становили основну соціальну базу поширення суржикового мовлення. В містах з'являються носії української мови, комунікативну поведінку яких визначає мовна стійкість, – вони твердо дотримуються своєї мови, не пристосовуючись до російськомовного оточення.

Початок формування в комунікативному просторі русифікованих міст україномовних середовищ відображено в літературі 1920-х років, зокрема в романах Валер'яна Підмогильного «Місто» і «Невеличка драма», де реалістично відтворено суспільну атмосферу доби українізації. Центральними постатями обох романів є новий соціальний тип вихідця з провінції, позбавленого комплексу меншовартості рідної мови. В українському місті він почувається господарем ситуації, здатним змінити деформовану асиміляцією міську мовну атмосферу на користь своєї мови.

У романі «Невеличка драма» у стосунках двох головних його персонажів – Марти Висоцької й Ірен Маркевич відтворено тогочасний конфлікт, що виник між українцями, які не бажали пристосовувати своє мовлення до російської, та носіями імперського світогляду, які почува-

лися zagrożеними у своїх претензіях на домінування. Показово тут є зверхня характеристика мовної поведінки Марти з боку її опонентки:

Вона українка, причому з того молодого покоління, яке не задовольняється вже українською школою на селі, виданням українських книжок, театральними виставами, як це було в батьків їхніх. Їм хочеться більшого, - знаєш, апетит з їжею приходить... Їх легко пізнати. По крамницях вони запитують усе по-українськи, до того ж голосно, демонстративно, і вимагають, щоб їх розуміли... Смішно чути в могутній російській стихії нашого міста оцей кволенький український голосок... Але приклад, мамо, заразливий, надто поганий приклад (Підмогильний 1991, 662-663).

Між тим, як показано в «Невеличкій драмі», і в цю добу не всі провінціали, що вливаються в київське середовище, протистоять мовній атмосфері міста. Є й такі, що пристосовуються до іншої мови оточення, переходячи на суржик. Вживання мішаного українсько-російського субкоду характеризує образ кооператора Давида Семеновича, який переїхав до Києва з Тульчина. Мовлення кооператора відтворюють такі репліки: «Дуже дякую. *То есть* велике спасибі» (там само, 614) або «А тим часом ви будете *воспитувати* Адку на все добре і, головне, вичите її *німецького язика*» (там само, 700).

Збереглися, проте, й документальні свідчення про значну активізацію вживання української мови в тогочасній столиці УРСР Харкові. Так, львів'янин академік Кирило Студинський у спогадах про свої відвідини в 1927 році Харкова, тогочасної столиці УРСР, розповідає про зміни в мовній ситуації міста. Якщо під час свого першого приїзду до Харкова в 1903 році він «чув українське слово... тільки в домі Христі Алчевської і в професора Сумцова», то в 1927 році «почуєш всюди українську мову в Харкові... Часи змінюються» (цит. за ПОГРІБНИЙ 2003, 24).

Можна припускати, що політика українізації в разі її продовження досягла б мети дерусифікації українських міст, яку ставив перед собою М. Скрипник: «З українського села прийде новий робітник пролетар, принесе свою мову, зукраїнізує завод, зукраїнізує місто» (СКРИПНИК 2004, 68).

Але радянське керівництво швидко усвідомило, що мовно-культурний ренесанс, який переживала Україна в другій половині 1920-х років, може призвести до відродження національного руху за державну незалежність. Тому невдовзі українізацію було припинено, а до національної інтелігенції і до селянства, яке чинило опір колективізації, було

застосовано нелюдський терор, що значно підірвало соціальну базу української мови і знову послабило її позиції в містах.

Починаючи з 1930-х років поступово скорочується викладання українською мовою в середніх і вищих школах, припиняється вивчення української мови у всіх вищих навчальних закладах, крім українського відділення філологічних факультетів університетів і педагогічних інститутів, згортається україномовне діловодство, українська мова витісняється з наукової сфери (УМЕ 2000, 645-646).

Слід зазначити, що радянське керівництво не обмежилось зовнішньою русифікацією, а значно посилило її додатковими заходами, а саме адміністративним втручанням у внутрішню структуру української мови. Під новими гаслами єдності зі «старшим братом» – російським народом і «благотворності» вплив російської мови на українську поширилась впроваджувана згори практика зближення української мови з російською. Ю. Шевельов зазначав: «Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати українську мову прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих “клясичних” метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові» (ШЕВЕЛЬОВ 1998, 173).

Таким чином, явище суржикізації як стихійного пристосування носіїв підлеглої мови до мови домінуючої було підсилено правописною, термінологічною і лексикографічною практиками, метою яких було обмеження узусу лексикою, спільною з російською, вилучення з активного вжитку українських слів, відмінних від російських.

Такий українській мові, максимально наближеній до російської, московське керівництво відводило суто декоративну роль демонстрації

«невиданого розквіту національних мов». Подібну ритуальну функцію виконували й елементи української мови, якими «орнаментували» російськомовні тексти з України, адресовані центральному партійному керівництву. Виразною ілюстрацією зазначеного може бути текст присяги «На смерть Сталіна», яку написав драматург Олександр Корнійчук у березні 1953 року. Наводимо два фрагменти з нього:

Великий вождь, родной отец, дорогой, любимый Иосиф Виссарионович Сталин!

У Вашего гроба, в глубокой скорби стоят народы-братья и среди них украинский народ, которому Вы дали за свою жизнь неизмеримо больше, чем все то, о чем он мечтал, за что боролся на протяжении многих веков своей жизни. Нас веками жестоко поработали свои и иноземные угнетатели, Вы учили нас различать врагов народа и побеждать их в классовой борьбе.

Земной низкий поклон Вам от всего народа. Спасибо, любимый батько Сталин!...

Наша культура была растоптана и слово родное изгнано.

Вы возродили нашу национальную науку, литературу, искусство, оплодотворили ее своими бессмертными идеями.

Земной, низкий поклон Вам от всего народа.

Спасибі, мудрий батько Сталін! (Корогодський 2000, 237).

Повернення до практики русифікації означало й продовження колишньої імперської традиції добору адміністративно-управлінських кадрів у національних республіках з-поміж пристосованої до колоніальної залежності, гіршої за моральними й інтелектуальними якостями частини місцевого населення. Як зазначав Я.Радевич-Винницький, «Номенклатурники свідомо надавали українському мовленню російського акценту. Сформувався навіть специфічний, а точніше, спеціальний «номенклатурний жаргон» суржикового характеру, який і посьогодні можна почути з високих трибун, з радіо і телеприймачів» (РАДЕВИЧ-ВИННИЦЬКИЙ 1997, 215).

Зазначена специфіка радянської мовної політики інтенсифікувала процеси русифікації, що створило сприятливий ґрунт для поширення мішаних форм мовлення як перехідних від україномовного до російськомовного спілкування. Оскільки російська мова лишилась основним засобом міської комунікації, процеси маргіналізації носіїв української мови у великих містах продовжились і в повоєнний період.

Водночас у селах і невеликих містах, значну частину дорослої людності яких становило покоління, народжене до 1930-х років, територіальні говірки української мови та українська літературна мова (остання –

завдяки україномовній освіті в сільських місцевостях), побували достатньо повноцінно. Ось як описує мовну ситуацію своєї «малої батьківщини» - робітничого селища Миколаївка на Донеччині Іван Дзюба (1931 року народження) у тексті, призначеному для виступу на імпрізованому «суді над суржиком»:

Вперше я познайомився з підсудним (йдеться про суржик – Л.М.) ще в дитинстві, на своїй Донеччині. В багатій, виразній і дуже образній мові моєї мами, моєї бабусі, родичів і сусідів раз-у-раз траплялися чудернацькі слова — як я пізніше зрозумів, переінакшені з російської мови: «самошетчий» (від «сумасшедший»), «малахольний» (від «меланхолика»), «парцменки» (від «спортсменки») — тодішнє літнє парусинове взуття) та ін. В побуті робітничого селища вони звучали природно і часом надавали мовленню «неолітературного» люду особливої індивідуальної виразності. На дозвіллі мої земляки любили поговорити «про життя» (були серед них і охочі «пофілософствувати»), — і коли їм бракувало слів, вони творили свої, найнесподіванішим чином вивертаючи десь чуті «вчені» російські (яких у навколишньому повітрі носилося більше, ніж українських) або контамінуючи їх з українськими і міцно впечатуючи їх в українську синтаксичну структуру, щоб й забезпечувало загалом український характер мовлення (Дзюба 2005, 14).

Спостереження Івана Дзюби підтверджують матеріали польових досліджень, зібрані в праці Вільяма Нолла «Трансформація громадянського суспільства (Усна історія української селянської культури 1920-30 років)», видана в Києві в 1999 році. Метою праці було представити погляди селян на той злам, якого зазнали соціальна структура і традиційний побут та звичаї українського села в період колективізації 1920-30 років, супроводжуваної голодомором. Монографія В. Нолла базується на польових дослідженнях, проведених у 1993-1995 роках з додатком кількох інтерв'ю, які автор провів у 1989-1993 роках.

Дослідження містить усні розповіді понад 400 селян з Центральної (Черкащина, Вінниччина) і Східної (Харківщина, Полтавщина, Сумщина, Чернігівщина) України. Усі вони записані на касетах, які нині зберігаються в Києві У Центрі досліджень усної історії та культури (Нолл 1999).

Як збірка записів усного мовлення праця В. Нолла становить важливе джерело не лише для історичних й соціокультурних студій, а й для лінгвістичного аналізу особливостей мовлення селян, які належать у переважній більшості до покоління, народженого в перші два десятиліття минулого сторіччя.

Численні зразки зібраних у книзі записів усних оповідей свідчать, що вживання мішаних українсько-російських форм не належить до поширених явищ у мовленні цього покоління селян. Певні специфічні риси, але переважно перехідного говіркового характеру, містить мова інформантів з Чернігівщини, тоді як мовлення більшості жителів Черкащини, Вінниччини, Полтавщини і навіть Сумщини та Харківщини близьке до мовного стандарту і відзначається в цілому достатньо багатим лексичним запасом і вмінням формулювати свої думки, що, звичайно, має свої індивідуальні прояви.

Лексичні русизми або слова спільного фонду, вимовлені в російській фонетичній формі, зазвичай становлять в усних оповідах селян окремі вкраплення, які не руйнують їхньої україномовної основи. Їхня кількість, однак, різко зростає у тих фрагментах розповідей, які пов'язані з діяльністю провідників радянської влади, спогадами про колективізацію, в описах засобів її впровадження, характеристиках її виконавців. На підтвердження можна навести кілька відповідних уривків з селянських усних історій:

Колективізацію проводили – приїжджали, строїли колективізацію – це були двадцятип'ятитисячники. «Тихий Дон» Шолохова читали, там Нагульнов, Давидов були. А оце у нас теж був приїжджий Рябов по проведенні колективізації. Це той чоловік, який зроду не бачив... Даже коли стали сіять, дак плани були, скільки посіять овса, проса. А він каже: «Нікакого проса. Нам *только* пшоно *надо* сіять, щоб у нас каша була». А він, цей чоловік, він зроду не бачив землі, це од робочого класу *видвіженець*. Но він був, може, член партії, ще щось і такий *активіст*. От давай його, і *видвінувся* в село, послали його двадцятип'ятитисячником для *проведенія* колективізації (З розповіді Андрія Доцента, 1910 року народження, жителя с. Хотінь, Сумського району) (Нолл 1999, 175).

А потом комсомольці на *своём* комсомольськiм *собраніі* рішили, значить, тоді в тридцять третьому, щось на худобу було плохо тоді,дохнуть коні з голоду, слабі, а сіять треба. І я прийшов ото ж у *колхоз*, мені дали коні, а у них плечі побиті, прямо такі рани на плечах тут. (З розповіді Федора Кравченка, 1915 року народження, жителя с.Зрубанка, Золочівського району, Харківської області) (там само, 177).

Тоді було таке. Як *Ленін* ото робив революцію, так часть за німців воювали, а часть – за *советську власть*. Ну мій брат за *советську власть* воював, а часть воювало багато за німецьку. (З інтерв'ю з Андрієм Оклеєм, 1911 року народження, жителем с.Черкаський Бішкін, Зміївського району, Харківської області) (там само, 544).

Тоді була *коллективізація*, *гоненія* були за те, шо не давали, щоб вечорниці були, щоб ніякої банди не заводилось. (там само, 546).

Показово, що з п'ятьох інтерв'ю, тексти яких наведено повністю у додатках до книги В.Нолла, найбільшу кількість русизмів містять відповіді колишнього сільського активіста, чий погляд на колгоспне минуле відрізняються від думок більшості селян. Мовлення колишнього активіста, особливо в тих фрагментах, де він розповідає про заходи й інституції радянської влади, настільки насичені лексичними, морфологічними й фонетичними елементами російської мови, що його, на відміну від мовлення інших чотирьох повних текстів інтерв'ю, слід кваліфікувати як суржикове:

Із СОЗа перейшли на *колхози*, бо взнали, шо СОЗ – це *мелкобуржуазне хазяйство*, а *колхоз* – это уже більше *поддержує* і старичків. Вже стали *делать* ми *обше пітаніє*, стали помагати старим людям. Артіль – совсім друга була стадія. СОЗ, це шо ми, дожили до нового года, шо заробили, розділили все. А *артель*, це вже не то, це вже *другое*. Тут хазяйство вже держали, і які там *незаможні*, старики, то їм помагала артіль. Це вже *совсем* друга стадія... В Сталіна ж *головокруженіє* стало в тридцять третьом году, он же *всеобщу* *коллективізацію* сказав. Це йому подклали пляму, і він, якій *сильний* був, не побоявся, взяв на себе яку клязу. В Сталіна *получилось* *головокруженіє* – *обща* *коллективізація*. А вона нічо не дала, зігнали. Так, як оце перестройку зробив Горбачов, так і то. І Сталін сказав: «Розпустити *колхози*». (З інтерв'ю з Микитою Надежею, 1907 року народження, жителем с.Стара Гнилиця, Чугуївського району, Харківської області) (Нолл 1999, 554).

Останній текст дає також підстави розглядати суржик як безсистемне, хаотичне поєднання елементів двох мов, як субкод, позбавлений навіть на рівні ідіолекту стабільного узусу. Лексиці, яку вживає інформант, властивий високий рівень фонетичної й морфологічної варіативності. Так, у тексті інтерв'ю зустрічаємо паралельні форми слів спільного лексичного фонду як в українській, так і в російській вимові – *артіль* і *артель*, *совсім* і *совсем*, *діло* і *дело*, *хліб* і *хлеб*, *рідко* і *редко*, *після* і *после*, *тіки* (укр. розм.) і *только*; російські слова у неадаптованій і адаптованій вимові: *большинство* і *більшинство*, *пятнадцать* і *пiтнадцять*; паралельні російські літературні і розмовні лексеми; *жизнь* і *жисть*; паралельні прикметникові і дієслівні словоформи з українськими і російськими флексіями: *друге* і *другое*, *політическое* і *політическоє*, *сделав* і *сделал*, *прон'ємо* і *прогуляєм* тощо. При цьому варіантні форми нерідко вживаються поряд – в одному реченні або в сусідніх

реченнях: «Он любив тіки муцин, доїли тільки мущини» (с.550); (с.556); «Могли піти, але це рідко. Могли, розрішалося, і ходили, ну рідко, може це несподручно чи невгодно» (с.553); «хліба не здавали, хліб прятали. Государство должно было жить. В їх, в етих людей забирали хлеб» (с.555); «Это дело політическое, это діло очень трудно розкусить» (с.556); «Шо заробив – проп'ємо, прогуляєм» (с.557).

Особливості практики змішування мов, зафіксовані в аналізованому тексті, підтверджують позицію тих дослідників трасянки й суржику, що розглядають їх як суму ідіолектів, пор. визначення трасянки в статті Ніни Мечковської: «це множинність субстандартних ідіолектів, що мають у різних пропорціях риси білоруської і російської мов» (МЯЧКОЎСКАЯ 2007, 91) і характеристику суржику в розвідці Артура Брацького «...кожний носій такого гібридного утворення, конструюючи висловлення, на власний розсуд залучає та добирає компоненти обох складників, що змушує розглядати суржик як форму, котра складається з ідіолектів, зосереджених у просторі різномовної диглосії» (БРАЦЬКІ 2007, 138).

Водночас, як свідчить абсолютна більшість записів усних історій, зібраних у дослідженні В. Нолла, комунікативна потужність української мови в сільських середовищах забезпечувала адаптацію російськомовних запозичень. Вони входили до неї окремими вкрапленнями, не руйнуючи її базових структур і водночас надаючи їй живомовного колориту, зв'язку з реальною дійсністю. У цитованій вище статті І. Дзюби наведено цікаві міркування О. Довженка з приводу поодиноких русизмів в українському тексті, який відтворює живомовну стихію українського села. Не погоджуючись з пуризмом редактора, що правив його «Поему про мова», О. Довженко в листі до директора видавництва «Радянський письменник» зазначав: «В деяких місцях я навмисне залишав русизми. Вони потрібні мені як знаки живої мови. Тільки чистоплюям і естетам здається, що вони засмічують мову. Ні, в невеликій кількості вони надають їй життя, як вкраплення хімічних елементів у воду, від чого вона, вода, стає хоч і неправильною, не дистильованою, ...але животворящою, живою.» (ДЗЮБА 2005, 15).

Подібну властивість селянського середовища легко «перетравлювати» запозичення з російської мови, адаптувати їх до своїх вимовних норм, відображає мовлення персонажів новел Григора Тютюнника, що дають виразні замальовки звичаїв і побуту полтавських сіл 1950-1960-х років. Для прикладу можна навести русизм *привнила* (рос. *приуныла*) в

мовній партії діда Помазана з новели «Тайна вечеря»: «Пий та звиняй, що до столу не саджаємо, позаяк у нас сьогодні з Христею – тайна вечеря! Чув, що це таке? Тайна вечеря! Адже ж так я кажу, Христіно? Чи чого ти шулишся – ге? Чого *привнила* – ге?» (ТЮТЮННИК 1984, 79).

Усне мовлення з повнозначною багатомовною лексикою і фразеологією, яку не руйнує присутність поодиноких русизмів, досьгодні побуває в селах не лише Центральної, а й Східної та Південної України, проте переважно в мові людей старшого покоління.

Посилення русифікації в 1970-х роках, поєднане з демографічним зростанням міст за рахунок міграції сільського населення, знищення релігійних традицій, звичаїв, культури українських сіл, а подекуди й повний їх занепад призвели до деградації сільських мовних середовищ.

У новелі Григора Тютюнника «Син приїхав», яку цензура не дозволила опублікувати за життя автора, художньо зафіксовано розрив спадкоємного міжпоколінневого мовного зв'язку, поступова зміна довкілля з українськомовного на суржикомовне внаслідок зросійщення молодшого покоління урбанізованих селян:

На початку серпня, коли в Ковбиші, велике село по обидва боки вузької річки в очереті та верболозах, з'їжджаються до батьків усі колишні ковбишівці, що отам по війні подалися з дому шукати постійного заробітку і щонедільного вихідного, коли по дворах тільки й чути: «*Пана а как* зараз навпростець дійти до лавки?», а батько, намагаючись в усьому догодити дітям, одкажує: «*Та как?* Отако грядками і йди. А там – низом. Хіба ти забув?»; або: «*Мамо, як у вас нащот стірального порошка? Нет?* Дак я пришло по приїзду» і т. п. – на початку серпня, сонячного суботнього передобіддя, приїхали гості й до Никифора Дзякуна та Параски Дзякунки [...] (Тютюнник 1984, 175).

Виникнення й поширення мішаних українсько-російських форм усного мовлення як перехідних від української мови спілкування до російської підтверджують й дослідження аналогічного гібридного ідіома на території сусідньої Білорусі. Так, на основі вивчення трасянки в комунікативному середовищі однієї родини в західнобілоруському місті Барановичах мовознавці дійшли висновку, що частка вживання білоруських словоформ у родинному спілкуванні виразно змінюється залежно від покоління: у мовленні бабусі білоруські словоформи використовуються значно частіше, ніж російські, у матері спостерігається рівновага білоруських і російських словоформ, тоді як у дочки російські словоформи вже переважають білоруські. Наведені факти дають підстави дослідникам інтерпретувати трасянку досліджуваного родинного середовища як

прояв поступового переходу з білоруської мови на російську (Генчэль & Тэш 2007, 89).

Отже, перед здобуттям незалежності скорочення вжитку української мови у найголовнішій функції живої мови – функції спілкування набуло загрозливого для її майбутнього характеру. На цей час міське населення України вже становило більшість, а сфери комунікації у великих містах на більшій частині території України сформувались як російськомовні.

Більша комунікативна потужність російської мови у престижніших урбанізованих середовищах сприяла зростанню її демографічної потужності. Це зростання відбувалось шляхом переходу на російську мову молодшого покоління українців, які переїздили до міст з сіл і невеликих містечок. Відповідно українська мова ставала мовою обмеженого вікового поширення, властивою старшій генерації мешканців провінції.

Процеси урбанізації вчорашніх селян супроводжувались розширенням функціонування мішаних українсько-російських різновидів усного мовлення. Саме тому Ю. Шевельов, аналізуючи ситуацію України 1970-х років, відносив суржик і суржикізацію до тих явищ, які розминають норми української мови, позбавляючи її рис самостійності. При цьому суржик закономірно завершував наведений Шевельовим перелік змін, яких зазнала українська мова внаслідок потужного одностороннього впливу російської мови впродовж періоду радянської лінгво-етнічної міксації: «...широка відкритість для російських вкраплень і структур; поширення російської шкали соціальних вартостей у мові; закритість для позик поза тими, що йдуть з або через російську мову; недорозвиненість технічної і наукової термінології; відсутність міського сленгу; явище суржика й суржикізації» (ШЕРЕХ 1998, 246-247).

Очевидно, з періодом 1970 – 1980-х років слід пов'язувати початок формування і швидкого розростання суржикомовних середовищ, коли функціонування мішаних ідіомів виходить за межі окремих ідіолектів, хоча й численних, або ж соціолекту певної групи. Соціолінгвістичні обстеження суржикомовних середовищ не проводились, але загальні спостереження дають підстави стверджувати їхнє існування передусім у зонах, прилеглих до великих міст, а також у частині невеликих містечок і сіл Центральної, Східної й Південної України.

Наявність середовищ, у яких суржик охоплює всі сфери комунікації – як родинної, так і позародинної, проникаючи навіть у суворо регламентовані сфери адміністрування й шкільної освіти, говорить про те,

що цей наслідок контакту двох мов на території України належить до того типу мовного змішування, у можливості якого свого часу сумнівався Лев Щерба у своїй відомій статті «О понятии смешения языков». Розглядаючи три категорії фактів, якими оперували тогочасні дослідники мовних контактів, де до третьої категорії належать «факти, які є результатом недостатнього засвоєння будь-якої мови», Л. Щерба писав:

Повсякденне життя багате на факти такого роду; але значно рідшими є факти такого ж порядку, які отримали соціальну значимість, тобто ті помилки мови, які зробились в певному середовищі загальноновизнаною нормою. Найчастіше внаслідок наявності справжньої норми засвоєваної мови, лишаються тільки більш чи менш поширені помилки. Я не міг би навести цілком переконливий приклад такої мови, приклад, який я був би в стані проконтролювати сам [...] (ЩЕРБА 1974, 61).

Виходячи з цих міркувань, Щерба скептично ставився до терміна «змішування мов», пропонуючи замінити його терміном «взаємний вплив мов» як такий, що «нічого не містить в собі стосовно фактів, які описує», тоді як слово «змішування» передбачає до деякої міри, що обидві мови, перебуваючи в безпосередньому контакті, можуть рівної мірою брати участь в утворенні нової мови» (там само, 62).

Цитована стаття Щерби, в якій учений запропонував вживати термін «взаємний вплив мов» замість «змішування», була написана в 1925 році – в добу реалізації у новоствореному Радянському Союзі політики «коренізації», толерантної щодо національних мов і культур поліетнічної країни.

Натомість наступна різка зміна партійного курсу в національній політиці кардинально змінила міжнаціональні й міжмовні стосунки в СРСР, легітимізувавши домінуючі позиції російської мови та її інтегральну роль у формуванні уніфікованої «радянської» ідентичності всього населення поліетнічної країни. Наприклад, відомий у 1960-1970 роки теоретик національного питання в СРСР К. Ханазаров заявляв: «Виработка в радянських людях свого роду «байдужості» до національних мов є важливим завданням інтернаціонального виховання» (цит. за: ДЗЮБА 2003, 81).

Починаючи з 1930-х років процеси, що відбувалися мовному житті УРСР, виключали можливість взаємовпливів між українською і російською мовами як рівноправними мовними утвореннями, а відповідали відносинам підпорядкування й залежності однієї мови від іншої. Зазначені політичні обставини зумовили односторонній вплив російської мови на українську, що активізувало процеси мовної міксації.

Продовження в радянському мовознавстві вживання термінів «вплив» і «взаємодія» щодо стосунків двох контактних мов в УРСР було даниною агітаційно-пропагандивним, а не науковим завданням.

Лише в період горбачовської перебудови, з посиленням національних рухів за незалежність і державність національних мов союзних республік і відкритого обговорення деформацій в мовному розвитку, спричинених русифікацією, дехто з московських лінгвістів почав відверто висловлюватись про однобічність впливу російської мови на інші, виправдовуючи функціональну диспропорцію у міжмовних стосунках вищою культурною вагою російської мови. Так, під час обговорення в колі мовознавців актуальних соціолінгвістичних проблем, які постали в той час перед центральним партійним керівництвом, авторитетний московський лінгвіст Олег Трубачов твердив: «Культурну роль російської мови як найбільш функціональної мови культури несуперечливо пояснює те, що при міжмовних взаєминах у країні, російська – переважно та, що дає, а не бере, не запозичує» (НАЦИОНАЛЬНО-ЯЗЫКОВЫЕ 1989, 94).

Таким чином, суржик, хоча й сформувався на первісній базі української мови, постав у результаті втрати у значній частині її носіїв усвідомлення відмінності своєї мови від конкуруючої з нею російської, втрати відчуття соціокультурної цінності рідної мови як тієї, що пов'язує нинішнє покоління з попередніми, і відповідного послаблення національної солідарності, колективного усвідомлення часової безперервності існування своєї етнічної спільноти.

Переважна більшість українських інтелектуалів трактує суржик як спрощений, ущербний різновид мовлення. Мовознавець Олександра Сербенська у посібнику з культури українського мовлення під промовистою назвою «Антисуржик» пише: «Суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові, що формувалася упродовж віків...» (АНТИСУРЖИК 1994, 7).

Академік І. Дзюба у цитованій вище статті дає таке його визначення: «Суржик – це калічення мови, мовна безпорадність, брак чуття слова, хапання за перший-ліпший сурогат з чужої мови, пасивний перехід на вторинний ширвжиток» (ДЗЮБА 2005, 14).

Оксана Пахльовська вбачає в мовленнєвій гібридизації обмеження культурного рівня й менталітету, «невігластво суто радянського зразка». «Зрозуміло, що донецький, запорізький, полтавський чи інший суржик, - пише О. Пахльовська, - не може бути носієм жодних культу-

рних контекстів, оскільки «культурним» його еквівалентом є, власне, невігластво суто радянського зразка... Оперуючи нерухомими категоріями, утопічними штампами та міфологемами, ця глибоко ушкоджена російська мова звужує параметри світу, спрощує їх, зводить до потреб дешевих ідеологічних спекуляцій у затхлому замкненому просторі, де не відбувається циркуляції ідей». (ПАХЛЬОВСЬКА 2007, 323-324).

Літературознавець Анатолій Погрібний визначає суржик як «прибране у мовну форму суспільно-історичне явище, яке характеризує колоніальне, а в наших умовах – постколоніальне суспільство, свого роду імперський спадок, який, як усі ми переконуємося, сам по собі не тільки не зникає, а й ... посилює свої позиції». Як зазначає А. Погрібний, явище суржику й суржикізації в незалежній Україні не лише не втрачає на силі, а навіть розширює свій ареал, проникаючи вже навіть в україномовні середовища західних областей (ПОГРІБНИЙ 2005, 9).

На інтенсивності процесів проникнення запозичень з російської мови в усне мовлення українців західних регіонів наголошують і галицькі письменники і журналісти.

На загрозах, які постають перед українською мовою у зв'язку з проникненням суржику на територію Західної України, населення якої в радянський період виявляло стійкий опір русифікації, що блокувало тут утворення гібридних форм мовлення, наголошує й письменник Юрій Андрухович в есеї «Орім свій переліг... і сіймо слово»: «Схід України вже не білінгвістичний, він російськомовний, причому фонетично ця російська мова втрачає дедалі більше територіально-українських ознак... Нині київська, дніпропетровська, полтавська і черкаська молодь говорить уже цілком уніфікованою російською, з усіма характерними лексичними прикрасами і сленговими новаціями. Само по собі це було б не так і погано, якби ця молодь говорила не тільки по-російськи.

А що ж «суржик», де він, цей милий покруч, химерний мішанець, кровозмісне дитя білінгвізму? А він там, де йому й належить бути — там, де й сам білінгвізм. Тобто вже не на Сході, а на Заході. Так, саме «суржиком» нині спілкується значна частина західноукраїнської людності, включно зі «свідомими галичанами». При цьому він справді зникає на Сході — разом із «неперспективними» селами, містечками та вимираючими в них дідами й бабами.

Отже, «суржик» крокує на захід, супроводжуючи великий похід великої, могутньої російської мови. Українській же відступати нікуди — не до Польщі ж і не до Словаччини з Угорщиною!» (АНДРУХОВИЧ 2001, 2).

Один із львівських журналістів підрахував, що за 405 років польського (1387-1772, 1919-1939) й 146 років австрійського (1772-1918) панування до розмовного мовлення галичан було запозичено 2-3 десятки слів польського, німецького й частково угорського походження, тоді як за 51 рік (1939-1991) російського панування, за його підрахунками, в розмовний словник мешканців Галичини ввійшло близько 500 російських слів.¹

І все ж, як показують соціологічні дослідження лінгвоетнічної структури України, які регулярно проводить, починаючи з 1991 року, Київський міжнародний інститут соціології, сумішню української і російської мов, за визначенням соціологів, говорить незначна частина (всього 2,5%, за даними 2003 року) населення Західного регіону (ХМЕЛЬКО 2004, 11).

Очевидно, що російськомовний вплив на цій території не перейшов інтерференційного порогу, за яким починаються процеси змішування кодів. Як свідчать спостереження мовознавців, російські лексеми за своєю формою в мовленні галичан у формах, адаптованих до місцевої говірки. «...З уст галицького селянина старшого віку, - зазначає О. Сербенська, - мені довелося почути *«оп'еть не прийшла»* (у значенні «знову»), де російське слово «опять» фонетизовано відповідно до говіркових особливостей: звук [п] – твердий, звук [є] з'являється на місці літературного [а] (*шетка, мнесо, седу*). Або: у формах *семдесять* і *во-семдесять*, що стали поширеними в побутовому мовленні, принаймні на Львівщині, зберігається наголос російських слів, у звуковому оформленні – це вже цілковиті мутанти. До речі, спільнокореневі слова «сім» і «вісім» така мутація обминула» (СЕРБЕНСЬКА 2002, 92).

У зв'язку з цим необхідно ще раз наголосити на тому, що поширене не тільки в публіцистичному, а й науковому дискурсі твердження про абсолютне переважання суржиків у побутовому спілкуванні української людності є не тільки некоректним, а й позбавленим наукової аргументації.

Так, автор статті, присвяченої оглядові мовної ситуації в Україні, посилаючись на наше з Ганною Залізник соціолінгвістичне дослідження Києва, проведене в 2000 році, робить такий закид: «При цьому не можна не відзначити, що в процесі цитованого дослідження автори анкет не розрізняли українську мову і так звані суржик, на якому фактично

1 www.sota.libra.com.ua/moskal_4.htm.

говорить більша частина осіб, які зазначають що мову у відповідях на питання анкети як українську. Суржик – це суміш української і російської мов, граматичною основою якої є українська мова, що містить дуже багато русизмів» (МЕЛЬНИК 2006, 353).

Ця теза, що висловлювалась і в інших наукових публікаціях виникла, як ми вже зазначали (див. МАСЕНКО 2007, 28-29) внаслідок нерозрізнення інтерферованого й мішаного мовлення. Між тим, серед розмаїтих розмовних форм побутування української мови значно ширше представлені типи інтерферованого мовлення, яке позначене більшим чи меншим впливом російської мови, але яке не можна відносити до змішування кодів.

Твердження про тотальне домінування суржиків спростовує і згадуване вище соціологічне дослідження лінгвоетнічної структури України. Згідно з його даними, узагальненими по всій Україні, упродовж 1996-1999 років частка населення, що вживає суміш української і російської мов, становила 18,2%, а впродовж 2000-2003 років – 14,7% (ХМЕЛЬКО 2004, 10).

Як бачимо, попри досить значну кількісно групу суржикомовних осіб, вона значно поступається за демографічним показником україномовній частині населення (відповідно 39,2% від усього населення в 1996-1999 роках і 38,7% в 2000-2007 роках) (там само).

Регіональний розподіл груп, виділених за мовними ознаками, виявив також перехідний характер мішаних форм мовлення, що засвідчує тенденція до збільшення російськомовної групи за рахунок зменшення суржикомовної, а також кореляція між кількісним збільшенням суржикомовних осіб і демографічним употужненням російської мови у певних регіонах країни (див. докладніше МАСЕНКО 2007).

Водночас державний статус української мови змінив, принаймні на офіційному рівні, характер міжмовних стосунків і підняв престиж української мови. В перспективі, за умови впровадження послідовного мовного планування, зокрема українізації системи освіти, яка вже здійснена в більшості регіонів, мішана субмова може звузити ареал побутування, поступившись місцем українській літературній мові та координативному білінгвізмові. За наявності нормативних стандартів обох контактних мов мішаний субкод не має шансів на стабілізацію і більш-менш тривале існування. Його престиж надзвичайно низький не тільки в експертній оцінці, а і в масовій свідомості.

Як показують фокус-групові дослідження, проведені восени 2006 року у Києві, Львові, Луцьку, Донецьку і Одесі в рамках міжнародного проекту «Мовна політика в Україні: лінгвістичний та антропологічний аспекти та подальші перспективи», абсолютній більшості респондентів властиве негативне ставлення до мішаного мовного різновиду. Респонденти вважають, що суржик виникає внаслідок недостатнього знання і української, і російської мов, що ним говорять люди з низьким рівнем культури:

- Суржик як заміна двох повноцінних мов не є прийнятним (львів'янка);
- Суржик – це коли ви... не вмієте говорити ні на одній мові нормально... і мішаєте слова (львів'янка);
- Це просто невихована людина. Або говори на одній мові, або говори на другій мові (львів'янин);
- Когда коверкают слова (киянка);
- Это незнание украинского (киянка);
- Это если человеку языки не даются, даже такие простые языки, родственные, как русский и украинский (киянин);
- Неумение как-то систематизировать в памяти языки и правильно говорить (киянин);
- Это смесь бульдога с носорогом (киянин);
- Мне кажется, что суржик – это, в принципе, где-то тоже диалект, просто вульгарный (киянин);
- Суржик – это когда, мне кажется, люди не знают ни одного, ни второго языка. И вот приехали... вот они пытаются перейти на русский язык... и это получается очень смешно и некрасиво, и вот это и суржик: одно слово на русском, другое – на украинском, но в интерпретации русского языка, суржик такой (киянка);
- Суржик, да, это некрасиво, это не очень хорошо, но просто суржик везде существует, и очень многие люди общаются на суржике (одесит);
- И некрасиво, и смешно, лучше на одном языке разговаривать (одесит);
- Эстетически я не воспринимаю, это неприятно (одеситка);

- Иногда режет слух, иногда не хочется это слушать, уже такая чушь несется, а иногда смешно, как Сердючка (одеситка);
- Получается, ни русского нормального нет, ни украинского (донеччанка);
- Может быть, это еще из-за незнания языка. Допустим, приехал кто-то из Белоруси на Украину, да, и он хочет разговаривать на русском или на украинском, и он не может чисто разговаривать, у него домешиваются свои слова и получается суржик (донеччанка);
- Это без осознания, это, знаете, когда человек говорит и не осознает, на каком языке он говорит. Вот я говорю, допустим, слово русское, говорю украинское, нечетко понимаю, что здесь я говорю по-русски, а здесь, по-украински. Когда человек, извините, несет все подряд и не понимает. Он считает, что он просто говорит просто на каком-то языке (донеччанка);
- Из-за отсутствия культуры русской. Потому что нет грамотной речи, ее не слышат в селах. Им проще коверкать слова эти. Они как-то даже расслабляются, на расслабоне (донеччанка);
- Коли Верка Сердючка, то то смішно, а так, коли в житті, коли то питається тобі сказати, що ото є дійсно справжня українська мова, то то вже трагедія (львів'янин);

Означення, яку респонденти з фокус-груп вживають щодо суржику, також мають негативні конотації:

- нечиста мова (лучанин);
- це грязна мова (лучанин);
- это уже засоренный язык (киянин);
- это ломаный язык. Это ломаный и получается. И не русский, и не украинский, а что-то такое (донеччанин);
- люди расслабляются, такой получается пожмаканный язык. Хорошего мало (донеччанин).

Як уже було зазначено, спроби узагальнення, систематизації рис суржикового мовлення ускладнюється тим, що в ньому змішування елементів двох мов відбувається довільно і має спонтанний характер. За моїми власними спостереженнями над мовленням мешканців міста Долинської, районного центру Кіровоградської області, суржик може мати різні форми вияву навіть на індивідуальному рівні, кількісне співвід-

ношення елементів двох мов у ньому може залежати від співрозмовника і від комунікативної ситуації. Аналогічну специфіку трасянки відзначає Н. Мечковська: «...трасянка входить в континуум білорусько-російських ідіолектів, у яких елементи обох мов присутні у різних пропорціях, що змінюються не тільки впродовж життя людини, але і впродовж одного дня – в залежності від ситуації і теми спілкування» (Мячкоўская 2007, 92).

Зразки суржикового мовлення, навіть записані в одній області і від інформантів однієї вікової групи, засвідчують значні розбіжності у співвідношенні українських і російських елементів у досліджуваній субмові.

Для ілюстрації наведемо два тексти. Обидва записані в Харківській області. Перший – у 1998 році від жінки 1918 року народження, другий – в 2003 році від жінки, яка, судячи з її розповіді, також належить до старшого покоління.

Текст № 1

«Я, Марія Александровна, радилася у Харькові у восемнадцатом году, четырнадцатого января. Перевіз нас атец з Харькова у Дергачи. З Дергачей на Безруки і ми стали організовуватися в СОЗ. Рішилася я з братом ніти робить. Я мала була, а брата прийняли. Со временем і я пішла туду, полоть помагала, а потом мене вибрали у дѣтський садик воспитателькою. Я занімалася в Харькові, на Пушкінській п'ять лет занімалася, усе це коньчила заняття, приїхала в колхоз (в СОЗ!) а потом дѣтей звели нам всякого возрасту: місячні були, сем лет, чотири лета, года, п'ять, три - всякі совместні. Условія тяжолі були, покамісь роскулачені були дома, там і находились і воспитували. Я з дѣтями все спольняла, дѣтей уважала. Я молода була, а возраст дѣтей всякий. Всьо равно я вмѣла, знала, понимала. Навчили мене, сознание було, любить надо, тогда буде в жизни все правильно. І все нам удачно всігда буде. А потом ще побула я п'ять лет, уже мені надоїла робота, я попросилась: піду на всякі разні роботи. Всью жизнь я проробила в колхозі, всю жизнь по сьогоднішній день, сорок лет! І де які не тяжкі роботи: і на животноводстві, і в полі, і торгувала, і свиней годувала, і коров годувала, і телят десять лет ухажувала, і молочних виروضувала - все я спольняла, з усим справлялась. Дома три участки огорода було, корова, держала свиней, ніхто мені нічого не пособляв, все сама управлялася. Рішилася построять собі іще домік, мені посоветували: возьми участок другий. Я взяла, построялася, ніхто не помагав» (ЛЕСЮК 2004, 104-105).

Текст №2

«Да. На русском і на украинском. Як придеться. Уже смешаний, уже смешаний. Я в молодості, як вийшли замуж, я вийшла замуж. Ну шо, я занімалась восемь лет в украинской школе. Я очень хорошо знала украинский язык. Очень хорошо. Када я закончила курси секретаря-машинистки, я значит, уже прийшьол визов, уже назначение было, і меня взяли в, потому шо там на украинском языку в основном же ж І я оце... Бул начальник у мене, і так, пойдіте там до одной женщины... Вот він напише там рішення чи розпорядження, ну, распоряжение - це на русском. Пойдіте, пусть она проверит. Я сіла отпечатала, ага, приносю йому. Ви билі? Говорю, нет. Пойдіте, проверьте. Приносю. Ну што? Она говорит, я не знаю, етд девчонка, я не знаю, говорит, ну я очень знала украинский язык. А потом как пошла я десятий, одинадцатий заканчувать, і так, Ніна, помешался разговор. Ну вийшла ще замуж, я розгаварювала на украинском. Толік, конечно, сердився дуже. Оце підем в компанію всь, шо ти на украинском, ти хоть это самое. Та шо ж я... надо думать, шо мені сказать, Ніна, ти понимаеш? От сяду і мені надо думать, шо мені ска... як сказать... русский язык, по-русскому. Він дуже сердився. Ну, а потом уже оце так привикли, притерлись. І це так одне слово українське, одне - руське. В общем - смесь получилась і всьо. Немає такого чистого, шоб русский ілі українській. Одне слово руське, друге - українське. Безобразный, конечно, язык, шо там говорить».²

У першому тексті кількість українських і російських лексем приблизно однакова. Цікаво відзначити, що серед українських переважають дієслова: *перевіз, ніти, робить, приїхала, вмѣла, навчили, побула, попросилась, піду, проробила, торгувала, годувала, виروضувала*; до інших частин мови належать: *мала, заняття, дѣтей, п'ять, молода, робота, які, тяжкі, в полі, свиней, телят, ніхто, нічого, другий*.

Російські слова мають ті чи інші риси української вимови: *дѣтський, занімалася, возрасту, місячні, совместні, тяжолі, розкулачені, воспитували, всігда, на животноводстві, надоїла, ухажувала, пособляв, управлялася, посоветували*.

² Розшифровка записів польових досліджень, проведених в межах проекту Санкт-Петербурзького університету «Новые языки новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве» // http://old.eu.spb.ru/ethno/projects/project3/interviews/EU_ha_2003_OK2.pdf.

У слові *воспитателька* поєднано російський корінь із суфіксом українського відповідника *вихователька*, але вимовленим з пом'якшенням.

Без адаптації вжито російські слова і словоформи *восемнадцатом, четырнадцатого, условия, удачно, участок*.

Натомість у другому тексті переважають неадаптовані російські слова і словоформи: *смешаний, в молодости, замуж, занималась, восемь лет, украинский язык, школе, очень хорошо, машинистки, значит, визов, назначение, потому что, в основном, пойдёте, распоряжение, на русском, проверит, отпечатала, нет, она, говорит, не знаю, девчонка, десятый, однадцатый, помешался, разговор, конечно, надо, думать, понимаешь, русский язык, по-русскому, потом, в общем, смесь, или, безобразный*.

Українських лексем значно менше. Це: *вийшла, у мене, він, натіше, рішення, розпорядження, сіла, сердився, дуже, підем, мені, оце, немає, одне*.

Гібридні словоформи представлені поодинокими утвореннями: *придеться, заканчивать, розгаварювала, руське*.

Переважання елементів російської мови в другому з наведених вище текстів може бути результатом пристосування інформанта до російськомовного інтерв'юера, пор. самокорекцію респондентки: *«розпорядження, ну, распоряжение – це на русском»*. Це зауваження, до речі, можна адресувати майже всьому масиву польових записів, зроблених у межах проекту Санкт-Петербурзького університету «Новые языки новых государств: яввления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве», де спостерігається настільки виразне домінування фонетичних, лексичних і морфологічних рис російської мови, що мову цих записів слід кваліфікувати швидше не як суржик, а як українізований варіант російської мови.³

Велике розмаїття розмовних форм, що побутують у білінгвальній Україні, ускладнюють соціолінгвістичне завдання їх класифікації, хоча кілька таких спроб уже зроблено. Так, мовознавець Віталій Радчук виділяє п'ять ідіомів, що конкурують в українському просторі: українська літературна мова, російська літературна мова, суржик, зросійщена українська мова й український територіальний варіант російської мови (РАДЧУК 2000).

3 <http://old.eu.spb.ru/ethno/projects/project3>.

Лінгвокультуролог Роман Кісь розрізняє серед так званого російськомовного населення України за мовленнєвими ознаками вісім типологічно-функціональних груп. При цьому серед тих, які можна віднести до мішаних («креолізованих», за термінологією дослідника) груп, Р. Кісь виділяє два типи. До одного, на його думку, належить «поверхнево креолізований (на рівні часткової лексичної інтерференції) варіант українського мовлення. «Мозаїчно» у мовлення вкраплюються переважно ті російські лексеми, які найчастіше вживані та пов'язані з функціонально значущими аспектами життєдіяльності та безпосереднього речового доквілля («стройка», «получка», «фуражка», «шляпа»). При цьому зберігається основне лексичне ядро української мови, граматична структура, інтонаційна та орфоепічна структура». До другого типу дослідник відносить «глибинно креолізований тип мовлення (із абсолютною перевагою російських лексико-фразеологічних одиниць) зі збереженням деяких граматичних структур та фонологічних складових мовлення. Саме цей тип мовлення майже завжди однозначно корелює з етнічною змаргіналізованістю мовців та культурною їх креолізованістю. Такий тип мовлення часто співвідноситься із глибокою кризою національної ідентичності, однак ще не означає її втрату (тобто повну асиміляцію)» (Кісь 2002, 41).

Дві спроби систематизувати різновиди суржику належать українському мовознавцеві Олександрю Тараненку та американському антропологу Ладі Біланюк. В основу класифікації О. Тараненка покладено психолінгвістичний принцип свідомого/несвідомого використання мови, в основу другої – просторово-часовий принцип (детальніше див. УМЕ 2004 та BILANIUK 2006).

Обидві класифікації, які вже дістали критичні оцінки (Ставицька 2007, Брацкі 2007), слід вважати передчасними. Якщо вважати суржик континуумом ідіолектів, перехідних від україномовного до російськомовного спілкування, то проблематичною лишається сама постановка питання про систематизацію його різновидів.

Очевидним, проте, є наступний висновок.

Суржик виник в соціокультурних умовах нерівноправного становища двох різномовних груп соціуму і є мовним проявом процесів маргіналізації носіїв української мови в урбанізованих російськомовних середовищах України. Поширення мішаних форм мовлення як перехідних від української до російської мови спілкування слід розглядати в

контексті імперської самодержавної, а пізніше радянської політики русифікації й денационалізації українців.

Майбутня доля суржика залежатиме від засад національної політики і мовного планування. Успішне впровадження українського мовного стандарту в контрольовані державою сфери управління й освіти та употужнення культурного й інформаційного потенціалу української мови здатні суттєво вплинути на звуження простору побутування мішаного субкоду. Натомість відсутність мовного планування й подальша експансія Росії в український інформаційно-культурний простір та масову культуру можуть призвести до подальшого розростання суржикомовних середовищ коштом звуження соціальної бази і сфер застосування української мови.

Література:

- BILANIUK, L. 2005: *Contested tongues: language politics and cultural correction in Ukraine*. Ithaca
- АНДРУХОВИЧ, Ю. 2001: Орім свій переліг та сіймо слово. In: *Урок української 7*, 2-5
- АНТИСУРЖИК 1994: *За загальною редакцією Олександри Сербенської*. Львів
- БРАЦКІ, А. 2007: Суржик – опис і визначення рамок явища. In: *Студії з україністики. Скарби культури – безсмертя нації*. Зб. наук. Праць. Вип. VII. Київ, 132-145
- ВТСУМ, 2006: *Великий тлумачник словник української мови*. Київ
- ГЕНЧЭЛЬ, Г. & ТЭШ, С. 2007: Трасянка: у якій ступені яна «руская», «беларуская» або «агульная»? (На матэрыяле маўленчай практыкі адной сям'і). In: *Веснік БДУ 4/1*, 85-91
- ГРИЦАК, Я. 1996: *Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття*. Київ
- ДЕМЧЕНКО, В. 2003: *Органічна та неорганічна українська мова*. Херсон
- ДЗЮБА, І. 2003: *Пастка. Тридцять років зі Сталіним. П'ятдесят років без Сталіна*. Київ
- ДЗЮБА, І. 2005: До судилища над суржиком. In: *Урок української 1-2*, 14-15
- КАППЕЛЕР, А. 2005: *Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розклад*. Львів

- КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО, Гр. 1969: *Твори у восьми томах*. Т. 3. Київ
- КІСЬ, Р. 2002: *Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму)*. Львів
- КОРОГОДСЬКИЙ, Р. 2000: *Довженко в полоні*. Київ
- КОТЛЯРЕВСЬКИЙ, І. 1968. *Енеїда*. Київ
- КУРОМІЯ, Г. 2002: *Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки*. Київ
- ЛЕСЮК, М. 2004: *Доля моєї мови*. Івано-Франківськ
- МАСЕНКО, Л. 2004: *Мова і суспільство. Постколоніальний вимір*. Київ
- МАСЕНКО, Л. 2007: Суржик у системі розмовних форм побутування української мови. In: *Дивослово 12*, 26-31
- МЕЛЬНИК, Ю.В. 2006: Языковая ситуация на фоне глобализации в Украине и в среде постсоветских эмигрантов. In: *Глобализация – этнизация: Этнокультурные и этноязыковые процессы*. В двух книгах. Кн. 1. Москва, 348-354
- МФЕ 2007: *Мала філологічна енциклопедія* (Уклали Скопненко. О.І. & Цимбалюк, Т.В.). Київ
- МЯЧКОЎСКАЯ, Н. 2007: Трасянка ў кантынууме беларуска-рускіх ідыялектаў: хто і калі размаўляе на трасянцы?. In: *Веснік БДУ, Серыя 4*, 91-97
- НАЦИОНАЛЬНО-ЯЗЫКОВЫЕ 1989: *Национально-языковые отношения в СССР: состояние и перспективы*. Москва
- НОВИЙ ДОВІДНИК 2006: *Новий довідник: Історія України* (2-е видання).
- НОЛЛ, В. 1999: *Трансформація громадянського суспільства (Усна історія української селянської культури 1920-30 років)*. Київ
- НУДЬГА, Г.А. 1961: *Пародія в українській літературі*. Київ
- ОСЬМАЧКА, Т. 1998: *Старший боярин*. Київ
- ПАХЛЬОВСЬКА, О. 2007: Мова влади і влада мови в пострадянському Задзеркаллі. In: *Той, хто відродив Могиланку* (Збірник до 60-ліття В'ячеслава Брюховецького). Київ, 312-333
- ПІДМОГИЛЬНИЙ, В. 1991: *Оповідання. Повість. Романи*. Київ
- ПОГРІБНИЙ, А. 2003: *Світовий мовний досвід та українські реалії*. Київ
- ПОГРІБНИЙ, А. 2007: Суржикізація. In: *Урок української, 2005*, 1-2, 9-13
- РАДЕВИЧ-ВИННИЦЬКИЙ, Я. 1997: *Україна: від мови до нації*. Дрогобич
- РАДЧУК, В. 2000: Мова в Україні: стан, функції, перспективи. In: *Українська мова та література*, Ч. 6, 1-3
- СЕРБЕНСЬКА, О. 2002: Суржик: «низька мова», безлад чи мовна патологія? In: *Мовні конфлікти і гармонізація суспільства*. Київ

- СКРИПНИК, М. 2004: Перебудовними шляхами. In: *Українська мова у ХХ сторіччі: Історія лінгвоциду*. Київ, 38-91
- СТАВИЦЬКА Л. 2007: Мовна ситуація в Україні очима американського філолога. In: *Українська мова 1*, 106-110
- СТАВИЦЬКА, Л. & ТРУБ, В. 2007: Суржик: міф, мова, комунікація. In: *Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти*: Зб. наук. праць. Київ, 31-120
- СУМ 1978: *Словник української мови*. Т. 9. Київ
- ТАРАСЕНКО, Б. 2006: До питання про дефініцію мішаного українсько-російського мовлення. In: *Наукові записки НАУКМА*. Т. 60. Філологічні науки. Київ, 62-66
- ТЮТЮННИК, Г. 1984: *Твори. Кн. 1. Оповідання*. Київ
- УКРАїнсько-РУССКОЕ 1988: *Українсько-руське двуязычье. Соціолінгвістический аспект*. Київ
- УМЕ 2000: *Українська мова. Енциклопедія*. Київ
- УМЕ 2004: *Українська мова. Енциклопедія*. 2-ге видання. Київ
- ФЕЛЛЕР, М. 1994: *Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них*. Дрогобич
- ХМЕЛЬКО, В.Є. 2004: «Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності». Наукові записки НАУКМА. Т. 32. Соціологічні науки. Київ, 3-15
- ЧЕРЕДНИЧЕНКО, О. 2007: *Про мову і переклад*. Київ
- ШЕВЕЛЬОВ, Ю. 1998: *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941). Стан і статус*. Чернівці
- ШЕРЕХ, Ю. 1998: *Пороги і запоріжжя*. Т. 3. Харків
- ШЛІХТЕР, О. 1933: «Посилимо більшовицьку пильність на фронті боротьби за здійснення ленінської національної політики на Україні». Більшовик України, № 9-10
- ЩЕРБА, Л.В. 1974: *Языковая система и речевая деятельность*. Ленинград

Summary

The paper considers several definitions of suržyk, i.e. mixed Ukrainian-Russian speech that only became an object of scientific investigation after Ukraine gained national independence. The current tendency to use the term suržyk as a label for a specifically Ukrainian phenomenon of verbal communication is considered justified by the author, since this kind of colloquial speech came into being on the basis of the Ukrainian language and the territory of its occurrence is Ukraine.

The key problem in the study of the mixed Ukrainian-Russian idiom is still its identification. The author suggests that the main criterion that should be fulfilled in order to classify a given type of speech as suržyk is the distinction between interfered speech and mixed speech, particularly the identification of an interference threshold beyond which the process of linguistic mixing starts. The lack of criteria for such a distinction is understandable in view of the insufficient exploration of the characteristics of Ukrainian-Russian bilingualism, the research on which, in continuation of the whole Soviet period, has been widely neglected as a consequence of the propagandistic dogma claiming the "harmoniousness" of widespread Ukrainian-Russian bilingualism.

The period in which mixed Ukrainian-Russian forms of speech emerged is located by the author at the end of the 17th and the beginning of the 18th century, when the imperial policy of assimilation interrupted the evolution of the Old Ukrainian literary tradition on the territory of the Ukraine after its conquest by the Russian Empire. The introduction of the Russian language into the administrative-governmental sphere and into education gave rise to the formation of a specific "macaronic" speech among municipal officials – public functionaries, civil servants, clerks, and also school teachers and seminarists – in which Old Church Slavonic elements as well as idioms and clichés of the Russian legal language were melded with a primary Ukrainian phonetic basis, as well as Ukrainian morphological and lexical elements. Examples of such speech are recorded in the literature, and particular illustrations are adduced in the paper.

Yet another means of Russification, and, consequently, also of the emergence of hybrid Ukrainian-Russian linguistic forms, was the military slang in Czarist Russia. At the same time, regional differences in the Ukrainian language continued to exist among the peasant population. This way, the Suržyk that was in use during the 18th–19th century can be con-

sidered a sociolect of different groups within the Ukrainian ethnicity – municipal functionaries adapting their speech to a pan-imperial “legalese”, and also an idiolect of peasants who were Russified during their military service.

The broadening of the social base of Suržyk was brought on by the socio-economic and demographic changes in the late 19th and early 20th century, the early industrialisation that induced the growth of towns and a massive rural-urban migration. Under the rule of the Russian Empire, the urbanisation of the Ukraine also meant a strengthening of the dominance of the Russian language. As at the beginning of the 20th century only a third of the urban population consisted of Ukrainians, the major industrial centres into which the rural population poured, transformed into powerful “melting pots”, characterised by widescale Russification on the one hand and the marginalisation of Ukrainian speakers on the other. This was accompanied by a significant expansion of the spheres in which mixed Ukrainian-Russian forms of speech were used.

This process was interrupted in the period of struggle for independence, and also in the time of Ukrainisation in the 1920s. In the 1930s, however, the Bolshevik regime readopted – with certain modifications – the imperial language policy. In the Soviet period, the spontaneous mixing of Ukrainian and Russian speech was supported by practices enforcing the accommodation of the Ukrainian and the Russian language in orthography and lexicon (lexicography), and especially in terminology, introduced by party decrees and judicial decisions. The specifics of the Soviet language policy created a fertile ground for the expansion of mixed forms of speech as symptoms of a transition from Ukrainian to Russian verbal communication, i.e. of a language shift.

In the 1970-80s, the formation of “breeding grounds” of suržyk communication began, mainly in suburban zones, and, moreover, in some smaller towns and villages in central, eastern and southern Ukraine. The paper presents data on the character of the distribution of suržyk on the territory of the Ukraine. The data is based on sociological surveys carried out by the Kiev International Institute of Sociology since 1991. According to the general results of the surveys, the number of suržyk-speaking people in 1996-1999 constituted 18.2% of the overall number of interviewees, and 14.7% in 2000-2003. The chronological analysis and the regional distribution of speakers of suržyk points to the transitional character of the idiom under investigation. This is partially supported by the correlation between

the quantitative growth of the groups of speakers of suržyk and the growth of the demographic power of the Russian language in certain regions.

At the same time, the official status of the Ukrainian language increased its prestige. In the future, with the implementation of consistent language policies, i.e. in particular the Ukrainisation of the educational system, the areas in which mixed forms of speech occur might narrow down. Given the existence of normative standards of the two languages in contact, the mixed subcode has few chances of stabilisation and a more or less permanent existence. Its standing is extraordinarily low both in the opinion of experts as well as in public awareness. In the paper, corresponding characteristics of suržyk, elicited in focus-group surveys in autumn 2006 in Kiev, Lviv, Lutsk, Donetsk and Odessa, are adduced.

An analysis of two fragments from suržyk texts, recorded in 1998 and 2003 in the district of Charkiv, shows that the processes of mixing elements of the two languages have an unstable, spontaneous character.

This accounts for the characterisation of suržyk as the sum of Ukrainian-Russian idiolects in which elements of the two languages mix unsystematically and in different proportions. This assessment is also supported by the conclusions of N. Mečkovskaja on the specifics in the development of trasjanka – mixed Belarusian-Russian forms of speech prevailing in the territory of Belarus.

Suržyk or suržyks?

If modern Ukrainian literature began with the publication of the first parts of Ivan Kotljarevs'kyj's *Eneida* in 1798, the concept of a modern Ukrainian standard language has had a more checkered development. Over the course of the nineteenth century there were great efforts made by language planners east and west to create a standard language as capable of expressing concepts and ideas from all fields of culture as any of the great codified languages of Europe, such as English, French, German, and Russian (ŠEVELOV 1966, WEXLER 1974, MASENKO 2004). Through the vicissitudes of the nineteenth, twentieth, and now twenty-first centuries that ultimate prescriptive goal remains, although it is much more possible than ever before to speak of a common core of Ukrainian lexicon, syntax, morphology, and phonology, in part because of the apparent multivalency of the official state language of independent Ukraine, the increased use of Ukrainian in the Ukrainian public domain, and the spread of Ukrainian-language education in many parts of Ukraine previously limited to Russian-language instruction alone.

We may still see regional preference for the southwestern as opposed to the southeastern variant of the literary language, but such differences are fairly easily tolerated within a flexible grammar of modern Ukrainian. If a speaker uses genitive singular *kosty* 'bone' instead of *kost'i*, and *nis* [nis] 'nose' instead of *nis* [n'is], the grammar will have the capacity to correlate these distinctions without undermining the basic integrity of the Ukrainian language. Likewise, if one refers to dialects in Volyn', Podillja, central Polissja, or Zaporizžja, one finds it possible to correlate them structurally with the standard language through sets of correspondences and still consider them dialects of Ukrainian and not separate languages (ŽYLKO 1966, 3–33).¹

---

¹ The most notable counterclaim to this description is, of course, Rusyn, whose status as distinct Slavic language or dialect of Ukrainian remains an open question (ŠEVELOV 1993, 996; MAGOCSI 2004; RIEGER 2004). However it is resolved, it does not diminish the essential picture of the other dialects on Ukrainian territory treated as dialectal variants of Ukrainian, that is, sharing for the most part the elements and relations recognized as constituting the common core of Ukrainian.

Suržyk, the Ukrainian-Russian hybrid language of Ukraine, has a long and colorful but understudied history, extending at least from the eighteenth century to the present day. It is documented in literary works, personal correspondence, and other writings², and more recently has been recorded on tape, and can often be heard in the televised speech of certain politicians in the Ukrainian parliament.³ The timeframe, motivation, and geographic distribution of suržyk may be quite varied, but the elements and relationships that have determined the patterns of interaction between Ukrainian and Russian on Ukrainian territory, despite their own internal variation in time and space, have remained remarkably consistent. It is this presumption of linguistic continuity in suržyk that informs the present analysis.

In an earlier study (FLIER 2000), I presented a preliminary typology of Ukrainian-Russian suržyk (hereafter Suržyk) that offered the “rules of engagement” for its production, that is, a partial grammar that accounted for the ways that Russian might influence Ukrainian on the lexical, syntactic, morphological, and phonological levels. The major conclusion that emerged from that study was that Russian influence was by no means unlimited and random. At every level one could find specific hierarchies that in effect directed the hybridization process. Calling attention to the tensions of implicature within the grammar, I underscored the structural principles at work, and in so doing explicitly criticized the common perception that the Russian effect on Suržyk was chaotic, random, and artificial (cf. *SUM*, SERBENS’KA 1994).

Some of the enduring descriptions of Suržyk incorporate labels such as “contaminated,” “mixed,” “diseased,” “chaotic,” “artificial,” “spoiled,” and “crippled” (*SUM*, s.v. *suržyk*). Because these emotionally charged words derive their value from a subjective projection by comparison with their opposites—“pure,” “uniform,” “healthy,” “orderly,” “natural,” “fresh,” and “whole”—they are of little utility for a scholarly investigation of the phenomenon itself (KUROCHTINA 2004, 5).

2 For example, Skovoroda, Šachovskoj, and Kotljarevs’kyj in the eighteenth century; Staryc’kyj, Ševčenko, and Franko in the nineteenth century; Vyšnja, Chvyl’ovyj, and Vynnyčenko in the twentieth century; and Žoldak, Irvanec’, and Danylenko in the twentieth and twenty-first centuries. Cf. STRICHA (1998, 630–631).

3 The most famous incidence is the secret taping of President Kučma’s office in 2000. Suržyk has also been recorded from televised proceedings of the Ukrainian Parliament, and popular television shows like “Verka Serdjučka”.

So broad is the range of possible reference for the term suržyk, that it has recently been considered an umbrella term “to label various transgressions of purity”, mostly (but not exclusively) the Ukrainian-Russian “syncretic languages” spoken in Ukraine in addition to or in place of standard Ukrainian or standard Russian (BILANIUK 2005, 20). Be that as it may, the field of Ukrainian linguistics must be more circumspect and avoid popular usage with open-ended reference wherever possible. If one defines the linguistic label “Ukrainian” to refer to standard Ukrainian together with all of its dialects, “Russian” to refer to standard Russian together with all of its dialects, and “Polish” to refer to standard Polish together with all of its dialects, then such a broad reference for Suržyk must be limited to those instances of Ukrainian language code mixing that occur on several levels (FLIER 2000, n. 12). Ukrainian dialectal speech itself, for example, does not qualify as Suržyk without Russian interference, despite its apparent “transgressions of purity” from a prescriptive point of view.

Discussions of Suržyk are often filtered through the perspective of language ideology, in which case matters of prestige, pride, patriotism, class, and intelligence *inter alia* are all significant. Suržyk may be the result of a Ukrainian villager attempting greater urbanity, a Russophone Zaporizhian trying to learn the state language, a Žytomyr teenager imitating the hip language of a Kyïvan disc jockey, or a native of Kyïv who doesn’t realize she is speaking Suržyk instead of Ukrainian. For some Suržyk is the mark of a dim-witted country bumpkin too uneducated or too lazy to learn to speak properly (SERBENS’KA 1994, 5–6). To others, turning to Suržyk from correct literary speech is as comfortable as sliding into a well-worn pair of house slippers (HRYCENKO 1998a, 639). The sources and contexts of Suržyk are potentially limitless, depending on how one quantifies difference; the question for us here is whether the putative differences described by critics are scientifically diacritic or simply a product of variegated context.

The connection between Suržyk and language ideology is, of course, not new, although earlier it was not typically framed in scholarly terms. Arguably the most famous examples are from Mychajlo Staryc’kyj’s famous 1883 comedy “After Two Hares” (За двома зайцями). The play features two characters, Pronja Sirko, an upwardly mobile shopkeeper’s daughter, and Svirid Holochvostyj (Holochvastov), a profligate barber seeking a moneyed wife, both of whom share the pretense of social refinement, expressed in their attempt to add social prestige to their speech by incorporating marks of the dominant Russian culture as often as possible, while actually speaking

Suržyk. In Act 2, Scene 15, Holochvostyj confesses his love for Pronja (S = suržyk, E = English):

Holochvostyj. Потому здесь у меня (points to his heart) такое смертельное воспаление завелось, што аж шипить.

S potomú zd'és' u men'á takóje smert'él'noje vospal'én'ije zavelós' što až šypýt'.

E Because here in my heart so deadly an inflammation has flared up that it even hisses.

Pronja. Когда б заглянуть можна було вам у серце.

S kohdá b zahl'anut' móžna buló vam u sérce.

E If only it were possible to take a look into your heart.

Holochvostyj. То ви би там увіділі, што золотими слав'янськими буквами написано: Проня Прокоповна Серкова. Ах, но ежели б золотой ключ от вашего сердца та лежав у моей души у кармані, вот би я бив шасливий! Я би кожну мінуту, одмикав ваше серце і смотрел би; не мився б, не помадився б, не пив, даже не курился би по три дні, та всьо б смотрев би!

S tó vý bý tám uv'id'il'i što zolutýmý slavjans'kýmý búkvamý napýsano prón'a prokópovna s'erkóva. áx nó jéžel'i b zolutój kl'úč ot vášoho sérc'a tá ležáv u mojéj duš'i u karmán'i, vót bý já býv ščaslývývj. já bý kóžnu m'inútu odmýkáv váše sérce i smotr'él' bý ne mývs'a b ne pomadývs'a b, ne pýv, dáže ne kurýv bý po trý dn'i tá vs'ó b smotr'év bý.

E Then you would see there that Pronja Prokopovna Serkova was written in gold Slavonic letters. Ah, if the gold key to your heart but lay in a pocket by my soul, well then, I would be happy. Every minute I would unlock your heart and look at it. I wouldn't wash, I wouldn't pomade my hair, I wouldn't drink, or even smoke for three days, that I might constantly look at it.

Rendered in broad phonetic transcription, the unmarked text is Ukrainian, the single underlined text or parts of text are Russian, and the double underlined parts of the latter are Ukrainian.⁴ Thus Holochvostyj's first passage, in which the barber waxes poetic to woo Pronja, is virtually all Russian with moderate Ukrainian interference. It is Russian with a "Ukrainian accent," in which there is typically little or no vowel reduction (unstressed [e,a,o] are pronounced as such, instead of more centralized [ɘ], [ɨ], or [ə]) characteristic of standard Russian;⁵ Russian *g* is replaced by Ukrainian *h*; labial consonants are frequently pronounced hard (unpalatalized) before *e*, e.g., [me], [ve]; and the unmarked pronunciation of affricates *c* and *č* is reversed, yielding Ukrainian [c'] and [č] rather than Russian [c] and [č'].⁶ We cannot tell whether the form [až] is actually Ukrainian (because the [ž] remains voiced) or Russian (because devoicing is not indicated in the orthography). The final verb form is purely Ukrainian, however, with Russian [šyp'it] replaced by Ukrainian [šypýt'], with the unique front-higher-mid Ukrainian [y] instead of Russian [y] and [i], respectively; the hard Ukrainian [p] instead of [p']; and the Ukrainian 3rd person morpheme {t'} in place of the Russian {t}. Pronja's response is virtually all Ukrainian with the exception of the first word, [kohdá], albeit with typical Ukrainian interference.

In Holochvostyj's next passage, he too uses Ukrainian, but substitutes specific Russian lexical items, such as [uv'id'il'i], [što], [smotr'él'], and [dáže]. In the case of close cognates, Holochvostyj favors the Ukrainian-

4 Full palatalization (softness) is indicated with an apostrophe (e.g., [d']), moderate softness with a raised dot (e.g. [m']). The Ukrainian letter *и* is transliterated as <y>, but the high-mid front vowel phoneme (and realized phone) it represents is symbolized with a dieresis (e.g., *ÿ* and [y]). The Russian letter *ы* is transliterated as <y>, and the high, central Russian vowel phone it signals is transcribed as [y].

5 Strictly speaking, it is impossible to tell whether unstressed *o*, *a* are reduced or not, since Staryc'kyi uses etymological spelling. On one occasion, however, when Holochvostyj provides his Russian surname Holochvostov (Act 1, Scene 5), it is written as Галахвастов, suggesting vowel reduction (in this case *akan'e*) for the first two instances of *o*, and an intentionally replaced stressed *o* with *a* to avoid the reference to *xvost* 'tail', but introducing a new association with the root *xvast-* 'boast, brag', thus [xəlxvástəf] or [xəlxvástəf]. With unstressed *e*, however, he does occasionally write <i>, which suggests that reduction is possible, but not consistent, e.g., увіділі [uv'id'il'i] from underlying *uv'id'el'i*, кармані [karmán'i] from underlying *karmán'e*. This kind of inconsistent vowel reduction is common among speakers of Ukrainian-Russian suržyk.

6 It is not possible to tell whether palatalized *t'* and *d'* are rendered with phonetic assibilation, as in Russian [t'^s] and [d'^z], or without, as in Ukrainian [t'] and [d'].

accented Russian forms with uniform *o* or *e* to the Ukrainian counterparts with the alternations *o* ~ *i* or *e* ~ *i*, respectively, e.g. R [prokópovna] instead of U [prokóp'ivna]. Likewise he often prefers the Russian *e* to the Ukrainian *i* as the reflex of old *ě*, as in the case of [s'érkova], along with Russian suffixation and declension of the otherwise indeclinable Ukrainian feminine surname [s'irkó]. And although he imports the Russian masculine singular and plural past-tense morphemes {1-Ø} and {1'-i} together with Russian [smotr'él] and [uv'id'il'i], he opts for the Ukrainian {v-Ø} with the final verb form [smotr'év], perhaps in anticipation of the long line of Ukrainian conditional forms in {v-Ø}.

From these brief excerpts we note two systems or codes of suržyk, namely, Russian-Ukrainian suržyk, a Russian base with a Ukrainian admixture, symbolically R/U; and Ukrainian-Russian suržyk, a Ukrainian base with a Russian admixture, symbolically U/R, which we have been labeling Suržyk. As noted in FLIER (2000, 115), the Russian admixture in the latter is itself Ukrainianized; therefore Ukrainian-Russian Suržyk is more accurately symbolized U/R^U. Holochvostyj begins this exchange with R/U suržyk. Pronja responds in U/R^U Suržyk and Holochvostyj continues in U/R^U Suržyk.

There have been recent sociolinguistic efforts to isolate and define the specifics of the time, place, and circumstances said to distinguish Suržyk contextually. But such "distinctions," instead of clarifying the analysis of Suržyk, may actually add to the referential confusion already witnessed in the popular use of the term (see BILANIUK 2005, 104–105). If the principles advanced for the typological differentiation of Suržyk into suržyks (separate codes) are based primarily on *nonlinguistic* criteria, then it is appropriate to reject them and reserve the *scientific* use of the term "suržyk" to refer only to each distinctive code (Ukrainian based, Russian based, Polish based) produced by a grammar that incorporates the elements and relationships of Ukrainian (or its dialects) and its asymmetric encounter with Russian on the one hand (Ukrainian-Russian or Russian-Ukrainian suržyk), and Polish (Ukrainian-Polish or Polish-Ukrainian suržyk) on the other. And if the linguistic patterning revealed in contemporary suržyk is basically identical to that recorded in centuries past, then we need to make sure that sociolinguistic typologies do not obscure that correlative unity.

In FLIER (2000), I attempted to demonstrate the systemic basis of contemporary Suržyk by creating a fundamental typology of Ukrainian-Russian correlations in phonology, morphology, syntax, and lexicon and showing that despite the varying frequency of Russian influence in different speakers

of Suržyk, the interaction between the Ukrainian base and the Russian admixture could be understood within a single, regularized structure of elements, relationships, and hierarchies. Whether analyzing Suržyk from modern literary works by Žoldak, Irvanec', and Danylenko, or observed Suržyk by Oleksandra Serbens'ka, I found consistent patterns as well as hierarchical tendencies that predicted certain features before others. The basic typology of Ukrainian-Russian Suržyk contained the following phenomena:

(1) Structural properties of Ukrainian-Russian Suržyk

- lexical transfers
- lexical extensions
- lexical calques
- syntactic calques
- morphological selection
- morphophonemic attraction
- phonological integration

If the basic structure of Suržyk presented there is able to capture the essence of Suržyk across temporal and spatial dimensions as well, then we are obliged to distinguish between Suržyk as a system or code and the contingencies, including sociolinguistic dimensions, that effect its appearance. We must reaffirm the basic unity of Suržyk itself rather than advancing the notion of potentially limitless numbers of syncretic Ukrainian-Russian suržyks, among others.

To test the hypothesis of the unity of Ukrainian Suržyk, it will be useful to analyze the sociolinguistic typology of Ukrainian Suržyk (see (2) presented in BILANIUK (2004, 415–422), adding for reference occasional examples of Suržyk from literature in the nineteenth and twentieth centuries.

(2) Bilaniuk's typology of Ukrainian suržyk

Defining features of five suržyk prototypes (BILANIUK 2004, 415)⁷

Type of suržyk	Historical / demographic context			Direction of influence	Auer's continuum CS→ LM→ FL
	Specific description	Rural-urban context	Era		
Urbanized peasant	Working-class urbanized Ukrainian peasants	rural → urban	19 th c. to present	Rus. onto Ukr. base	FL
Village dialect	Ukrainian villagers in contact with Russian administration & media	rural	19 th c. to present	primarily Rus. onto Ukr. base	FL
Sovietized Ukrainian	Codified Ukrainian with planned Russian influence	urban (institutional)	1930s to present	Rus. onto Ukr. base	planned FL
Urban bilinguals	Urban bilinguals with either native language	urban	Soviet & post-Soviet	both directions	CS/LM
Post-independence	Russophone urbanites newly using Ukrainian in public	urban	post-Soviet	both directions	CS/LM

7 Abbreviations in the chart are as follows: FL = fused lects, CS = code-switching, LM = language mixing. These terms are based on the work of Peter Auer, as represented by AUER (1998/1999).

Urbanized peasant suržyk

BILANIUK (2004, 416) characterizes urbanized peasant suržyk as "the archetypal suržyk...[that] came about with industrialization and urbanization, as Ukrainian-speaking peasants came into more and more contact with Russian-speaking administrators, and moved to cities where they tried to speak the more prestigious language—Russian." She describes the resulting suržyk as a product of their efforts to Russify their language, "using Ukrainian with whatever Russian words or constructions they knew" (ibid.). She notes that "the structural linguistic similarities and differences of the urbanized peasant suržyks in different cities have yet to be studied. Within this one category of suržyk there may be significant structural variation, as it includes varieties that emerged in different contexts, but in similar conditions, and due to similar sociohistoric forces." Be that as it may, it is at the least rather unclear what those linguistic differences might be, beyond, perhaps a tendency to use certain Russian words favored in particular locales over others or witnessing a range of frequencies for specific dialectal forms.

The real question to be asked here is whether the basic phonological, morphological, morphophonemic, and syntactic Ukrainian-Russian interaction characteristic of Ukrainian Suržyk truly is *that* different for peasants coming to Kyiv, Charkiv, Ternopil', Žytomyr, and L'viv or would there be a large set of shared patterns with differences measured primarily in frequency of use? BILANIUK (2005) offers a longer selection (12 sentences instead of 1) of urbanized peasant suržyk from a Zaporizžian woman in her seventies recorded in the 1990s. It will be useful to analyze some excerpts to gain a better sense of its features.

(3) Example of urbanized peasant suržyk (adapted from BILANIUK 2005, 127–128)⁸

a.

U brát m•lj baháto prac'úje v m•is't'i

S brát mój mnóhə rabóta u hóród'e

R brát mój mnógə rabótajit v górad'i

Gloss brother my a lot works in city

E 'My brother works a lot in the city.'

8 The chart has been slightly altered to show more directly the relationship between the suržyk (S) example in comparison with standard Ukrainian (U) and standard Russian (R). Stress and marks of palatalization, full (•) and moderate (˘), has been added where relevant.

b.

U	v•in z'istajéc':a tam
S	v•in ostajóc':a tam
R	ón ʌstajóc:ə tam
Gloss	he remains there
E	'He remains there.'

c.

U	pr•ijždžáje dodómu tó	vžé	vin	po-ros'ijs'ký	počýnáje
S	pr•ijžá	dodómu tó	vžé	vin	po-rúský načýna
R	pr'ijž':ájit	damój	taǵdá	užé	ón pa-rúsk'i nač'inájit
Gloss	arrives	home	then	already	he Russian begins
E	'No sooner does he get home [by vehicle] than he begins to speak Russian.'				

From these three sentences alone we recognize virtually all the patterns of correspondence among Suržyk, Ukrainian, and Russian presented in some detail in FLIER (2000). Phonetically Suržyk shows a tendency to preserve the Ukrainian patterns of affricate palatalization (softness), e.g., preservation of soft [c'] and hard [č] vs. R hard [c] and soft [č'], and inconsistent reduction of unstressed non-high vowels, e.g., [mnóhə], but [hórod'e] instead of [hórəd'i]. The Ukrainian morphophonemic alternations *i ~ o* and *i ~ e* tend to be eliminated in favor of nonalternating *o* and *e*, e.g., S *moj* instead of U *mij*, but the conservative tendencies of personal pronouns noted in Flier 2000 are seen here as well, e.g., *vin* instead of *on*. The Ukrainian alternation *zd ~ ždž* tends to be replaced by *zd ~ ž* (or *žž*). Likewise, Ukrainian *h* is retained in preference to Russian *g*, e.g., S [mnóhə] vs. R [mnógə]. Additionally we see several instances of lexical transfers and correlations, e.g., S *mnoh-o*, *rabot-a-Ø*, *horod-Ø*, *ostajot'-s'a*, *po-rus'k-y*, *načýn-a-Ø*. The most striking dialect feature from this small sample is the morphophonemic replacement of the sequence $V_1j V_2$ with V_1 if V_2 is unstressed, as in S *rabóta-Ø* from underlying *rabót-aj-o-t^Ø*, *načýná-Ø* from underlying *načýnáj-o-t^Ø*. This morphophonemic alternation, the result of the historic loss of intervocalic *j*, vowel assimilation, and contraction, is well documented in AUM 1 (map 258). Note that the 3rd-person non-past morpheme $-t^Ø$, normally rendered as $Ø$ with first conjugation verbs, is retained if followed by the clitic $-s'a$, thus S *rabót-aj-o-t^Ø* $\Rightarrow$ *rabóta-Ø*, but S *o-staj-ó-t^Ø-s'ja* $\Rightarrow$ *o-staj-ó-t^Ø-s'ja*

[ostajóc': a].⁹ It is relevant to recall that the use of such patent dialect forms does not signal the creation of a new language but presumes their integration into the general grammar that correlates standard Ukrainian with its dialects.

Village dialect suržyk

BILANIUK (2004, 417) describes village dialect suržyk in terms very similar to that of urbanized peasant suržyk. She assigns the beginnings of both to Russian-language contact in the 19th century. Key factors here are that these contacts antedated the standardization of Ukrainian and of Russian, and that these dialect speakers have resisted later exposure to standardization through institutional means (schools, media). Russian administrative language appears to be especially influential for this type of suržyk, although Bilaniuk does not specify the nature of this influence. One would expect lexical terminology to be relevant, but if so, the Russian lexical transfers involved represent a difference of degree of borrowing such words rather than major structural distinctiveness. In point of fact, Bilaniuk notes that "structurally, Russianized Ukrainian village dialect-suržyk may be identical to urbanized peasant suržyk, and the two may be related as ties between villagers and emigrants to cities are maintained. However, we would expect village dialect-suržyk to have more distinct dialectisms that are not part of either standard language, which would likely be more consciously edited out in the urban context to avoid sounding like a villager" (418). But if these two putative suržyk "languages" are structurally identical, differing primarily in the degree of distinct dialect forms and of Russian borrowings, then we have little justification for using their somewhat distinct histories as qualification for their status as distinct "syncretic languages."

Sovietized-Ukrainian suržyk

BILANIUK (2004, 418–19) characterizes this suržyk as the product of Soviet governmental pressure to Russify Ukrainian, in particular by increasing the number of lexical transfers (borrowings) and extensions in modern Ukrainian. Lexical transfers are Russian-based forms otherwise not found in Ukrainian, e.g., S *hvozď'i* 'nails', *na straži* 'on guard duty' (in contrast to U *c'vjaxý* and *na storoži*). Lexical extensions are formal Ukrainian correlates of Russian forms that have extended their semantics to incorporate the sense(s)

9 The double arrow ($\Rightarrow$) symbolizes morphophonemic readjustment.

of the Russian equivalent, e.g., S *stolova* 'dining room' instead of U *jidal'n'a*, using the Ukrainian adjective *stolova* 'table' in the extended sense 'dining room' through the influence of Russian *stolovaja* 'table; dining room'. The fact that we are able to categorize the types of Russian interference according to the Ukrainian suržyk typology outlined in FLIER (2000) that also accounts for urbanized-peasant suržyk and village dialect-suržyk raises the question once again about whether we are really dealing with different suržyk languages or situationally conditioned varieties of a fairly unitary Ukrainian-Russian suržyk.

Urban bilinguals' suržyk

According to BILANIUK (2004, 419) the suržyk used by bilinguals may be described as "habitual language mixing by bilinguals". She goes on to note that the actual interaction ranges from code-switching to language mixing (various degrees of switching back and forth between Russian and Ukrainian). She identifies this category as the most diffuse of the five, since it

entails unstructured mixing, usually by people who more or less know both languages (but borrow terms from the other language out of habit), and sometimes switch for stylistic effect, sometimes for no apparent reason at all. This habitual mixing may be a result of limited language training, but not necessarily. Alternations between Ukrainian and Russian may occur in the form of hybrid grammatical structure, or on the level of discourse. (419)

There are a number of issues that require clarification here. If a speaker knows Ukrainian and Russian equally well, and decides for any number of reasons to switch back and forth between the two (code switching), the product, technically speaking, should not be considered suržyk at all, since the basic integrity of each language is preserved. If the degree of switching is a matter of specific lexical items here and there preserved in their Ukrainian or Russian form, this code mixing might be considered the weakest form of suržyk, with the phonological, morphological, and syntactic patterns remaining true to those of the base language. The marginal status of such usage is recognized by Bilaniuk herself (419): "The attitude of the hearer in judging the speaker's skill and intent is key in whether or not the language will receive the label of suržyk." The fact that influence can move in both directions would indicate that when hybridization occurs, it may represent Ukrainian-Russian Suržyk (U/R) or Russian-Ukrainian suržyk (R/U). The latter suržyk is represented in the speech of Russophone Ukrainians who preserve a moderately Ukrainian-accented version of otherwise fairly grammatical Russian (cf. BILANIUK 2004, 420). These are the speakers who

will make use of the morphophonemic rule to replace Russian *g* with *h* and typically suspend the phonetic rules of Russian vowel reduction, thus producing Russian forms such as [hórot] instead of [górat] or even [hórod], if the rule for Russian word-final devoicing is not invoked.

BILANIUK (2004, 420) provides a sample of urban bilinguals' suržyk, which appears to demonstrate code mixing primarily at the lexical level:

(4) Example of urban bilinguals' suržyk (Russian forms are single underlined)

S nó v nášej ród'in'e s't'ílký l'uděj jak•i l'úbl'at'
Gloss but in our homeland so many people who like

S ta slúxajut' važku serjóznu muzyku i
Gloss and listen to heavy 'serious music and

S tak malo informácij pro ce napravl'én'ije
Gloss so little information about this direction

E 'But in our homeland [there are] so many people who like and listen to heavy, serious music and [there is] so little information about this tendency.'

In this example, actually taken from a written letter to the editor of a journal, there is some Russian influence in the orthographic representation, none of which obscures the very real fact that once the initial Russian phrase [nó v nášej ród'in'e]¹⁰ is uttered, the sentence is rendered in Ukrainian-Russian Suržyk containing two lexical transfers, S [informácij] for U [informac'ij] and S [napravl'én'ije] for U [naprávl'en':a], both completely accounted for by the typology presented in FLIER 2000. And note once again the failure to reduce the unstressed nonhigh vowel *e, o, a* to [ʌ] or [ə] after hard consonants and [i] after soft, a common feature of Russian with a Ukrainian accent, e.g., [nášej ród'in'e] instead of Russian [nášəj ród'in'i]. These phonetic facts suggest that this bilingual writer does not vacillate between Russian (R) and Ukrainian suržyk (U/R), but between Russian suržyk (R/U) and Ukrainian Suržyk (U/R), but there is simply not enough evidence here to tell.

¹⁰ The failure to reduce consistently the unstressed nonhigh vowel *e, o, a* to [ə] after hard consonants and [i] after soft is a common feature of Russian with a Ukrainian accent (see [mnóhə], [hórəd'e] above). Here we see [nášej ród'in'e] instead of Russian [nášəj ród'in'i].

Post-independence suržyk

BILANIUK (2004, 421) identifies post-independence suržyk with Russo-phones attempting to speak Ukrainian in an independent Ukraine. Depending on their mastery of Russian, it might be reasonable to characterize these bilinguals as speaking Russian (R) or Russian-Ukrainian suržyk (R/U) and Ukrainian Suržyk (U/R). For Bilaniuk the chief difference between this suržyk and others is that it is identified among political and socioeconomic groups affiliated with the government (421). From the lone sample provided, we see that from a structural perspective, this suržyk is no different from the rest.

(5) Example of post-independence suržyk (BILANIUK 2004, 421)

S	tak	mý	ščas	výkonújemo	zav'ét	lén'ina	v'iddajémo
Gloss	so	we	now	carry out	will	of Lenin	we return
S	zém'l'u	sel'ánam	i	xto	s'ohódn'i	prótý	c'óho
Gloss	land	to the peasants	and	who	today	against	that
E	'So we are now carrying out the will of Lenin: we are returning the land to the peasants, and who today is against that?'						

This sample has two lexical transfers, the Russian colloquial [ščas], apparently pronounced with the Ukrainian consonant cluster [šč] rather than the Russian [š':], and [zav'ét] instead of U [zav'ít] or R [zav'ét]. It would appear this particular bilingual speaks Ukrainian-Russian Suržyk (U/R).

Where structural difference does seem relevant to a distinction in suržyk is in the designation of the matrix language and the embedded language (see MYERS-SCOTTON 1997, 221). The term "suržyk" implies Ukrainian as matrix or embedded language, just as "trasjanka" implies the involvement of Belarusian as one or the other. In FLIER (2000) I devoted most of the analysis to Ukrainian with a Ukrainianized Russian admixture (U/R^U), what Bilaniuk refers to as Russianized-Ukrainian suržyk. This Ukrainian-Russian Suržyk is distinct from one with a Ukrainian base and a Ukrainianized Polish admixture (U/P^U) on the one hand, and from one with a Russian base and a Russianized Ukrainian admixture (R/U^R) on the other. Add Polish-Ukrainian suržyk (P/U^P) and we are indeed speaking of four typologically distinct suržyks or suržyk codes, each with "its own rules of combinability, a consequence of distinct rules of engagement between different grammars in different positions of dominance (base or admixture)" (FLIER 2000, 116). These suržyks should be considered distinct because each is based on structurally discrete matrix languages, an essential factor somewhat obscured

by Bilaniuk's spatiotemporal typology. But as we have seen above, one and the same speaker can vacillate between Ukrainian-Russian Suržyk and Russian-Ukrainian suržyk, depending on which language, Ukrainian or Russian, is dominant at the time.

When two genetically close languages such as Ukrainian and Russian come into contact, one should expect the one with greater cultural capital to influence the other through well-known mechanisms of linguistic interference, including lexical transfer, extension, and calquing, syntactic calquing, morphological selection, morphophonemic attraction, and phonological integration. If differences result from such contact, it is more likely to be differences in degree than in kind: heavier *versus* lighter lexical transfer, greater *versus* lesser syntactic and morphological interaction, higher *versus* lower imposition of phonological integration. Such differences are typically correlated with language ideology conditioned by historical circumstance, social and economic status, geography, and a host of analogous contextual factors, all of which can affect quantitative as well as qualitative aspects of linguistic interference.

Our brief review of five temporally distinct contexts for Ukrainian-Russian Suržyk shows that the descriptive code of Suržyk that underlies all of them is basically the same. While it may be useful to distinguish these "varieties" to underscore their distinct historical, geographical, sociopolitical, and temporal sources, they are nonetheless variants of one and the same Ukrainian-Russian Suržyk, if the matrix language is Ukrainian and the embedded language is Russian (cf. STRICHA 1998, 633). It is hardly surprising that this is so.

Despite the fact that both Ukrainian and Russian are dynamic languages, constantly presenting conditions favorable to change, each can be thought of as possessing a core of common features and whole sets of correlations that distinguish regional and social dialects of each language. If Russian begins to affect the output of Ukrainian, there is a fairly fixed number of ways in which such influence can be manifested, phonologically, morphologically, syntactically, and lexically, this despite the temporal, geographical, and social context of the interaction. Thus, from a phonological perspective, phonemically distinct soft dentals and labials in Russian may influence the quantitative spread of soft dentals and labials before *e* in Suržyk, but the very fact that labials are not *distinctively* soft in Ukrainian means that soft labials will not be generated as consistently in Suržyk, thus, Holochvostyj's [zd'és'] with a soft [d'] but [men'á] with a hard [m]. Given these fundamental facts

about Russian and Ukrainian generally, one would find it odd for the Russian influence and the Ukrainian resistance in this instance to have produced a very different result. Likewise the lexical calque that replaces Ukrainian *narešti* 'finally' in Suržyk has a likely chain of development, again reflecting some Ukrainian resistance: [nak'inéc'] ≥ [nakon'éc'] ≥ [nakon'éc] ≥ [nəkan'éc] for Russian *nakon'éc* [nəkan'éc]. Lexical transfers, the replacement of a lexeme by a completely different, unrelated nonnative lexeme, will naturally reflect the particular sociolinguistic factors driving the replacement, but the linguistic fact of replacement involves the same form classes, regardless of region, time, or sociopolitical strategy, noun for noun, verb for verb, adjective for adjective. Structurally, Holochvostyj's transfer of [uv'id'il'i] for [pobáčýly] is equivalent to Bilaniuk's urbanized peasant's [rabóta] for [prac'úje]. The latter simply has an additional set of morphophonemic rules to account for the ultimately truncated [rabóta] instead of [rabótaje]. And a syntactic calque such as Suržyk *probáč mené* 'forgive me' (*mené* = accusative) influenced by Russian *izv'in'i m'en'á* (*m'en'á* = accusative) instead of Ukrainian *probáč men'i* (*men'i* = dative) is as likely in Bilaniuk's Sovietized-Ukrainian suržyk or urban-bilinguals' suržyk or post-independence suržyk as it is in nineteenth century suržyk.

In the last analysis, it is descriptively more accurate to treat sociolinguistically diverse examples of suržyk that reflect qualitative and quantitative differences in the functioning of linguistic structure as *varieties* of structurally one and the same Suržyk and to limit the concept of suržyks in the plural to hybrids with distinct matrix and embedded languages, one of which must be Ukrainian (cf. STRICHA 1998, 636).

References

- AUM 1 = *Atlas ukrajins'koji movy* 1984. 3 vols. Vol. 1: *Polissja, Serednja naddniprojansčina i sumišni zemli*. Kyïv
 SUM = *Slovnyk ukrajins'koji movy* 1970–80. 11 vols. Kyïv
 AUER, P. 1998/1999: From code-switching via language mixing to fused lects: Toward a dynamic typology of bilingual speech. In: *Interaction and Linguistic Structures* 6. Reprinted in *International Journal of Bilingualism* 3 (1999)/4, 309–332
 BILANIUK, L. 2004: A typology of suržyk: Mixed Ukrainian-Russian language. In: *International Journal of Bilingualism* 8/4, 409–425

- BILANIUK, L. 2005: *Contested tongues: Language politics and cultural correction in Ukraine*. Ithaca-London
 COMRIE, B. & CORBETT, G. G. (eds.) 1993: *The Slavonic languages*. London-New York
 FLIER, M. S. 2000: Suržyk: The rules of engagement. In: *Harvard Ukrainian Studies* 22, 113–136
 HRYCENKO, O. 1998: Suržyk: 2. Dyskursy ta suspil'ni roli. In: Hrycenko, O. 1998, 638–643
 HRYCENKO, O. (ed.) 1998: *Narysy ukrajins'koji populjarnoji kul'tury*. Kyïv
 KUROCHTINA, T. N. 2004: Mež'jazykovaja interferencija v uslovijach dvujazyčija ("suržyk" v ukrajinskoj jazykovej situaciji). Moskva
 MAGOČI, P. R. (= PAUL ROBERT MAGOCSI) 1994: Jazykovyj vopros. In: Magocsi, P. R. (ed.) 1994, 85–112
 MAGOCSI, P. R. (ed.) 1994: *Rusyn'skyj jazyk*. Opole
 MASENKO, L. 2004: *Mova i suspil'stvo: Postkolonial'nyj vymir*. Kyïv
 MYERS-SCOTTON, C. 1997: Code-switching. In: Coulmas, F. (ed.), *The handbook of sociolinguistics*. Oxford, 217–237
 RIGER, J. (= JANUSZ RIEGER) 1994: Stanovýsko i zrižnjcjuvanja 'rusyn'skich' dialektiv v Karpatach. In: Magocsi (ed.) 1994, 39–65
 SERBENS'KA, O. A. 1994: *Antysuržyk*. Kyïv
 ŠEVELOV, G. Y. 1966: *Die ukrainische Schriftsprache 1798–1965*. Wiesbaden
 ŠEVELOV, G. Y. 1993: Ukrainian. In: Comrie, B. & Corbett, G. G. (eds.) 1993, 947–998
 STARYC'KYJ, M. 1964: *Tvory u vos'my tomach*. 8 vols. Vol 2: *Dramatični tvory*. Kyïv
 STARYC'KYJ, M. 1883: Za dvoma zajacjamy. In: Staryc'kyj 1964, 361–436
 STRICHA, M. 1998: Suržyk: 1. Suržyk ta literaturna mova. In: Hrycenko, O. (ed.) 1998, 629–37, 643
 WEXLER, P. N. 1974: *Purism and language: A study in modern Ukrainian and Belorussian nationalism (1840–1967)*. Bloomington
 ŽYLKO, F. T. 1966: *Narysy z dialektolohiji ukrajins'koji movy*. 2nd rev. ed. Kyïv

Исследователи, описывающие современную языковую ситуацию в Украине, дают разные определения украинского суржика (являющегося преимущественно языком устного общения). С точки зрения пуристов, это мешанина, исковерканный язык или хаотичный слэнг. Более академическая терминология тяготеет к понятиям вроде «пиджин» или «креольский язык». Будучи недооцененным как дома, так и за границей, суржик до сих пор не имеет законного места среди других языков, распространенных в Украине, и вплоть до последнего времени не получил сколько-нибудь систематического описания.

Несмотря на то, что на нем говорят миллионы украинцев, суржик игнорируется в официально проводимых государством опросах. Одна из задач современной лингвистической науки состоит в том, чтобы признать существование суржика, описать его структуру, определить его место и статус в лингвистической иерархии. Ранее в своих работах я попытался дать предварительную структурную типологию суржика. Настоящая работа посвящена определению лингвистических особенностей суржика.

Попытка дать определение суржику предполагает, в частности, проверку распространенных в последнее время концепций, согласно которым примеры суржика, относящиеся к различным хронологическим периодам и различным регионам Украины, лучше всего рассматривать не как проявление одного и того же языкового феномена, а как примеры различных диалектов – т.е. разных, изолированных друг от друга суржиков. Между тем типология этих разделенных во времени и пространстве языковых систем, напротив, предполагает наличие единой системы иерархическим образом организованных элементов и их взаимоотношений.

Маўленчая акамадацыя і пераклучэнне кодаў у працэсе міжкультурнай камунікацыі: выпадак Беларусі*

0. Уводзіны

Праблема маўленчай акамадацыі з'яўляецца адносна новым напрамкам сацыялінгвістычных даследаванняў. Яшчэ ў 1996 г. аўтары апублікаванага ў фундаментальным выданні па кантактнай лінгвістыцы артыкула «Моўная акамадацыя», Нэнсі Нядзельскі і Говард Джэйлс пачалі сваю працу з выказвання падзякі на адрас рэдактараў за тое, што тэорыя камунікацыйнай акамадацыі «прадбачліва» ўключана ў том (NIEDZIELSKI & GILES 1996, 332). У існуючых падручніках па сацыялінгвістыцы, надрукаваных у Беларусі, Расіі, Украіне, гэта з'ява, здаецца, не разглядаецца – выключэнне складае, бадай, толькі дапаможнік Н. Вахціна і Я. Галяўко (гл.: ВАХТИН & ГОЛОВКО 2004). І ў беларускай навуковай літаратуры дадзена праблема атрымала пакуль мінімальнае асвятленне. Пытанне пераклучэння кодаў, якое некаторыя аўтары лічаць цэнтральным у даследаваннях, прысвечаных двухмоўю («the central issue in bilingualism research is code-switching») (MILROY & MUYSKEN 1995, 7), у беларускім мовазнаўстве таксама з'яўляецца даследчыцкай цалінай, на гэту тэму толькі пачынаюць з'яўляцца першыя публікацыі (параўн., напрыклад: ЛЯНКЕВІЧ 2007, ЛЯНКЕВІЧ 2008). З замежных даследчыкаў-беларусістаў трохі закрануў праблема акамадацыі і пераклучэння кодаў у адной са сваіх надрукаваных прац Курт Вулхайзер (WOOLHISER 2001), які, акрамя таго, спецыяльна і падрабязна, займаўся пераклучэннем кодаў у ненадрукаваным пакуль даследаванні (WOOLHISER, у друку).

* Частка вынікаў гэтага артыкула стала магчымай на аснове агульнага праекта па даследаванні беларускай трасянку, які сумесна праводзяць супрацоўнікі славістыкі Універсітэта ў Ольдэнбургу і Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Гэты праект фінансуецца фундацыяй Фольксваген (Volkswagenstiftung). Дадзены артыкул разумеецца як уклад у гэты праект.

Міжкультурная камунікацыя ў Беларусі вывучаецца параўнальна нядаўна, пасля таго, як у 1990-я гады былі здзейснены адпаведныя інстытуцыянальныя рэформы, у прыватнасці, створаны кафедры для вывучэння камунікацыі. Пакуль асваенне гэтага напрамку ў Беларусі ўключае падрыхтоўку навучальных дапаможнікаў (параўн., напрыклад: СЛЕПОВИЧ 2006), а таксама прадугледжвае вывучэнне міжкультурнай камунікацыі на матэрыяле заходніх і хутчэй у нязначнай ступені мясцовых рускай і беларускай моў. Параўн. у гэтым плане, напрыклад, зборнікі: СЕРЕДА et al., 2007, ЗАДВОРНАЯ et al., 2007. Падобна да даследаванняў іншых аўтараў (напрыклад: TUBBS & MOSS 1994; дадзена паводле: RODRIGUEZ-YAÑEZ 1997, 197), паняцце міжкультурнай камунікацыі ў нашай працы ўключае не толькі тыя выпадкі, калі ў якасці камунікантаў выступаюць нейкія носьбіты беларускай або рускай (нацыянальных) культур, але і выпадкі, калі такая (нацыянальная) дыферэнцыя выразна не прасочваецца, затое можна канстатаваць пэўную сацыяльна-эканамічную розніцу камунікантаў. У працэсе маўленчай камунікацыі культурная кампанента можа прысутнічаць ужо таму, што паміж моўным і культурным аспектам камунікацыі існуе цесная ўзаемасувязь: «часто бывает трудно (и даже невозможно) определить, где кончается одно и начинается другое» (ЛЕОНТОВИЧ 2007, 39). Спецыфіка маўленчай камунікацыі, у прыватнасці, тая акалічнасць, што параметры камунікатыўных актаў прадугледжваюць зусім асаблівы тып эксплуатацыі мовы («задают совершенно особый тип эксплуатации языка»), пры якім мова выступае як сукупнасць маўленчых дзеянняў і «судзіцца» по совершенно иным законам, чым «язык вообще» (КЛЮЕВ 2002, 255), яшчэ хутчэй недастаткова ўлічваецца. У цэлым вывучэнне праблем маўленчай акамадацыі і пераключэння кодаў у кантэксце міжкультурнай камунікацыі ў нашай працы носіць уводны характар.

У раздзеле 1 працы мы абмяркоўваем праблему вылучэння ў камунікатыўна-маўленчай сістэме Беларусі канкрэтных кодаў, разглядаючы складанасць іх ідэнтыфікацыі ў кантэксце спецыфікі развіцця сучаснай беларускай сацыялінгвістыкі. Асабліва ўвага пры гэтым звяртаецца на прымяняльнасць для беларускай сітуацыі паняцця «аўтаномнае двухмоўе», на неабходнасць адыходу ад распрацоўкі пытанняў моўнай кампетэнцыі ў яе школьна-дыдактычнай трактоўцы на карысць даследавання праблем камунікатыўнай кампетэнцыі як сацыялінгвістычнага феномена. У першым раздзеле таксама прадстаўлены асноўныя рысы такога кода як «трасянка».

У раздзеле 2 коратка характарызуецца паняцці маўленчай акамадацыі і пераключэння кодаў, абмяркоўваюцца праблемы выкарыстання верагодных «кодаў-пасрэднікаў» пры камунікацыі людзей, носьбітаў розных кодаў. На заканчэнне прадстаўляюцца і каментуюцца шэраг камунікатыўных падзей, якія ілюструюць маўленчую акамадацыю і пераключэнне кодаў.

1. Маўленчыя коды, што бытуюць у Беларусі

1.1 Сведчанні літаратуры

Меркаванні даследчыкаў-беларусістаў адносна набору існуючых у Беларусі моўных / маўленчых кодаў часам істотна адрозніваюцца, і гэта тлумачыцца не толькі розніцай ракурсаў аналізу, прынятых у працах розных аўтараў. «Пунктам сутыкнення» з'яўляцца пытанне вылучэння самастойнага «зместнага» кода (кодаў). Акрамя таго, фактычна не прышчапілася агульнапрынятая тэрміналогія, якой бы салідарна карысталіся розныя аўтары.

Так, напрыклад, характарызуючы беларускі моўны ландшафт, расійскі даследчык Ю. Каракоў піша, што ў «асноўнай» моўнай сітуацыі ўдзельнічаюць дзве мовы: руская і беларуская «са сваімі дыялектамі» і змешанае маўленне («смешанная речь»), або «трасянка» (тут і далей неагавораныя вылучэнні ў цытатах – нашы. – С.3.). Гэты аўтар сцвярджае, што, «промежуточная форма смешанной речи», «трасянка» ў Беларусі існуе «нароўні з рускай і беларускай мовамі» (КОРЯКОВ 2002, 112, 115).

Другі аўтар, спецыяліст у галіне метадыкі выкладання беларускай мовы, вылучае ў Беларусі шэсць ідыёмаў: 1) «беларускую народна-дыялектную мову», 2) «беларускую літаратурную мову», 3) «квазібеларускую мову», 4) «рускую літаратурную мову», 5) «квазірускую мову» і 6) «квазіпольскую мову» (ЯЛЕНСКИ 2005, 81).

У працах расійскай даследчыцы Ірыны Ліскавец гаворка ідзе пра пяць кодаў, што выкарыстоўваюцца ў Мінску: 1) беларуская мова; 2) «трасянка» (іначай: «змешаны беларуска-рускі код»); 3) беларускі «нацыялект» рускай мовы, уласцівы сельскім мігрантам; 4) беларускі «нацыялект» рускай мовы, уласцівы патомным гараджанам; 5) руская мова (ЛИСКОВЕЦ 2006, 11).

Характарызуючы мову сучаснай беларускай вёскі, Аляксандр Лукашанец вылучае шэсць тыпаў маўлення: 1) традыцыйнае дыялектнае, 2) беларускае літаратурнае, 3) рускае літаратурнае, 4) «вуснае маўленне, якое ацэньваецца і ўспрымаецца як дыялектнае, хаця можа істотна адрознівацца ад сістэмы традыцыйнай гаворкі», 5) «вуснае маўленне, якое ўспрымаецца і ацэньваецца як беларуская літаратурная мова», 6) «маўленне, якое набліжаецца да літаратурнага стандарту рускай мовы». Аўтар характарызуе тры першыя тыпы маўлення як «чыстыя», а тры апошнія – як «змешаныя» (ЛУКАШАНЕЦ 2006а, 48).

У сваёй нядаўняй працы Ніна Мячкоўская піша пра чатыры віды ідыёмаў, якія ў Беларусі могуць быць матчынымі ідыёмамі і асноўнымі мовамі дарослых грамадзян Беларусі: 1) «русифицированный белорусский диалект или городское просторечие, то есть трасянка», 2) беларуская літаратурная мова, 3) літаратурная руская мова Беларусі, 4) «трасяночный русский язык» (МЕЧКОВСКАЯ 2007, 31).

У іншых працах сустракаем з тэрмінамі «сістэмы моўных сродкаў» (КУРЦОВА 1989), «systemy językowe» (JANKOWIAK 2007), «лінгвістычныя сістэмы» (БУДЗЬКО 2007), «kody językowe» (ŁUCEWICZ-NARALKOW 2007), «коммуникативные коды» (ДИВИНА 2007).

1.2 Некаторыя асаблівасці папярэдняга вывучэння двухмоўя ў Беларусі

У навуковай літаратуры неаднаразова былі выказаны погляды, згодна з якімі ў Беларусі шырока развіта двухмоўе. Пры тым, што агульных ацэнак сітуацыі і характарыстык двухмоўя і шматмоўя ў беларускіх сацыялінгвістычных працах не бракуе (пра станоўчую кваліфікацыю гэтых ацэнак гл.: МЯЧКОЎСКАЯ 1998), больш дэталізаваныя характарыстыкі сустракаюцца пакуль нячаста.

Як вядома, выраз «білінгвізм» з'яўляецца тэрмінам-парасонам, пад якім могуць хавацца даволі розныя феномены, і ў беларускай сацыялінгвістыцы ўжо рабілася заўвага наконт таго, што ўжыванне тэрміна «двухмоўе» ў адносінах да беларускай сітуацыі «без дадатковага вызначэння яго спецыфікі не з'яўляецца апраўданым» (ВЫГОННАЯ 1996, 10). Паводле А. Падлужнага, у Беларусі функцыянаванне рускай мовы «вероятнее всего приводит к диглосии, но не к билингвизму в строгом понимании этого термина» (ПАДЛУЖНЫ 1997, 13).

Вельмі абагульненыя характарыстыкі беларускага білінгвізму, засяроджанасць на мове, а не на маўленні, пашыраны ў працах беларускіх лінгвістаў усёпапулярнага дэспатызму ідэалу «правільнай» мовы, стойкасць традыцыйна «дыялекталагічнага» падыходу ў сацыялінгвістыцы, пры якім часам мэтай даследавання з'яўляецца не столькі вывучэнне рэальнага моўнага узусу, колькі рэканструяванне пэўных шуканых «спрадвечных» праформаў, захапленне макраўзроўнем на шкоду мікраўзроўню з'яўляюцца пэўнай перашкодай для больш глыбокага вывучэння як разнастайных канкрэтных двухмоўных практык, што існуюць у Беларусі, так і пытання існуючых у Беларусі маўленчых кодаў. Здаецца, неадназначны ўплыў на развіццё гэтых напрамкаў даследаванняў аказала таксама выкарыстанне ў беларускай сацыялінгвістыцы некаторых (недастаткова прыдатных) тэарэтычных мадэляў.

1.2.1 Аўтаномны vs сумешчаны білінгвізм

Так, напрыклад, даволі шырока культываваным у беларускіх сацыялінгвістычных працах з'яўляецца пастулат аб існаванні аўтаномнага і сумешчанага двухмоўя, перанесены з прац амерыканскіх псіхолагаў Ч. Огуда і С. Эрвін-Трып (у іх: coordinate bilingualism, compound bilingualism) і савецкага вучонага Л. Шчэрбы (параўн., напрыклад: СУПРУН 1974, 25; СУПРУН & КЛІМЕНКА 1982, 76-79; СУПРУН 1996, 194-199). Пад аўтаномным двухмоўем прынята разумець сітуацыі, калі білінгвы будуць маўленне на кожнай з моў, выкарыстоўваючы сродкі толькі адпаведнай мовы, у той час, як пры сумешчаным двухмоўі маўленне на той мове, якую чалавек ведае горш, будзе з выкарыстаннем сродкаў першай (асноўнай) мовы (МЕЧКОВСКАЯ 1996, 171).

Зрэшты, аўтар, які адным з першых у Беларусі стаў пісаць пра двухмоўе, А. Супрун ставіўся да паняцця «сумешчаны білінгвізм» і да самога падзелу на аўтаномны і сумешчаны білінгвізм трохі амбівалентна. Яшчэ ў 1974 г. ён меркаваў, што нібыта ўласцівая каардынаванаму тыпу двухмоўя ў разуменні Ч. Огуда і С. Эрвін суаднеснасць моўных элементаў паміж сабой для працэсаў прадуквання тэкстаў «як быццам пераацэньваецца» (СУПРУН 1974, 23). Няўдалым А. Супрун і Г. Кліменка лічылі і сам тэрмін «каардынаванае (або суадноснае) двухмоўе», паколькі, на іх думку, асаблівасцю гэтага тыпу з'яўляецца не тое, як суадносяцца паміж сабой моўныя сістэмы ў свядомасці індывідуума, а тое, што «прадукванне тэксту на кожнай з моў адбываецца ў гэтым выпад-

ку адносна аўтаномна... тэксты на кожнай з моў прадукуюцца незалежна ад другой мовы» (СУПРУН 1974, 26; СУПРУН, КЛІМЕНКА 1982, 79). Пазней А. Супрун развіў і ўдакладніў сваю крытыку сумешчанага двухмоўя (СУПРУН 1996, 194-199), у цэлым, аднак, не ставячы пад сумненне існавання абедзвюх «папраўдзе вызначальных» характарыстык двух выдзеленых відаў двухмоўя (197).¹

Між тым верагоднасць апазіцыі «аўтаномны білінгвізм – сумешчаны білінгвізм» можа падлягаць крытыцы.

Магчымасць існавання ў аднаго білінгва двух адасобленых кодаў у заходняй лінгвістыцы ставілася пад сумненне яшчэ ў 60-я гады мінулага стагоддзя, пра што пазней з адабрэннем пісаў Гуга Бэтэнс Бэрдсморэ (DIEBOLD 1962; дадзена паводле: BAETENS BEARDSMORE 1982, 103-104). Паводле У. Ламберта, замест апазіцыі «сумешчаны – каардынатыўны білінгвізм» больш дарэчна было б думаць пра кантынум, у якім адзін і той жа чалавек у працэсе пэўных дзеянняў або ў пэўныя перыяды жыцця паводзіць сябе то на ўзор каардынатыўнага білінгва, то на ўзор сумешчанага білінгва (LAMBERT 1969; тут прыведзена паводле: BAETENS BEARDSMORE 1982, 22-23). У літаратуры звярталася ўвага на тое, што класіфікаваць людзей паводле прыналежнасці да каардынатыўных або сумешчаных білінгваў цяжка; выказвалася думка, што апазіцыя сумешчанага і каардынатыўнага білінгвізму ўяўляе сабой пэўны канцэптואльны артэфакт (BAETENS BEARDSMORE 1982, 23-24). Разглядаючы дыхатамію сумешчанага – каардынатыўнага білінгвізму, Р. Бел прыйшоў да высновы, што яна падрывае важную аксіёму дэскрыптыўнай лінгвістыкі аб непадзельнасці моўнага знака (БЕЛЛ 1980, 170). У 1990-я гг. невыгоды апазіцыі «сумешчаны – каардынатыўны білінгвізм» абмяркоўвалі ў сваіх працах, прынамсі, Георг Крэмніц і Пенелопа Гарднер-Хлорас (гл.: SINNER 2001, 129; GARDNER-CHLOROS 1995, 32). З нагоды падзелу У. Вайнрайхам білінгваў на аўтаномных, сумешчаных і субардынатыўных (гл. вышэй) Л. Мілрай і П. Майскен заўважалі, што «psycholinguistic research has not confirmed empirically anything like these distinctions» (MILROY & MUYSKEN 1995, 5). Тут дарэчы будзе ўспомніць, што і Л. Шчэрба заўважаў, што паміж «чыстым» і «змешаным» двух-

1 Гаворачы пра аўтаномны і сумешчаны білінгвізм, беларускія аўтары звычайна не спасылаюцца на класічную працу У. Вайнрайха 1953 г., у якога тыпалогія білінгваў уключала аўтаномных (co-ordinate), сумешчаных (compound) і субардынатыўных (subordinate) білінгваў (тут дадзена паводле: MILROY & MUYSKEN 1995, 5) і чый падзел, як вядома, быў улічаны Ч. Остудам і С. Трып (БЕЛЛ 1980, 157).

моўем «у жыцці сустракаецца бясконца колькасць пераходных выпадкаў» (ШЧЕРБА 1974, 315), і, значыць, лічыў прапанаваную дыхатамію ў значнай меры абстрактнай.

Пастуляванне ў беларускіх умовах апазіцыі «чыстае двухмоўе – змешанае двухмоўе» мела спецыфічныя наступствы: яно, на нашу думку, спрычынілася да таго, што пры апісанні беларускай моўнай сітуацыі на макраўзроўні апора рабілася перадусім на «чыстае двухмоўе», а «змешанае двухмоўе» пры гэтым заставалася ў ценю, фактычна ігнаравалася.²

Між тым з «чыстым» двухмоўем на ўзроўні вуснай практыкі ў Беларусі фактычна не сутыкаемся, што адзначана ў літаратуры ў першую чаргу замежнымі даследчыкамі. Параўн. у гэтым плане думку Дж. Дынглі аб тым, што ў Беларусі практыка садзеяння рускай мове прывяла да таго, што «neither language is known properly»³ (DINGLEY 1989, 186), і погляд С. Густаўсана, згодна з якім у Беларусі ёсць толькі вельмі нешматлікія двухмоўныя беларусы, якія гавораць на абедзвюх мовах без інтэрферэнцыі (GUSTAVSSON 1995, 54). Паводле С. Густаўсана, у Беларусі блізкае падабенства дзвюх моў пераўтварыла інтэрферэнцыю ва «ўзаемную рысу абедзвюх моў» («a reciprocal feature of both languages») (GUSTAVSSON 1997, 1924).⁴ Л. Выгонная лічыць, што сумешчанае двухмоўе «тыповае для нашай тэрыторыі», яно ў Беларусі «з'яўляецца амаль што першасным» (ВЫГОННАЯ 1996, 10). Запаветная мара беларускіх лінгвадыдактыкаў і зручны аб'ект для аперыравання, «аўтаномны білінгвізм» у беларускай сітуацыі кантакту дзвюх блізкароднасных моў мае, відавочна, адносную каштоўнасць. Ён міжволі спрыяў недаацэнцы вывучэння «змешанага двухмоўя», і дыскусія сярод лінгвістаў наконт таго, у якой меры ў беларускіх умовах сустракаецца «аўтаномны білінгвізм», напэўна, магла б быць карыснай.

2 Пра такое ігнараванне ў манаграфіі Т. М. Мікуліч «Мова і этнічная самасвядомасць» (Мінск, 1996) нам ужо даводзілася пісаць (ЗАПРУДСКИ 1996, 241). Насуперак таму, што згодна з даследаваннем 1976 г. Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору сярод гарадскога насельніцтва Беларусі многія рэспандэнты кваліфікавалі сваё маўленне як «змешанае», у 1980-я гг., паводле Т. Мікуліч, такое змешанае маўленне ў Беларусі ўжо не фіксавалася.

3 Тут маецца на ўвазе, відавочна, што ў Беларусі не ўмеюць гаварыць ні на «чыстай» беларускай, ні на «чыстай» рускай мове.

4 Інтэрферэнцыя можа быць нормай у грамадствах, дзе ў зносінах часта сутыкаюцца двухмоўныя партнёры, параўн.: «with the bilingual partner interference may be the norm, particularly for registering familiarity, solidarity, etc.» (BAETENS BEARDSMORE 1982, 40).

1.2.2 Моўная vs камунікатыўная кампетэнцыя

Да ліку недастаткова даследаваных напрамкаў сацыялінгвістыкі, у тым ліку беларускай, належаць таксама праблемы (двух)моўнай кампетэнцыі, няпоўнага валодання білінгвамі другой мовай, не вывучаюцца пытанні пачатковага (incipient) білінгвізму, сыходнага (recessive) двухмоўя, «напаўмоўя» (semilingualism), праблемы «няўмелых» (non-fluent) білінгваў, «напаўмоўцаў» (semi-speakers) і інш.

Сітуацыя ўскладняецца тым, што двух-, трохмоўная кампетэнцыя не з'яўляецца вынікам пэўнага механічнага «складвання» дзвюх ці трох аднамоўных кампетэнцый, як нярэдка думаюць; шматмоўная кампетэнцыя мае сваю выразную спецыфіку (BAETENS BEARDSMORE 1982, 99-101, 106).⁵ Адпаведна, пры ўстанаўленні моўнай кампетэнцыі нейкага білінгва яго код павінен быць вызначаны і апісаны хутчэй з пункту гледжання яго ўнутранай паслядоўнасці (internal consistency), чым шляхам спасылак на паводзіны аднамоўных (BAETENS BEARDSMORE 1982, 104). Акрамя таго вывучэнне праблем моўнай кампетэнцыі (на думку С. Гэл, не вельмі цікавых для сацыялінгвістыкі – GAL-1989, 349) у сучаснай сацыялінгвістыцы дапаўняецца вывучэннем камунікатыўнай кампетэнцыі. Даследуючы «змешана-моўныя» супольнасці (mixed language communities), Д. Гаймс (D. Hymes) яшчэ ў 1972 г. выказаў думку аб тым, што канцэнтрацыя на чыста моўнай кампетэнцыі неадэкватная для тлумачэння двухмоўных паводзінаў людзей (гл.: HYMES 1972, тут пазначана паводле: BAETENS BEARDSMORE 1982, 108).⁶ Паводле Г. Бэтэнс Бэрдсморэ, будучы «прамалінейным», паняцце моўнай кампетэнцыі можа саступіць сваё месца канцэпцыі камунікатыўнай кампетэнцыі (BAETENS BEARDSMORE 1982, 38). На думку А. Леантовіч, моўная кампетэнцыя з'яўляецца адносным паняццем, «в особенности применительно к межкультурной коммуникации» (гл.: ЛЕОНТОВИЧ 2007, 45). Паняцце камунікатыўнай кампетэнцыі, якое дазваляе ўключо-

- 5 Паўната выкладу праблемы моўнай кампетэнцыі змушала б нас ставіць на разгляд таксама пытанне «інтэр-моўнай» кампетэнцыі (interlanguage competence) у духу Л. Сэлінкера, аднак у далены момант мы не гатовы гэта рабіць.
- 6 Прыведзеная вышэй заўвага С. Густаўсана аб інтэрферэнцыі як узасмнай рысе беларускай і рускай мовы ў Беларусі дазваляе ставіць пытанне аб характары беларускай моўнай супольнасці як у нейкай меры «змешана-моўнай» супольнасці, «супольнасці змешанай мовы» (mixed language community). Калі б такая пастаноўка пытання аказалася б абгрунтаванай, тады тым больш у сацыялінгвістычных даследаваннях меў бы сэнс займацца менавіта камунікатыўнай кампетэнцыяй.

чыць у сваю вытлумачальную мадэль шмат сацыялінгвістычна рэlevantных дадзеных, дае шырэйшую сістэму каардынат, чым чыста граматычнае паняцце моўнай кампетэнцыі (BAETENS BEARDSMORE 1982, 108). На думку С. Рамэйн, якая таксама апелюе да «ўгрунтаванай у супольнасці камунікатыўнай кампетэнцыі» («community-based communicative competence»), паняцце «індывідуальнай» моўнай кампетэнцыі можа мець мала сэнсу без уліку кантэксту метадаў выпрабавання («the idea of an «individual» linguistic competence may hold little meaning outside the context of testing procedures, which is the ideology that dominates public, particularly educational, policy on bilingualism») (ROMAINE 1989, 147; тут прыведзена паводле: URCIUOLI 1995, 529).⁷

Насуперак таму, што ў беларускай лінгвадыдактыцы пытанне камунікатыўнай кампетэнцыі не абмінаецца, у цэлым увага гэтаму паняццю аддаецца малая. Беларускія метадысты вылучаюць моўную і камунікатыўную кампетэнцыі. Пад камунікатыўнай кампетэнцыяй пры гэтым разумеюцца «ўменне і вопыт выкарыстання вучнямі вуснай і пісьмовай літаратурнай мовы ў розных сферах практычнай маўленчай дзейнасці». (ПРОТЧАНКА 2001, 43). Аднак так зразуметая камунікатыўная кампетэнцыя (В. Протчанка, зрэшты, агаворваецца, што ён разважае ў рамках метадыкі навучання роднай мове) можа не мець асаблівага значэння па-за межамі фармальнага навучання мове.

Беларуская дыдактыка аперуе неабходнасцю вучыць вучняў выкарыстоўваць у розных сферах маўленчай дзейнасці літаратурную мову, між тым у Беларусі існуе нямала сфер практычнай маўленчай дзейнасці і сітуацый зносінаў, дзе патрабаваная метадыстамі правільнасць беларускага ці рускага літаратурнага маўлення (уласна, моўная кампетэнцыя) выглядае (ці можа выглядаць) недарэчна. Гэта ў першую чаргу сфера неафіцыйных зносін. Згодна з традыцыяй у гэтай сферы часта фактычна дыктуецца, прадпісваецца не нейкае «ўзорнае» (беларускае ці рускае) маўленне, а ў большай або меншай ступені змешанае; падобны імператывы з'яўляецца своеасаблівай няпісанай сацы-

- 7 Відаць, суадносным з паняццем камунікатыўнай кампетэнцыі з'яўляецца ўжыванае некаторымі аўтарамі паняцце «інтэрактыўнай кампетэнцыі» («interactive competence»), якое ўяўляе сабой складнік авалодвання мовай. Інтэрактыўная кампетэнцыя ахоплівае сацыякультурную, сацыялінгвістычную і моўную кампетэнцыі (параўн.: MIYAZAKI 2001, 39).

яльна-камунікатыўнай нормай.⁸ Выкарыстанне ў зносінах з адпаведным суразмоўцам нейкага змешанага коду, які месціць у сабе рысы дзвюх моў, не з'яўляецца чымсьці дзіўным сярод іншага таму, што такія паводзіны вядуць да пашырэння камунікацыі; пры гэтым гаворка зусім не ідзе пра пагаршэнне камунікацыі, пра што як пра банальнасць гаворыцца ў выпадку разгляду інтэрферэнцыі (BAETENS BEARDSMORE 1982, 40). У пэўных сітуацыях моўнае змешванне можа разглядацца як знак ветлівасці, як крайняя форма акамадацыі (пра акамадацыю падрабязней гл. ніжэй), як пэўная дасціпная, акцэнтаваная ў размове, выхадка («a witty and emphatic conversational ploy») (POSNER 1993, 64).

Калі абмежавацца ўжываннем вуснай беларускай літаратурнай мовы, то можна сказаць, што з прычыны своеасаблівага «тэруру асяроддзя» часта дзейнічае няпісанае «табу» на яе публічнае выкарыстанне. Параўн. у гэтым плане наступнае прызнанне навучэнкі гімназіі з г. Ляхавічы Брэсцкай вобласці: «Я б мо і гаварыла па-беларуску, але мяне акружаюць людзі, якія пагалоўна стараюцца гаварыць «як прынята», па-руску, але атрымліваецца і ў мяне, і ва ўсіх «трасянка», непрыгожая мова. Але за такую трасянку не сорамна, а вось каб я загаварыла, акрамя ўрокаў беларускай мовы і гісторыі, дзе-небудзь па-беларуску, з мяне смяяліся б» (ЧЭМЕР 1999). Неразвітасць размоўнай формы беларускай літаратурнай мовы адзначаецца як айчыннымі (ПАДЛУЖНЫ 1990, 7, 14), так і замежнымі лінгвістамі (GUSTAVSSON 1997, 1924). У літаратуры звяртаецца ўвага на тое, што, быўшы абмежаванай нешматлікімі сферамі, нарматыўная размоўная форма беларускай мовы мела няшмат шанцаў (прынамсі да сярэдзіны 1990-х гадоў) для таго, каб атрымаць большае пашырэнне («spoken literary BR has been restricted to very few areas and a spoken norm has had little chance of being more widely accept») (GUSTAVSSON 1997, 1924).

Калі мець на ўвазе, што фармальнае навучанне ў беларускіх школах мае, на нашу думку, хутчэй ускоснае дачыненне да фарміравання навыкаў камунікатыўнай кампетэнцыі (аднак нягледзячы на гэта пераважная большасць беларускіх камунікантаў зазвычай зусім добра спраўляецца са сваімі камунікацыйнымі задачамі), то трэба прызнаць, што ў цэлым камунікатыўная кампетэнцыя ў тым выглядзе, як яна выкладзена ў беларускай дыдактыцы, мае не вельмі многа агульнага з фарміраваннем

8 Несумненна, беларуская мова не з'яўляецца унікальнай у тым плане, што ў неафіцыйных зносінах на ёй кепска прышчапляецца літаратурная форма мовы. Сярод іншых славянскіх падобнай з'яўляецца таксама, прынамсі, чэшская мова.

навыкаў рэальнай камунікатыўнай кампетэнцыі.⁹ Адкуль жа ў дзяцей і дарослых узнікае камунікатыўная кампетэнцыя? Як вядома члены маўленчай супольнасці засвойваюць камунікатыўныя звычкі паступова і неўсвядомлена (ВАХТИН & ГОЛОВКО 2004, 31), не абавязкова ў рамках фармальнага школьнага навучання. Калі пры кантакце з іншымі людзьмі вопытны сацыяльны выканаўца сутыкаецца з неабходнасцю выбраць з яго рэпертуару навыкаў такія ролі і коды, якія найлепшым чынам адпавядалі б яго мэтам, то тут можна канстатаваць наяўнасць апоры на ўменне выбіраць, якое ляжыць у аснове працэсу сацыялізацыі любога дзіцяці (БЕЛЛ 1980, 141). У беларускай сітуацыі школьная дыдактыка можа вучыць аднаму, а жыццё – нечаму іншаму. У сітуацыі, калі адбываецца сутыкненне засвоеных у жыцці камунікатыўных звычак са звычкамі, накідаваемымі школай, беларуская школа ў яе сённяшнім выглядзе, бадай, мала што можа проціпаставіць звычкам, выхаваным несвядома і на працягу доўгага часу. Сутыкаючыся з выбарам (што парушыць: сацыяльна-камунікатыўную, ці моўную норму?), носьбіты (у тым ліку школьнікі) аддаюць перавагу парушэнню, несумненна, моўных нормаў, бо парушэнне сацыяльна-камунікатыўнай нормы можа мець для іх сур'ёзныя негатыўныя наступствы і як мінімум перашкодзіць выкананню канкрэтнай камунікатыўнай задачы.

Камунікатыўная кампетэнцыя прадугледжвае не толькі ўменне і вопыт выкарыстання літаратурнай мовы (такія ўменні і вопыт па зразумелых прычынах асабліва падкрэсліваюцца пры засваенні замежнай мовы), але і ўвасабляе «способность решать... задачи общения из бытовой, учебной, производственной и культурной жизни; умение... пользоваться фактами языка и речи для реализации целей общения» (АЗИМОВ & ЦУКИН 1999, 109), «умение эффективно порождать и воспринимать сигналы в процессе коммуникации и знание правил «подобающей» коммуникации, «правила языкового поведения» (ВАХТИН & ГОЛОВКО 2004, 18, 31), валоданне камунікатыўнымі механізмамі, прыёмамі і стратэгіямі, неабходнымі для забеспячэння эфектыўных зносін (САДОХИН 2004, 277; ГРИШАЕВА & ЦУРИКОВА 2004, 387). У працы Ключева падкрэсліваецца, што ва ўмовах рэальнага камунікатыўнага акта ведання мовы (г. зн. моўнай кампетэнцыі) недастаткова, затое патрэбна падключэнне пэўнай сістэмы «навыков обращения с языком»

9 У сваёй нядаўняй працы Б. Норман піша пра «слабость коммуникативной компетенции социума» (НОРМАН 2008, 298), аднак незразумела, што дакладна тут маецца на ўвазе.

(КЛЮЕВ 2002, 256). Заўважым, што ў прыведзеных дэфініцыях валоданне мовай (тым больш літаратурнай), моўная кампетэнцыя ўпамінаюцца з рознай ступенню абавязковасці (зрэшты, яны, бадай, падразумяваюцца). Тым больш можа не мець асаблівага значэння для камунікатыўнай кампетэнцыі акцэнтаванне на моўнай кампетэнцыі (якое назіраем у працах па лінгвадыдактыцы) пры зносінах ва ўмовах блізкароднаснага (беларуска-рускага) білінгвізму, пры якім моўная кампетэнцыя прынамсі ў нейкай ступені наперад «закладзена» ў камунікатыўную сітуацыю, і камунікацыя, такім чынам, здавальняюча можа адбывацца пры мінімальным намаганнях моўцаў быць моўна кампетэнтнымі.¹⁰

1.2.3 Здаецца, у нейкай меры абсалютызаваны аўтаномнага двухмоўя, а таксама няўвага да праблем камунікатыўнай кампетэнцыі і маўлення ў цэлым спрычыніліся да таго, што ў беларускіх працах пра набор камунікатыўна-маўленчых кодаў часам фігуруюць не столькі рэальныя камунікатыўныя коды, колькі іх пэўныя прывычныя, «ідэальна-абстрактныя» рэпрэзентанты: «мовы» і «дыялекты».¹¹ Праўдападобна, у значнай ступені менавіта гэтай акалічнасцю можна патлумачыць тое, што такі код як «змешанае беларуска-руское маўленне» (ужо і апісаны ў літаратуры, параўн: Цыхун 1998; Сучун 1999; Цыхун 2000; Лісковец 2002; НЕНТШЕЛ & ТЕСН, 2006; ТЫХУН 2006; Генцэль & Тэш 2007, Мечковская 2007) можа не мець экспліцытнага прадстаўлення ў пэўных класіфікацыях або, у лепшым выпадку, быць эксплікаваным ускосна. У гэтым плане звяртае на сябе ўвагу адсутнасць у прыведзенай вышэй класіфікацыі А. Лукашанца рэальна «змешанага» кода. Ці трэба пад «рэальна змешаным» кодам у класіфікацыі гэтага аўтара разумець вылучаны ім чацвёрты тып маўлення: «вуснае маўленне, якое ацэньваецца і ўспрымаецца як дыялектнае, хаця можа істотна адрознівацца ад сістэмы традыцыйнай гаворкі» (ЛУКАШАНЕЦ 2006а, 48)? У іншай сваёй працы А. Лукашанец сцвярджае, што дадзены тып маўлення ў рэаль-

10 Частыя апеляцыі да беларускай лінгвадыдактыкі ў папярэдніх параграфіх, на нашу думку, маюць сэнс у тым плане, што дыдактычная арыентаванасць беларускай сацыялінгвістыкі, (непажаданы) уплыў дыдактыкі на сацыялінгвістыку ў нейкай ступені захоўваюць сваю сілу да нашага часу. Адносна месца лінгвістычнай педагогікі ў беларускіх русістычных працах параўн.: «у русістыцы ў Беларусі – заметный уклон в сторону лингводидактики и культуры речи» (НОРМАН 2008, 294).

11 Зрэшты, гэта даволі натуральна для лінгвістыкі як тэарэтычнай дысцыпліны. Як заўважана, «linguistic theorizing has been largely based on standardized (выдзелена аўтарамі артыкула. – С. 3.) forms of languages, rather than on the more variable forms of naturalistic speech» (MILROY & MILROY 1998, 47).

насці прадстаўлены некалькімі разнавіднасцямі, сярод якіх ёсць і «беларускае дыялектнае маўленне, якое ўтрымлівае элементы беларускай і рускай літаратурных моў» (ЛУКАШАНЕЦ 2006b, 209).

1.3 Наяўнасць у камунікатыўнай прасторы Беларусі «змешанага» коду («змешаных» кодаў)

Уласна, наяўнасць у камунікатыўнай прасторы Беларусі «змешанага» коду («змешаных» кодаў) можа вынікаць з прыведзенага вышэй указання ў літаратуры на наяўнасць у маўленчай сітуацыі Беларусі некалькіх кодаў, дзе прынамсі чатыры аўтары (Каракоў, Яленскі, Ліскавец, Мячкоўская) называюць гэты код (гэтыя коды) экспліцытна. А. Лукашанец схільны, бадай, да імпліцытнага ўказання на існаванне змешаных кодаў.

Тая акалічнасць, што расійская даследчыца І. Ліскавец займалася ў сваёй працы толькі мінскай (гарадскай) сітуацыяй, а беларускі даследчык А. Лукашанец – (у дадзеным выпадку) толькі вясковай, спрыяе сукупнай дэталёвасці прадстаўлення вылучаных кодаў, у якім з патрэбнай акуратнасцю і з расійскай, і з беларускай перспектывы пад увагу бярэцца як гарадская (прынамсі, мінская), так і вясковая маўленчая практыка. Цікава будзе суаднесці паміж сабой, умоўна «прывесці да агульнага назоўніка» вылучаныя Ю. Караковым, М. Яленскім, І. Ліскавец, А. Лукашанцам і Н. Мячкоўскай «ідэімы» і іх віды, «коды» і «тыпы маўлення».

Такая спроба здзейснена намі ў Табліцы 1, дзе, акрамя таго, дадзены наш асабісты погляд на класіфікацыю існуючых у Беларусі маўленчых кодаў.

1.3.1 Заўвагі адносна «змешанага» коду (змешаных кодаў)

Змешанае беларуска-руское маўленне («трасянка») (пад якім разумеем маўленне, у якім фіксуецца адносна высокая доля «дыферэнцыяльных» элементаў дзвюх моў) у якасці сацыяльна значнага элемента камунікацыі на агульнабеларускім узроўні аформілася падчас выключна інтэнсіўнай міграцыі вясковых беларускамоўных жыхароў у пераважна расійскамоўныя гарады ў 1960 – 1970-я гг.¹² У спрыяльнай ідэалагічна-палітычнай сітуацыі як спосаб прыстасавання

12 Здаецца, Г. Цыхун схільны думаць, што «трасянка» ўтварылася ў вёсцы і адтуль была перанесена ў гарады (СУЧУН 1999, 5).

беларускамоўнага (ад пачатку дыялектнага) маўлення да расійскага маўлення ў гарадскім асяроддзі трасянка вельмі хутка развілася ў якасці асобнага стылявога рэгістра або нават своеасаблівага сацыялекта сярод людзей з нізкім ўзроўнем кампетэнцыі ў беларускай стандартнай мове і з нізкім узроўнем адукацыі. «Трасянка» шырока распаўсюджана ў камунікацыі вясковых вярхоў і гарадскіх нізоў. У горадзе яна можа выступаць як сродак сацыяльнай «эмблемы» (нядаўніх) мігрантаў з вёскі ў горад, як сімвал групавой ідэнтыфікацыі і салідарнасці ніжніх сацыяльных слаёў, а ў вёсцы – як своеасаблівы «пароль» у зносінах паміж вясковымі вярхамі. Змешанае беларуска-рускае маўленне з'яўляецца інструментам інтэграцыі колішніх «чыста» беларускамоўных людзей у расійскую культуру і можа ўвасабляць сабой першы этап моўнага зруху ад беларускай мовы да рускай. «Трасянка» не мае стабільнай формы і характарызуецца вялікай варыянтнасцю ў залежнасці ад складу суразмоўцаў, іх маўленчых навыкаў, камунікатыўных інтэнцый, тэмаў, адрасатаў, сітуацый зносінаў, адукацыі, нацыянальнасці суразмоўцаў, іх паходжання, моўных біяграфій і г. д. У стылістычна-камунікатыўнай сістэме гарадскога насельніцтва займае важную нішу неафіцыйных «фамільярных» зносінаў (гарадское прастамоўе, утворанае, аднак, на аснове «вясковай» беларускай мовы), а ў кантактах паміж вясцоўцамі выконвае функцыю больш высокага стылістычнага рэгістра, што спрыяе яе пастаяннаму ўзнаўленню.

	беларуская		руская			польская			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Коряков	літар	літар	дыял	трасянка	трасянка	«беларускі акцэнт»	літар		
Яленскі (6 ідыёмаў)	літар	літар	дыял	квазі-беларускі	квазірускі	літаратур			квазі-пол
Лісковец (5 колаў)	белар	белар		трасянка		нацыялект вясцоўцаў	літар		
Лукашанец (6 тыпаў маўлення)	літар	а) літар б) успрымаецца як літар	дыял	дыял маўленне, якое ўтрымлівае рускія і беларускія элементы		блізкае да руск. літаратурнага	нацыя -лект гарад-жан	літар	
Менковская (4 віды ідыёмаў)	літар	літар	дыял або гарадское прастамоўе = беларуская трасянка	руская трасянка	літар				
аўтар (5 колаў)	літар	літар	дыял	«трасянка»	набытая руская	літаратурная			

Табліца 1. Існуючыя ў Беларусі маўленчыя коды: літар – літаратурнае маўленне, дыял – дыялектнае маўленне, белар – беларускі код, квазіпол – квазіпольскі ідыём

Змешанае беларуска-рускае маўленне ўмоўна можна назваць «трасянкай на беларускай аснове», «уласна трасянкай», «трасянкай-1». «Уласна трасянка» можа ўспрымацца як «вельмі дрэнная беларуская мова» – з прычыны таго, што моўнай асновай носьбітаў такой «трасянки» (нягледзячы на свядомае імкненне моцна насыціць яе рускімі рысамі і на рэальную прысутнасць у ёй вялікай колькасці рускіх рысаў) застаецца беларуская мова, што належным чынам заўважаецца навакольнымі. У класіфікацыі змешаных формаў маўлення, дадзеных у калектыўнай манаграфіі «Типология двуязычия и многоязычия в Беларуси» (Мінск, 1999), дадзенаму субкоду адпавядае «мова, заснаваная на беларускай, але з вялікай колькасцю рознаўзроўневых элементаў рускай мовы» (БУЛЫКО & КРЫСИН 1993, 93).

«Трасянка на беларускай аснове» мае свой кантынуант у выглядзе руска-беларускага (набытага рускага) маўлення, «трасянки на рускай аснове». Сацыяльная база для ўзнаўлення набытага рускага маўлення рэгулярна пашыраецца дзякуючы лепшаму засваенню на працягу жыццёвага цыклу рускай мовы колішнімі беларускамоўнымі людзьмі (носьбітамі «трасянки на беларускай аснове») або іх нашчадкамі. Магчыма, (апошнім часам) пераход да «трасянки на рускай аснове» можа адбывацца і непасрэдна з узроўню беларускага дыялектнага маўлення (асабліва ў тых выпадках, калі такое маўленне ў значнай ступені падлегла русіфікацыі), з «пераскокваннем» праз этап «трасянки на беларускай аснове». Гэта дынаміка здзяйсняецца ў сітуацыі агульнага працэсу моўнага зруху, што адбываецца ў Беларусі. Руска-беларускае (набытае рускае) маўленне ўмоўна можна назваць «трасянкай-2», «не вельмі дрэннай рускай мовай» – з прычыны таго, што асновай такой «трасянки» (дзякуючы прысутнасці вялікай колькасці рускіх, найперш лексічных, рысаў) з'яўляецца ўжо руская мова, што ўласна і заўважаецца навакольнымі.¹³

«Не вельмі дрэннай рускай мовай» (а не «вельмі дрэннай» беларускай) такое маўленне можа ўспрымацца таму, што для яго прадукцэнтаў руская мова – другая, набытая; у такіх выпадках патрабаванне да валодання ўзорным літаратурным стандартам з боку навакольных можа быць зніжана. Па-другое, у параўнанні з «трасянкай на беларускай ас-

13 Г. Бідэр лічыць карысным адрозніваць па метадычных прычынах «трасянку-1» і «трасянку-2», аднак звяртае ўвагу на тое, што на практыцы беларускую або рускую аснову трасянки вызначаць цяжка. Апошняя акалічнасць спрычыняецца да таго, што не ўсе аўтары прымаюць члянэнне «трасянки» на два віды (BIEDER 2009).

нове» гэты субкод усё ж такі мае больш ці менш акрэслены канон, адносна блізкі да рускай стандартнай мовы.¹⁴ Па-трэцяе, сярод носьбітаў гэтага коду адносна большая колькасць людзей з нядрэннымі здольнасцямі да засваення другой мовы, і гэта акалічнасць увасабляецца ў больш рэгулярным ужыванні ў параўнанні з носьбітамі «трасянки на беларускай аснове». Пішучы пра ўплыў беларускай мовы на рускую і засяроджваючыся на «беларускім акцэнце» ў рускай мове, Н. Мячкоўская, з аднаго боку, сцвярджае, што беларускі ўплыў у цэлым можна апісаць у выглядзе спарадкаванага па сустрэчнасці спісу асаблівасцяў, з другога, падае пэўны спіс адпаведных з'яў (МЕЧКОВСКАЯ 2003, 39-40). Незалежна ад таго, што Н. Мячкоўская не піша тут пра з'яву, цалкам аналагічную нашай «трасянке на рускай аснове», само ўказанне на розніцу паміж прадуктамі беларускага ўплыву на рускую мову і рускага ўплыву на беларускую мову з пункту гледжання іх аформленасці нам здаецца, плённым. У класіфікацыі змешаных формаў маўлення, дадзеных у калектыўнай манаграфіі «Типология двуязычия и многоязычия в Беларуси», дадзенаму субкоду можа адпавядаць «руская мова, перанасычаная элементамі розных узроўняў беларускай» (БУЛЫКО & КРЫСИН 1999, 93). Ю. Каракоў піша пра неаднолькавае валоданне ў Беларусі рускай літаратурнай мовай, дзе можна сустрэць і «моцна змешанае маўленне, якое ўжо хутчэй адносіцца да «трасянки» (КОРЯКОВ 2002, 114). Для Б. Нормана «трасянкай» з'яўляецца ў першую чаргу, праўдападобна, «русская речь с сильной примесью белорусских элементов» (НОРМАН 2008, 294).

Такога коду, аднак, не выдзяляе І. Ліскавец. У літаратуры існуе пярэчанне адносна таго, што для руска-беларускага змешанага маўлення можна выкарыстоўваць тэрмін «трасянка», для яго прапануецца знайсці іншую назву (TSYKHUN 2006, 70).

У выдзяленні падобнага коду (ці двух субкодаў) непарапарцыянальна вялікае значэнне маюць псіхалагічныя фактары, дзейнічае «нястрогі» сацыя-псіхалагічны крытэрыў успрымання. На нашу думку, поруч з даволі інтэнсіўна змешаным беларуска-рускім (або руска-беларускім)

14 Адносна суржыка на рускай аснове два венгерскія аўтары нядаўна зрабілі даволі парадаксальную заўвагу: «Суржык на базе рускага мовы не так далеко ушол ад свайго літаратурнага стандарту» (АДЯГАШИ & ИВАШКЕВИЧ 2007, 233). Незалежна ад таго, ці насамрэч аўтары лічаць, што суржык на рускай аснове мае ўласны літаратурны стандарт, у іх выказванні сцвярджаецца, што гэтая форма маўлення даволі блізкая да рускага літаратурнага маўлення.

маўленнем («трасянкай на беларускай аснове» і «трасянкай на рускай аснове») існуе і неінтэнсіўна змешанае беларуска-рускае (або руска-беларускае) маўленне, якое тым не менш у пэўных сітуацыях можа ствараць «эфект змешанага маўлення» і даволі часта можа кваліфікавацца публікай (і нават лінгвістамі) як «трасянка».¹⁵

Як «трасянка на беларускай аснове», так і «трасянка на рускай аснове» ў шэрагу выпадкаў паспяхова выконваюць функцыі (нейтральных) «кодаў міжкодавых зносін» (гл. ніжэй), што становіцца ўплывае на іх культываванне і штораз новае ўзнаўленне.

Акрамя гэтых найбольш важных выпадкаў існавання «ўласна» змешаных кодаў, у маўленчай практыцы часта сустракаемся са шматлікімі іншымі прамежкавымі з'явамі, якія ўзнікаюць пры змешванні розных кодаў паміж сабой.

2. Маўленчая акамадацыя і пераклучэнне кодаў

2.1 Некалькі тэрміналагічных заўваг

У працэсе міжсабавой камунікацыі суразмоўцы (ці прынамсі адзін з іх) могуць ў большай або меншай ступені адаптаваць, прыпадабняць, «акамадаваць» сваё маўленне да спосабу маўлення суразмоўцы. Тэрміналогія прынята ўслед за: NIEDZIELSKI & GILES 1996; TRUDGILL 1986.¹⁶

У беларускай кантактнай лінгвістыцы тэрмінам «акамадацыя» карыстаецца таксама Г. Цыхун (Цыхун 1998, 84; Сыхун 1999, 4), пад якой ён разумее «захаванне кожнай мовай сваёй матэрыі пры змене формы адной з іх пад уплывам другой ці ўзаемным большым або меншым збліжэннем іх формы» (Цыхун 1998, 84), «ujednolicanie się w

15 На тое, што пад найменнем «трасянка» часта разумеюцца вельмі непадобныя з'явы, увага звярталася неаднойчы. Больш падрабязна пра псіхалагічныя аспекты ў выдзяленні і кваліфікацыі «трасянка» гл.: ZAPRUDSKI (у друку).

16 У сваёй ранейшай працы для абазначэння прыпадабнення моўцам свайго маўлення да маўлення суразмоўцы адзін з выдатных прадстаўнікоў сацыяльнай псіхалогіі мовы Г. Джэйлс карыстаўся таксама тэрмінам «канвергенцыя» («convergence») (параўн.: GILES 1977; тут прыведзена паводле: ВАХТИН & ГОЛОВКО 2004, 104). Гэты ж тэрмін (*speech* або *language convergence*) пазней выкарыстоўвалі і іншыя аўтары, параўн., напрыклад: BOURNIS 1984. Праца П. Траджыла нам недаступная, далей спасылкі на яе робяцца праз пасрэдніцтва: WOOLHISER (у друку).

większym lub mniejszym stopniu formy kontaktujących języków przy zachowaniu materii każdego z nich» (Сыхун 1999, 4). Г. Цыхун падкрэслівае, што разглядаемая ім «трасянка» як від кантамінацыі адрозніваецца і ад асіміляцыі, і ад акамадацыі. Тое, што ў нас будзе іменавання акамадацыяй, у Г. Цыхуна прыблізна адпавядае (моўнаму) «канфармізму» (Цыхун 2000, 52; Тыхун 2006, 67, 69). Наадварот, несаступліваць у маўленчым плане у кантактах з іншымі людзьмі Л. Масенка услед за А. Ткачэнкам разглядае як моўную «стойкасць», агаворваючыся, аднак, што гэты выраз не належыць да ліку тэрміналагічных (МАСЕНКО 2004, 143).

Завяршаючы гаворку пра існуючыя тэрміналагічныя найменні, можна спаслацца таксама на Сару Томасан, якая сярод сямі механізмаў, што спрыяюць узнікненню змешаных моў, называе таксама «перамаўленне» («negotiating»), пад якім яна разумее «працэс (у многіх або ў большасці выпадкаў, відаць, несвядомы), пры дапамозе якога моўцы адной мовы здзяйсняюць моўныя змены, наколькі яны могуць расказаць, збліжаючы структуру адной мовы са структурай іншай мовы, з моўцамі якой яны знаходзяцца ў кантакце» («process (probably unconscious) by which speakers of one language make linguistic changes that, as far as they can tell, approximate structure of one or more other languages with whose speakers they are in contact») (THOMASON 2003, 31). Калі меркаванні моўцаў адносна структуры іншай мовы правільныя, то вынікам будзе сыходжанне (convergence) у напрамку да іншай мовы (тамсама).

Паводле сведчання аднаго з заснавальнікаў тэорыі маўленчай акамадацыі Г. Джэйлса, увядзенне ім у 1973 г. мадэлі «мабільнасці націску», ад якой можа весці свой адлік тэорыя маўленчай акамадацыі, было пэўным «канструктыўным крытычным адказам на парадыгму Лабова» (NIEDZIELSKI & GILES 1996, 334). Г. Джэйлс палічыў, што галоўную ролю ў вар'іраванні, да якога звяртаецца даследаваны аб'ект, іграе не афіцыйны vs неафіцыйны кантэкст, які, паводле Лабова, мае вялікае значэнне ў выбары «прэстыжнага» або «непрэстыжнага» маўленчага стылю, але хутчэй маўленчы стыль суразмоўцы і, найбольш, несвядомая або свядомая рэакцыя даследаванага аб'екта на гэты стыль. У адпаведнасці з тэорыяй маўленчай акамадацыі «моўцы відазмняюць іх маўленчыя стылі, рэагуючы не на кантэкст падзеі, але ў адказ на *стыль адрацама*» («speakers modify their speech styles not in response to the context of the event, but in response to the *addressee's style*») (вылучана аўтарамі. – С.3.) (NIEDZIELSKI & GILES 1996, 334).

Паўстае пытанне: наколькі істотнымі могуць быць гэтыя відазмяненні?

З аднаго боку, яны напэўна могуць быць мінімальнымі або неістотнымі, што адначасова дае магчымасць канстатаваць наяўнасць відазмянення і дазваляе моўцу ў працэсе камунікацыі захаваць сваю маўленчую «ідэнтычнасць», уласна, застацца пры «сваім» кодзе.

З другога боку, гэтыя відазмяненні могуць аказацца настолькі істотнымі, што гэта можа паставіць пад сумненне ўтрыманне «свайго» коду, яго ідэнтычнасць, такім чынам, адбудзецца пераход на іншы код, кодавае пераключэнне.

Пераключэннем кода ў называецца «ўжыванне нейкім адным моўцам на працягу адной размовы больш, чым аднаго моўнага варыянта» («the use of more than one linguistic variety by a single speaker in the course of a single conversation») (HELLER & PFAFF 1996, 594). У другой працы на гэтую тэму гаворыцца пра спрактыкаваных (fluent) білінгваў, якія часам уцягваюцца ў пераклучэнне кодаў, прадукуючы «дыскурсы, якія, быўшы часткай аднаго і таго ж выказвання або ідучых адно за адным выказванняў, уключаюць марфемы з дзвюх ці больш разнавіднасцяў іхняга моўнага рэпертуару» («discourses which, in the same conversational turn or in consecutive turns, include morphemes from two or more of the varieties in their linguistic repertoire») (MYERS-SCOTTON 1998, 217).

2.2 Маўленчая акамадацыя

У сітуацыі непасрэднага камунікавання дзвюх асоб маўленчая акамадацыя можа сустракацца настолькі, наколькі ў такіх выпадках могуць сутыкацца носьбіты двух розных маўленчых кодаў. Псіхалагічнай перадумовай для маўленчай акамадацыі з'яўляецца імкненне да камфортнай і эфектыўнай камунікацыі, а «тэхналагічнай» – тая акалічнасць, што ў Беларусі дастаткова вялікая колькасць людзей валодае не толькі сваім «асноўным» кодам, але і нейкім(і) іншым(і). Вядома, што моўцы звычайна свядома або несвядома хочуць спадабацца сваім суразмоўцам (BOURNIS 1984, 176). Выгодай акамадацыйных маўленчых паводзінаў з'яўляецца тое, што ў выпадку іх увасаблення, праўдападобна, павялічваецца ўспрымана ўзаемная прыцягальнасць моўцаў, прадказальнасць і ўзаемная падтрымка, павышаецца ўзровень міжасабовай уцягнутасці, спасцігальнасць і зразумеласць, а таксама, што найважней

у моўных кантактах, здольнасць моўцаў дабівацца згоды з боку сваіх суразмоўцаў («to increase speakers' perceived attractiveness, predictability and supportiveness, level of interpersonal involvement, intelligibility and comprehensibility, and, perhaps, most importantly in language contact situations, the speakers' ability to gain addressees' compliance») (NIEDZIELSKI & GILES 1996, 335). У тых выпадках, калі адзін з суразмоўцаў выхаваны і добра падрыхтаваны ў разнастайных моўных практыках, то маўленчая акамадацыя будзе, праўдападобна, амаль непазбежнай. Як піша адна сучасная беларуская даследчыца, «натуральна, што чалавек выхаваны, лінгвістычна дасведчаны здолее падладзіцца пад моўны стыль свайго суразмоўцы» (НАВАСЕЛЬЦАВА 2007, 96). Характарызуючы камунікацыйныя паводзіны сучасных польскіх вясковых жыхароў, Г. Курэк звяртае ўвагу на тое, што яны вельмі чуйна і акамадацыйна рэагуюць на маўленчы код, на якім да іх звяртаюцца суразмоўцы (KUREK 1994, 109).

У якасці ілюстрацыі псіхалагічнай акамадацыі, якая выразілася ў пераклучэнні кодаў, можна спаслацца на добра вядомае апісанне Барысам Бур'янам моўных зносінаў у Мінску паміж мясцовымі жыхарамі і вызваліцелямі-вайскоўцамі напрыканцы Другой сусветнай вайны. У якасці «ўключанага» назіральніка чалавек у вайсковым адзенні (аўтар апісання) канстатаваў нармальнае («як нешта натуральнае, звычайнае, жывое») бытаванне ў Мінску 1944 г. беларускай мовы («на Суражскім рынку або ў натоўпе вакол прывакзальнай царквы... сярод падлеткаў»). Але вось ён загаворваў да кагосьці (на рускай мове) – і ў выніку атрымлівалася «збянтэжаная паўза», «вінаватая ўсмешка»: «даруйце, я тут пасвойму, як мы ўжо прывыкаць пачалі пры немцах, а вы ж разумееце толькі па-руску, па-маскоўску... І чалавек лёгка пераходзіў на «простите», «благодарю вас», «держитесь берега Свислочи» (LUKAŠANEC, PRIGODZIČ & SJAMEŠKA 1998, 69-70).

Запісаны ў 1994 г. успамін Б. Бур'яна выкладзены, здаецца, з нейкай доляй здзіўлення моўнымі паводзінамі мінскіх падлеткаў. Аднак, сітуацыю, пры якой мінскі хлопчык узору 1944 г. у зносінах з салдатам-вызваліцелем не прыстасоўваўся б да маўлення апошняга, можна было б прызнаць натуральнай, бадай, толькі ў тым выпадку, калі б ён не меў нават мінімальнага навыкаў маўлення на рускай мове. Усе астатнія параметры дадзенай камунікацыйнай сітуацыі (зносіны малодшага са старэйшым; зносіны двухмоўнага з аднамоўным; зносіны мясцовага з чужаком; зносіны жыхара акупаванай тэрыторыі з вайскоўцам-вызваліцелем; зносіны прадстаўніка прыватнага лакальнага жыцця і прыват-

най ідэалогіі з носьбітам фундаментальнай сацыяльна-палітычнай місіі і «ўсюдыснай» ідэалогіі; зносіны прадстаўніка «малой» культуры з носьбітам культуры «вялікай»; зносіны чалавека, які не мае дачынення да ўлады, з чалавекам, які ў пэўным сэнсе ўвасабляе сабой новую ўладу, і пад.) сведчаць пра тое, што ў дадзеным выпадку стратэгія прыстаўвання да маўленчых паводзін суразмоўцы выглядала больш, чым натуральнай.

Пры міжасабовым сутыкненні носьбітаў двух розных кодаў магчымы як розныя віды камунікацыі, так і выбранне рознага коду (розных кодаў) міжасабовых зносінаў. Набор магчымых спалучэнняў камунікантаў, верагодныя «коды міжкодавых зносін» або верагодныя маўленчыя паводзіны і кваліфікацыя адпаведных відаў камунікацыі прымяняльна да моцна дэкантэкстуалізаваных беларускіх сітуацый прадстаўлены ў Табліцы 2.

Магчымыя камбінацыі камунікантаў		Верагодны(я) код(ы) «міжкодавых зносін» або верагодныя моўныя паводзіны камунікантаў	Кваліфікацыя віду камунікацыі ў тым выпадку, калі ні акамадацыі, ні пераклучэння кодаў не адбудзецца
I	Бел. літ.	Бел. літ.	= камунікацыя
II	Бел. літ.	Бел. дыял.	Бел. трас. камунікацыя
III	Бел. літ.	Бел. трас.	Бел. трас. камунікацыя
IV	Бел. літ.	Рус. трас.	Рус. трас. напаўкамунікацыя ¹⁷

17 Кваліфікацыя дадзена ў адпаведнасці з практыкай называць так зносіны паміж двюма асобамі, якія ў міжасабовым кантакце карыстаюцца сваімі мовамі, параўн.: НАУГЕН 1972; ВУДОВІЧОВА 1987. Паводле Густаўсана, блізкасць беларускай і рускай моў робіць любую сумесь паміж імі зразумелай («takes any such mixing intelligible») (носьбітам абедзвюх моў) (GUSTAVSSON 1997, 1924). Адсюль можна было б зрабіць выснову аб тым, што камунікацыя з удзелам любога з відаў «трасянку» (на беларускай аснове або на рускай аснове) ёсць камунікацыя, а не напаўкамунікацыя, аднак мы пакуль асцерагаемся рабіць такую выснову (гл. ніжэй).

V	Бел. літ.	Рус. літ.	-		напаўкамунікацыя
VI	Бел. дыял.	Бел. дыял.	=		камунікацыя ¹⁸
VII	Бел. дыял.	Бел. трас.	Бел. трас.		камунікацыя
VIII	Бел. дыял.	Рус. трас.	Бел. трас.		амаль камунікацыя ¹⁹
IX	Бел. дыял.	Рус. літ.	Бел. трас.	Рус. трас.	амаль камунікацыя
X	Бел. трас.	Бел. трас.	=		камунікацыя
XI	Бел. трас.	Рус. трас.	=		амаль камунікацыя
XII	Бел. трас.	Рус. літ.	Бел. трас.	Рус. трас.	амаль камунікацыя
XIII	Рус. трас.	Рус. трас.	=		камунікацыя
XIV	Рус. трас.	Рус. літ.	-		камунікацыя
XV	Рус. літ.	Рус. літ.	=		камунікацыя

Табліца 2. Набор магчымых спалучэнняў камунікантаў, верагодныя «коды міжкодавых зносін» або верагодныя маўленчыя паводзіны і кваліфікацыя адпаведных відаў камунікацыі

літ. – літаратурнае (маўленне), дыял. – дыялектнае (маўленне), трас. – «трасянка»
 = – выпадкі, калі ні маўленчая акамадацыя, ні пераклучэнне кодаў не патрабуюцца
 -- выпадкі, калі высокая верагоднасць таго, што прынамсі адзін суразмоўца можа не акамадавацца, застацца пры сваім кодзе

18 У выпадку сутыкнення носьбітаў даволі адрозных дыялектаў, «кодам міжкодавых зносін» у дадзеным выпадку магла б стаць, верагодна, найперш «трасянка».

19 Тут і далей кваліфікацыя «амаль камунікацыя» (а не «напаўкамунікацыя») даецца выпадкам, калі ў зносінах удзельнічаюць прадстаўнікі (даволі моцна русіфікаваных) беларускіх дыялектаў, а таксама выпадку, калі сутыкаюцца носьбіты «трасянку на беларускай аснове» і «трасянку на рускай аснове».

Пры ўсёй спекуляцыйнасці прыведзеных у табліцы дадзеных яна тым не менш можа паказаць, што пры сутыкненні носьбітаў розных кодаў у беларускай сітуацыі ў выпадку дзеяння маўленчай акамадацыі кампрамісным «кодам міжкодавых зносін» даволі часта можа быць той або іншы від змешанага маўлення (камбінацыі камунікантаў II, III, IV, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII; не выключана таксама VI). Адсюль можна зрабіць выснову аб вялікай практычнай карысці ў беларускай сітуацыі ўмення ў залежнасці ад розных камунікатыўных партнёраў і сітуацый змешваць у тых або іншых прапорцыях беларускую і рускую мовы. Як заўважаў П. Траджыл, з цягам часу акамадацыя можа станавіцца перманентнай з'явай, г. зн. моўцы могуць уводзіць рысы, якія яны культывуюць у выпадках акамадацыі, у сваё маўленне пры зносінах з носьбітамі свайго ўласнага коду (WOOLHISER, у друку). Праўдападобна, у выпадку з «трасянкай» сутыкаемся з такім феноменам.

2.3 Пераключэнне кодаў

Пераключэнне кодаў у міжасабовых зносінах паміж незнаёмымі людзьмі, якое паводле першых папярэдніх назіранняў (гл. ЛЯНКЕВІЧ 2007, ЛЯНКЕВІЧ 2008) у Беларусі не з'яўляецца вельмі пашыранай практыкай, можа мець вялікае сацыяльнае значэнне: ужыванне ў маўленні элементаў іншай мовы можа кваліфікавацца, згодна з даследаваннем Н. Гасэльма пачатку 1970-х гг., як зняцце праблемы моўнай напружанасці, скарачэнне моўнай дыстанцыі (BAETENS BEARDSMORE 1982, 105), як пэўны «бяспечны клапан», які захоўвае цэласнасць кожнай мовы («safety-valve that conserves the integrity» of each language) (WOOLARD 1989; прыведзена паводле: POSNER 1993, 64). Паколькі феномен пераключэння кодаў не абавязкова выклікаецца кепскім валоданнем пэўнай мовай, пры яго вывучэнні асабліваю карысць мае апора на паняцце камунікатыўнай кампетэнцыі (BAETENS BEARDSMORE 1982, 108).

На адрозненне ад маўленчай акамадацыі, якая з'яўляецца перадусім псіхалагічным феноменам, кодавае пераключэнне мае багатую традыцыю разгляду не толькі сацыяльных аспектаў гэтай з'явы, але і моўных. У тэарэтычным плане цікавым з'яўляецца пытанне, пераключэння адзінак якога мінімальнага ўзроўню ў маўленчай плыні дастаткова, каб можна было гаварыць аб наяўнасці пераключэння кодаў у прыцыпе. З пункту гледжання паверхневай структуры кодавае пераключэнне можа ўключаць выкарыстанне асобных слоў, выклічнікаў (HELLER & PFAFF

1996, 598). З прыведзенай вышэй дэфініцыі кодавага пераключэння К. Маер-Скотан (гл. 2.1), вынікае, што пераключэнне кодаў можа адбыцца на ўзроўні марфем. Аднак кодавае пераключэнне можа адбыцца і шляхам увядзення ў плынь адной мовы мінімальнага адзінака тыпу асобных гукаў (асобнага гука) іншай мовы, і ў гэтым плане, здавалася б, не заўсёды можа быць відавочным, у чым палягае розніца паміж кодавым пераключэннем і, напрыклад, інтэрферэнцыяй. Розніца паміж гэтымі з'явамі высвятляецца пры дапамозе ўстанаўлення механізмаў «запуску» (triggering) адной і другой з'явы: у той час, як інтэрферэнцыя дзейнічае на несвядомым узроўні, пераключэнне кодаў здзяйсняецца бліжэй да паверхні свядомасці і мае тэндэнцыю маніфеставаць сябе толькі ў тых сітуацыях, калі яно паддаецца інтэрпрэтацыі з боку суразмоўцы (BAETENS BEARDSMORE 1982, 110-111).

2.4 Ілюстрацыі маўленчай акамадацыі і пераключэння кодаў

У заключнай частцы артыкула мы прыводзім з мінімальнымі каментарамі некалькі прыкладаў руска-беларускага і беларуска-рускага кодавага пераключэння, а таксама выкарыстанне ў камунікацыі гібридных формаў.²⁰

2.4.1 Руска-беларускае пераключэнне

- (1) R: Вернулась я из Узды, а Игорек мне говорит: «Ну, что, вернулась, *ВАЛАЦУКГА*»?
- (2) L: Он не явился на конференцию
R: Да, он в последнее время вообще ЗНИК
- (3) L: Сколько мне тебя ждуть, *КГАВАРЬ?*
- (4) L: Лена, привет! Как *ЖЫЦЦЁ?*
- (5) A: Слушай, *ПРЫДУРКАВАТАЯ*, ЗАБ'Ю!
- (6) A: Ну, давай учись и много посуды не *ПЭЦКАЙ*

Ва ўсіх вышэйпрыведзеных прыкладах зносінаў паміж добрымі знаёмымі (1 і 2 – вулічныя гутаркі; 3-6 – тэлефонныя размовы) пераключэнні з рускай мовы на беларускую (2, 4-6) і на «трасянку» (1, 3) абумоўлены экспрэсіўнымі патрэбамі моўцаў – настолькі моцнымі, што ў прыкладзе (1) моўца R не спыняецца перад стварэннем даволі штучнай

²⁰ Умоўныя абзначэнні гл. у дадатку.

формы *ВАЛАЦУКГА*, якую ў звычайным жыцці наўрад пачуеш. (Форма *ВАЛАЦУГА* з'яўляецца падкрэслена беларускай, і тут для паўнаты карціны было б натуральна чакаць нарматыўнага беларускага фрыкатыўнага Г у вымаўленні, а не рускага выбухнога Г.)

Рэалізацыю экспрэсіўных патрэбаў моўцаў можна фіксаваць і ў выпадках, калі канстатуем апасродкаваны кантакт, напрыклад у выступленнях кіраўніка дзяржавы А.Г. Лукашэнкі па тэлебачанні (7) і (8), а таксама рэдактара адной з дзяржаўных газет па радыё (9) (у апошнім выпадку, акрамя таго, назіраем прыблізнае цытаванне аднаго з класікаў беларускай літаратуры):

- (7) Р: И что же было? Взахлеб, ГВАЛТАМ кричали, что белорусский язык будет уничтожен. Что получилось? После обвального насаждения белорусского языка были приняты контрмеры. Сегодня по исследованиям независимых ученых, в том числе Министерства образования, подтверждено: твердо установилось 40 % школ с белорусским языком обучения.
- (8) Р: Они уже готовы воевать за НЕЗАЛЕЖНАСЦЬ Беларусі. Они организуют национально-освободительную или ВЫЗВАЛЕНЧУЮ войну.
- (9) J: Конечно, это неконструктивная позиция, когда изо дня в день призывают к чему-то типа «ХЛОПЦЫ, БЯРЫЦЕ СТРАЛЬБЫ!» и тому подобное.

Прыклады 10-12 запісаны ў 2004 г. падчас кангрэса Асамблеі дэмакратычных няўрадавых арганізацый Беларусі (у цяперашні момант не існуе), у рамках якога кантактавалі значная колькасць двухмоўных асоб з розным узроўнем кампетэнцыі ў беларускай мове. Паколькі арганізатары кангрэса выступалі пераважна па-беларуску, і сярод «спантаных» прамоўцаў была вялікая колькасць беларускамоўных людзей, рускамоўныя ўдзельнікі мерапрыемства нярэдка акамадаваліся да асяроддзя, выкарыстоўваючы ў сваім маўленні тыя або іншыя беларускамоўныя фразы або асобныя словы, што часам складала ім пэўныя праблемы (прыклад 12).

- (10) D₁: Может, и литовцы подсказали бы нам что-то своим ДОСВЕДАМ.
- (11) D₂: Всем вам ВЯЛІКІ ДЗЯКУЙ, потому что книжка уже выходит.

- (12) D₂: [*у адказ на рэпліку на беларускай мове, запнуўшыся*]...сизу в БЕЛАРУСКИМ АСЯРОДДЗІ, уже не могу по-русски сказать

Выпадкі акамадацыі да суразмоўцы і выкарыстання кодавага пераключэння ў экспрэсіўных мэтах, натуральна, могуць сустракацца зусім побач у рамках адной і той жа размовы, як можна назіраць у прыведзеным ніжэй прыкладзе (13). Тут два добра знаёмыя выкладчыкі-гуманітарыі (X – пераважна беларускамоўны, Y – пераважна рускамоўны) размаўляюць пра паездку Y ў адзін з украінскіх універсітэтаў (X пры гэтым пераключыўся на асноўную мову Y, рускую):

- (13) X: И как съездили?

Y: Нормально. Впрочем, не очень интересно. Кафедра там слабоватая. Есть только один доктор наук, занимается, кажется, [*названа навуковая спецыялізацыя*]. Три кандидата и молодежь.

X: Я знаю там есть доктор [*названа какрэтнае прозвішча*], она написала диссертацию о [*названа тэма*].

Y: Действительно, есть такая. Я привез с собой несколько своих статей, думал, может, кому-нибудь подарю, но оказалось им это неинтересно. Молодежь никакой особой наукой не интересуется, они больше стараются как-то прожить. И, конечно, удручает, что у них фактически нет русского языка. Я ПЕРШУЮ ГАДЗІНУ СВАЁЙ ЛЕКЦЫИ ПРАЧЫТАЎ ПА-БЕЛАРУСКУ, ДЫК СТУДЭНТЫ ЯК БЫ ЎВАЖЛІВА СЛУХАЛІ. А ДРУГУЮ ГАДЗІНУ Я ЧЫТАЎ НА РУСКАЙ МОВЕ, ДЫК ЯНЫ ЯК БЫ РАЗГУБІЛІСЯ. РАСЧАРАВАНЬНЯ, ЗАПІСАЦЬ НЕ ЎМЕЮЦЬ. ВЕЛЬМІ МОЦНА НАСТРОЕНЫ СУПРАЦЬ УСЯГО РУСКАГА.

X: Мне приходилось слышать мнение, что там уже не борются с русским языком. Зачем с ним бороться, если Москва им уже ничем не угрожает?

Y: Это не так. Враг всегда нужен, и Россия очень хороша в этом качестве. Молодежь там очень сильно настраивают против России, и она эту пропаганду воспринимает. Я был в театре, где показывали спектакль по мотивам произведений Шевченко. Так они выбрали едва ли не только такие, где были антирусские мотивы (они у Шевченко действительно

есть). Это было такое нагромождение ПРА ГЭТЫХ ДРЭННЫХ МАСКАЛЁЎ, ЯКІЯ НЕ ДАЮЦЬ ВОЛЬНА ЖЫЦЬ УКРАІНЕ. БЫЎ ТАМ ЭПІЗОД, КАЛІ Ў ГЛЫБІНІ СЦЭНЫ ПАДАЕ ПОМНІК ПЯТРА І. У ЗАЛЕ ПОЎНАЕ ЗАДАВАЛЬНЕННЕ, РОЎ. ШТО ТУТ РАДАВАЦА, ГЭТА Ж КУЛЬТУРНЫ СІМВАЛ?! ЗДАВАЛАСЯ, ЗАРАЗ ХТО-НЕБУДЗЬ ГУКНЕ «ХАДЗЕМ БІЦЬ МАСКАЛЁЎ!».

Падчас гэтай размовы пры нязменным складзе камунікантаў і камунікатыўнай сітуацыі суразмоўца У двойчы пераклучыўся на беларускую мову. Першы раз – жадаючы пераказаць максімальна адэкватнымі моўнымі сродкамі факт прачытання лекцыі на беларускай мове (або проста таму, што ў размове ўзнікла тэма беларускай мовы) і, праўдападобна, рэагуючы на беларускамоўную асобу суразмоўцы Х. У другім выпадку пераклучэнне на беларускую мову адбылося, верагодна, дзеля экспрэсіўных мэтаў. На адрозненне ад першага выпадку тут не ідзе гаворка пра моўны рэалізм, затое пры жартаўліва-іранічным апісанні паводзінаў украінскіх глядачоў на спектаклі палічана дарэчным выкарыстаць менавіта беларускую мову.

Натуральна, што пры пераклучэнні з рускай мовы на беларускую матывам нярэдка выступае жаданне працытаваць нацыянальна нагужаныя паняцці або прывесці культурна значныя выразы, як у прыкладзе з прамовы на мітынг (14):

- (14) Столько лет про нас говорили, что мы такие ПАМЯР-КОЎНЫЯ, СЦІПЛЯ

2.4.2 Беларуска-руское пераклучэнне

У прыведзеных ніжэй прыкладах (15), (16), (17) і (18) (запісаны падчас семінара і кангрэса Асамблеі дэмакратычных няўрадавых арганізацый) пераклучэнні з беларускай мовы на рускую былі выкліканы, верагодна, жаданнем прывесці на мове арыгінала нейкія ўстойлівыя фразы або выразы, з якімі моўцы сутыкаюцца найперш, відаць, у рускамоўным афармленні, або негатовасцю хутка даць беларускі эквівалент:

- (15) М: УВОГУЛЕ ЗРАБІЦЬ ГЭТА ЯШЧЭ РАЗ БЫЛО Б КА-РЫСНА. Повторенье – мать ученья.
 (16) F: НАМ ТРЭБА ВЫЗНАЧЫЦА, ДЗЕ МЫ ЗНАХОДЗІМСЯ, ЯК КАЖУЦЬ, здесь и сейчас.

- (17) F: МЫ ЗАЦІКАЎЛЕНЫ, КАБ БЫЛА ПРАФЕСІЙНАЯ ПРАЦА – скальпель должен быть заточен!

- (18) F: У ГЭТЫМ ВЫЯЎЛЯЕЦЦА СПЕЛАСЦЬ АРГАНІЗАЦЫІ, ЯКАЯ ПРЫМАЕ управленческое решение.

У прыкладзе (18) дадаткова можна меркаваць аб адсутнасці ў беларускай мове ўдалага і замацаванага ў маўленні адпаведніка рускаму слову *управленческий*.

Часам пераход з беларускай на рускую адбываецца ў сітуацы, калі ў нейкага моўцы ўзнікае пэўная складаная камунікатыўная калізія, якую ён імкнецца вырашыць у тым ліку праз пераклучэнне на рускую мову, якая ў большай ступені, чым беларуская, увасабляе сабой уладу. У сітуацыі (19) прадстаўлены адрасаваны публіцы (пераважна студэнтам) публічны дыялог перад пачаткам таварыскай гульні ў валејбол паміж выкладчыкамі і студэнтамі ў адным з мінскіх універсітэтаў. S – вядучы гэтага дыялогу, прадстаўнік адміністрацыі аднаго з факультэтаў; D – кіраўнік гэтага факультэта.

- (19) S: СЁННЯ Ў НАШАЙ ГУЛЬНІ ЎДЗЕЛЬНІЧАЕ ДЭКАН НАШАГА ФАКУЛЬТЭТА, ЯКІ, ЯК ВЯДОМА, ГУЛЯЦЬ НЕ ЎМЕЕ...

D: ЧАМУ НЕ ЎМЕЮ? Я ЯШЧЭ Ў ШКОЛЕ...

S: [*перабіваючы, жартоўна*] Я ВАМ СЛОВА НЕ ДАВАЎ...

D: [*перабіваючы ў адказ, з павышэннем тону*] Я яшчэ в школе играл за сборную школы.

Тут руская мова была выбрана для таго, каб перахапіць «валоданне» сітуацыяй, ненавязліва паставіць вядучага «на месца», нагадаць яму пра неабходнасць захавання субардынацыі.

2.4.3 Пераклучэнне «беларуская мова – трасянка».

Нярэдка носьбіты беларускай мовы, жадаючы пажартаваць, звяртаюцца да выяўленчых магчымасцяў «трасянку» (усе ніжэйпрыведзеныя прыклады запісаны падчас мерапрыемстваў Асамблеі дэмакратычных няўрадавых арганізацый):

- (20) F: УВОГУЛЕ МЫ СТАРАЛІСЯ АКТЫВІЗАВАЦЬ АБМЕРКАВАННЕ, РАССЫЛАЛІ ЎСІМ ЛІСТЫ З РОЗНЫМІ ПРАПАНОВАМІ-ПРАВАКАЦЫЯМІ, АЛЕ ВОДГУК БЫЎ МІНІМАЛЬНЫ І ДЫСКУСІЯ БЛАГАПАЛУЧНА ЗАГНУ-ЛАСЬ

(21) F: ВЫ ХАЦЕЛІ Б НАПІСАЦЬ БОЛЬШ? КАЛІ ЛАСКА, НА ДЗЕЛА ПАПЕРА Ё НАС ЁСЦЬ.

(22) F: А НА ХАЛЕРУ МНЕ НА ВАС ПЕРАВОДЗІЦЬ БУМАГУ? Часам культываванне «трасянкi» адбываецца, бадай, незнарок, як у прыкладзе (23), дзе носьбіт беларускай мовы ў адказ на рэпліку рускамоўнай жанчыны ветліва пераклучыўся на рускую лексіку, але не пераклучыўся на рускую фанетыку:

(23) Z: Чытаеце ли вы журнал «Асамблея»?

N: ЧЫТАЮ ВРЭМЯ АТ ВРЭМЕНІ.

2.5 Гэта праца з'яўляецца толькі нашым першым подступам да тэмы. Даследаванні ў Беларусі маўленчай акамадацыі і пераклучэння кодаў пакуль маюць неглыбокую традыцыю. Закранутыя ў працы праблемы патрабуюць паглыбленага даследавання, з падключэннем да іх вывучэння калектываў даследчыкаў з розных устаноў.

Дадатак

Умоўныя абзначэнні:

Руская мова;

БЕЛАРУСКАЯ МОВА;

ГІБРЫДНЫЯ («ТРАСЯНКАВЫЯ») ФОРМЫ;

КГ – выбухны гук Г у рамках гібридных форм;

[рэмаркі назіральніка]

Літаратура

- АДЯГАШИ, К. & ИВАШКЕВИЧ, Т. 2007: Обзор современной языковой ситуации на Украине. In: *Slavica* XXXV, 227-239
- АЗИМОВ, Э. Г. & ЩУКИН, А. Н. 1999: *Словарь методических терминов*. Санкт-Петербург
- БЕЛЛ, Р. Т. 1980: *Социоллингвистика. Цели, методы и проблемы*. Москва
- БУДЗЬКО, І. 2007: Лінгвістычны і сацыялінгвістычны характар беларускага памежжа. Да пастаноўкі праблемы. In: Smułkova, E. & Engelking, A. (red.) 2007, 259-280
- БУЛЫКО, А. Н. & КРЫСИН, Л. П. (ред.) 1999: *Типология двуязычия и многоязычия в Беларуси*. Минск

ВАХТИН, Н. Б. & ГОЛОВКО, Е. В. 2004: *Социоллингвистика и социология языка*. Санкт-Петербург

ВЫГОННАЯ, Л. Ц. 1996: Псіхалінгвістычныя аспекты беларуска-рускага білінгвізму. In: *Беларуская лінгвістыка* 45, 10-14

ГЕНЧЭЛЬ, Г. & ТЭШ, С. 2007: Трасянка: у якой ступені яна «руская», «беларуская» або «агульная»? (На матэрыяле маўленчай практыкі адной сям'і). In: *Вестник БДУ. Серья* 4 1, 85-91

ГРИШАЕВА, Л. И. & ЦУРИКОВА, Л. В. 2004: *Введение в теорию межкультурной коммуникации*. Воронеж

ДИВИНА, О. 2007: Белорусско-польское пограничье: коммуникативные коды на территории Беларуси и Польши. In: Smułkova, E. & Engelking, A. (red.) 2007, 355-368

ЗАДВОРНАЯ, Е. Г. et al. (ред.) 2007: *Межкультурная коммуникация: теория и практика*. Минск

ЗАПРУДСКИ, С. 1996: Рец. на: Мікуліч, Т. М. 1996: Мова і этнічная самасвядомасць. Мінск. In: *Нёман* 12, 238-242

КЛЮЕВ, Е. В. 2002: *Речевая коммуникация*. Москва

КОЖУХОВСКАЯ, Л. С. (ред.) 2007: *Теоретические и методологические аспекты коммуникации 2*. Минск

КОРЯКОВ, Ю. Б. 2002: Языковая ситуация в Белоруссии. In: *Вопросы языкознания* 2, 109-127

КУРЦОВА, В. М. 1989: Да праблемы сацыяльна-маўленчай групы сельскага насельніцтва. In: *Беларуская лінгвістыка* 35, 56-62

ЛЕОНТОВИЧ, О. А. 2007: *Введение в межкультурную коммуникацию*. Москва

ЛИСКОВЕЦ, И. В. 2002: Трасянка: происхождение, сущность, функционирование. In: *Антропология. Фольклористика. Лингвистика* 2, 329-343

ЛИСКОВЕЦ, И. В. 2006: *Русский и белорусский языки в Минске: проблемы двуязычия и отношения к языку*. Санкт-Петербург

ЛУКАШАНЕЦ, А. А. 2006а: Мова сучаснай вёскі (камунікатыўны і ідэнтыфікацыйны аспекты). In: Sierociuk, J. (red.) 2006, 45-52

ЛУКАШАНЕЦ, А. А. 2006б: Беларуская, руская і польская мовы ў камунікатыўнай прасторы беларусаў. In: Мезенка, Г. М. et al. (ред.) 2006, 207-209

ЛЯНКЕВИЧ, У. В. 2007: Пераклучэнне кодаў і маўленчая акамадацыя (на аснове палявога даследавання ў г. Мінску). In: Задворная, Е. Г. et al. (ред.) 2007, 36-38

- ЛЯНКЕВИЧ, У. В. 2008: Пераключэнне кодаў і маўленчая акамадацыя (на аснове палявога даследавання ў г. Мінску). Уплыў месца камунікацыі. In: *Язык и литература: материалы 65-й конференции студентов, магистрантов и аспирантов, Минск, 23 апреля 2008 г.* Минск, 41-47
- МАСЕНКО, Л. 2004: *Мова і суспільства: Постколоніальны выбір*. Київ
- МЕЗЕНКА, Г. М. et al. (рэд.) 2006: *Acta Albaruthenica, Rossica, Polonica. VII міжнародная навуковая канферэнцыя. Беларуска-русканольскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія*. Віцебск
- МЕЧКОВСКАЯ, Н. Б. 1996: *Социальная лингвистика*. Москва
- МЕЧКОВСКАЯ, Н. Б. 2003: *Белорусский язык: Социолингвистические очерки*. München
- МЕЧКОВСКАЯ, Н. Б. 2007: Трасянка в континууме белорусско-русских идиолектов. Кто и когда говорит на трасянке? In: Smułkowa, E. & Engelking, A. (red.) 2007, 27-57
- МЯЧКОЎСКАЯ, Н. Б. 1998: Сціплае абаянне акадэмізму: сацыялінгвістычныя матывы на старонках «Беларускай лінгвістыкі» (1986 – 1996). In: Сямешка, Л. І. & Прыгодзіч, М. Р. (рэд.) 1998, 73-77
- НАВАСЕЛЬЦАВА, І. І. 2007: Развіццё сацыякультурнай і камунікатыўнай дасведчанасці студэнтаў у працэсе выкладання беларускай мовы. In: Кожуховская, Л. С. (ред.) 2007, 88-97
- НОРМАН, Б. 2008: Русский язык в Беларуси сегодня. In: *Die Welt der Slaven* LIII, 289-300
- ПАДЛУЖНЫ, А. І. 1990: Уступ. In: Падлужны, А. І. (рэд.) 1990, 3-18
- ПАДЛУЖНЫ, А. І. 1997: *Мова і грамадства*. Мінск
- ПАДЛУЖНЫ, А. І. (рэд.) 1990: *Вусная беларуская мова. Хрэстаматыя*. Мінск
- ПРОТЧАНКА, В. У. 2001: *Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове*. Мінск
- САДОХИН, А. П. 2004: *Межкультурная коммуникация*. Москва
- СЕРЕДА, Л. М. et al. (ред.) 2007: *Язык, общество и проблемы межкультурной коммуникации* 1, 2. Гродно
- СЛЕПОВИЧ, В. С. 2006: *Intercultural communication. Course Pack. Межкультурная коммуникация. Учебное пособие*. Минск
- СУПРУН, А. Я. 1974: *Лингвистические основы изучения грамматики русского языка в белорусской школе*. Минск

- СУПРУН, А. Я. & КЛИМЕНКА, Г. П. 1982: Некаторыя псіхалінгвістычныя асаблівасці беларуска-рускага двухмоўя. In: Бірыла, М. В. & Супрун, А. Я. (рэд.) 1982, 76-105
- СУПРУН, А. Е. 1996: *Лекции по теории речевой деятельности*. Минск
- СЯМЕШКА, Л. І. & ПРЫГОДЗІЧ, М. Р. (рэд.) 1998: *Беларуская мова ў дзюгой палове XX стагоддзя*. Мінск 1998
- ЦЫХУН, Г. 1998: «Трасянка» як аб'ект лінгвістычнага даследавання. In: Сямешка, Л. І. & Прыгодзіч, М. Р. (рэд.) 1998, 83-89
- ЦЫХУН, Г. 2000: Крэалізаваны прадукт. Трасянка як аб'ект лінгвістычнага даследавання. In: *Arche* 6, 51-58
- ЧЭМЕР, М. 1999: Рэй вяла сама мова... In: *Настаўніцкая газета* 20 сакавіка
- ЩЕРБА, Л. В. 1974: *Языковая система и речевая деятельность*. Ленинград
- ЯЛЕНСКИ, М. Г. 2005: *Методыка выкладання беларускай мовы. Сучасная лінгвадыдактыка*. Мінск
- BAETENS BEARDSMORE, H. 1982: *Bilingualism: Basic Principles*. Clevedon
- BIEDER, H. (у друку): Die weißrussisch-russische Mischsprache (Trasjanka) als Forschungsproblem. In: Hentschel, G. et al. (eds.) (у друку)
- BOURHIS, R. Y. 1984: The charter of the French language and cross-cultural communication in Montreal. In: Bourhis, R. Y. (ed.) 1984, 174-204
- BOURHIS, R. Y. (ed.) 1984: *Conflict and language planning in Quebec*. Clevedon
- BUDOVIČOVÁ, V. 1987. Semikomunikácia ako lingvistický problém. In: *Studia Academica Slovaca* 16, 49-66
- COULMAS, F. (ed.) 1998: *The handbook of sociolinguistics*. New York
- СЫЧУН, Н. 1999: Białoruski wariant języka kreolizowanego (trasianka). In: *Acta Universitatis Lodzianis. Folia linguistica* 38, 3-10
- DIEBOLD, A. 1962: Code-switching in Greek-English Bilingual Speech. In: *Monograph Series on Languages and Linguistics* 15. Georgetown, 53-62
- DINGLEY, J. 1989: Ukrainian and Belorussian - a testing ground. In: Kirkwood, M. (ed.) 1989, 174-189
- GAJDA, S., & NOCÓN, J. (eds.) 1994: *Kształcenie porozumiewania się*. Opole
- GAL, S. 1989: Language and political economy. In: *Annual Review of Anthropology* 18, 345-367
- GARDNER-CHLOROS, P. 1991: *Language selection and switching in Strasbourg*. Oxford

- GILES, H. 1977: *Language, ethnicity, and intergroup relations*. London
- GOEBL, H. et al. (eds.) 1996-1997: *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 2 Bde. Berlin, New York
- GUSTAVSSON, S. 1995: Belarus: A multilingual state in Eastern Europe. In: Gustavsson, S. & Runblom, H. (eds.) 1995, 39-74
- GUSTAVSSON, S. 1997: Byelorussia. In: Goebel, H. et al. (eds.) 1997, 1919-1926
- GUSTAVSSON, S. & RUNBLOM, H. (eds.) 1995: *Language, minority, migration. Yearbook 1994/1995 from the centre for multiethnic research*. Uppsala
- HABLER, G. (ed.) 2001: *Sprachkontakt und Sprachvergleich*. Münster
- HAUGEN, E. 1972: *The ecology of language*. Stanford
- HELLER, M. & PFAFF, C. W. 1996: Code-switching. In: Goebel, H. et al. (eds.) 1996, 594-609
- HENTSCHEL G. & TESCH, S. 2006: Trasjanka: Eine Fallstudie zur Sprachmischung in Weißrussland. In: Stern, D. & Voss, C. (eds.) 2006, 213-243
- HENTSCHEL, G., TARANENKO, O., WOOLHISER, C. & ZAPRUDSKI, S. (eds.) (y друкy): *Studies on Belarusian trasjanka and Ukrainian surżyk as results of Belarusian- and Ukrainian-Russian language contact (Papers from a conference, Oldenburg, July 15th - 18th 2007)*
- HYMES, D. 1972: On communicative competence. In: Pride, J. B. & Holmes, J. (eds.) 1972, 269-293
- JANKOWIAK, M. 2007: Zakres funkcjonowania języka białoruskiego i stan zachowania gwary na przykładzie wybranych miejscowości w okolicach Horek w obwodzie mohylewskim. In: Smułkowa, E. & Engelking, A. (red.) 2007, 293-315
- KIRKWOOD, M. (ed.) 1989: *Language planning in the Soviet Union*. London
- KUREK, H. 1994: Zachowania komunikacyjne mieszkańców współczesnej wsi. In: Gajda, S. & Nocoń, J. (eds.) 1994, 109-114
- LAMBERT, W. 1969: Psychological studies of the interdependencies of the bilingual's two languages. In: Puhvel, J. (ed.) 1969, 99-126
- ŁUCEWICZ-NAPALKOW, M. 2007: *Wiecej po polsku*, czyli o sytuacji socjolingwistycznej na północno-zachodniej Grodzieńszczyźnie. In: Smułkowa, E. & Engelking, A. (red.) 2007, 335-346
- LUKAŠANEC, A., PRIGODZIĆ, M. & SJAMEŠKA, L. (eds.) 1998: *Беларуская мова*. Opole
- MATRAS, Y. & BAKKER, P. (eds.) 2003: *The mixed language debate*. Berlin

- MILROY, J. & MILROY, L. 1998: Varieties and variation. In: Coulmas, F. (ed.) 1998, 47-64
- MILROY, L. & MUYSKEN, P. 1995: Introduction: Code-Switching and bilingualism research. In: Milroy, L. & Muysken, P. (eds.) 1995, 1-16
- MILROY, L. & MUYSKEN, P. (eds.) 1995: *One speaker, two languages. Cross-disciplinary perspectives on code-switching*. Cambridge
- MIYAZAKI, S. 2001: Theoretical framework for communicative adjustment in language acquisition. In: *Journal of Asian Pacific Communication* 2, 39-60
- MYERS-SCOTTON, C. 1998: Code-switching. In: Coulmas, F. (ed.) 1998, 217-237
- NIEDZIELSKI, N. & GILES, H. 1996: Linguistic accommodation. In: Goebel, H. et al. (eds.) 1996, 332-342
- O'REILY, C. C. (ed.) 2001: *Language, ethnicity and the state. Minority languages in Eastern Europe post-1989*. New York
- POSNER, R. 1993: Language conflict in Romance: decline, death and survival. In: Posner, R. & Green, J. N. (eds.) 1993, 41-76
- POSNER, R. & GREEN, J. N. (eds.), 1993: *Trends in Romance linguistics and philology. Vol 5: Bilingualism and linguistic conflict in Romance*. Berlin, New York
- PRIDE, J. B. & HOLMES, J. (eds.) 1972: *Sociolinguistics*. Harmondsworth
- PUHVEL, J. (ed.) 1969: *Substance and structure of language*. Berkeley & Los Angeles
- RODRIGUEZ-YAÑEZ, X. P. 1997: Aléas théoriques et méthodologiques dans l'étude du bilinguisme. Le cas de la Galice. In: Boyer, H. et al. (eds.) 1997, 191-254
- ROMAINE, S. 1989: *Bilingualism*. New York
- SIEROCIUK, J. (ed.) 2006: *Gwary dziś 3. Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi*. Poznań
- SINNER, C. 2001: Zur Terminologie in der Sprachkontaktforschung. Bilingualismus und Diglossie, Interferenz und Integration sowie tertiärer Dialekt. In: Habler, G. (ed.) 2001, 125-152
- SMUŁKOWA, E. & ENGELKING, A. (eds.) 2007: *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej. Памежжы Беларусі ў міждысцыплінарнай перспектыве*. Warszawa
- STERN, D. & VOSS, C. (eds.) 2006: *Marginal linguistic identities. Studies in Slavic contact and borderland varieties*. Wiesbaden

- THOMASON, S. G. 2003: Social factors and linguistic processes in the emergence of stable mixed languages. In: Matras, Y. & Bakker, P. (eds.) 2003, 21-39
- TÖRNQUIST-PLEWA, B. (ed.) 2006: *History, language and society in the borderlands of Europe. Ukraine and Belarus in focus*. Malmö
- TRUDGILL, P. 1986: *Dialects in contact*. Oxford
- TSYKHUN, H. 2006: The Linguistic situation and mixed language forms in Belarus. In: Törnquist-Plewa, B. (ed.) 2006, 61-75
- TUBBS, S. L. & MOSS, S. 1994: *Human communication*. New York
- URCIUOLI, B. 1995: Language and borders. In: *Annual Review of Anthropology* 24, 525-546
- WOOLARD, K. A. 1989: *Double talk: Bilingualism and the politics of ethnicity in Catalonia*. Stanford
- WOOLHISER, C. 2001: Language ideology and language conflict in Post-Soviet Belarus. In: O'Reily, C. C. (ed.) 2001: *Language, ethnicity and the state. Minority languages in Eastern Europe post-1989*. New York
- WOOLHISER, C. (у друку): Structural and socio-pragmatic aspects of Belarusian-Polish and Belarusian-Russian codeswitching
- ZAPRUDSKI, S. (у друку): Zu den Konzepten "Bilingualismus", "Trasjanka", "Kodes", "niedrige" und "hohe" Varietät: der Fall Belarus. In: Hentschel, G. et al. (eds.) (у друку)

Summary

Issues of speech accommodation and code-switching have yet to be explored in Belarusian sociolinguistics. Intercultural communication studies are still relatively recent, going back to the 1990s when the corresponding institutional reforms took place in Belarus. In this study I aim first only to discuss problems of differentiating communicative codes in Belarus, and second to give an introduction to the problems of speech accommodation and code-switching.

In Section 1 I discuss the issue of distinguishing the specific codes in the communicative space of Belarus. The fact that they are hard to identify is studied in the context of the development of modern Belarusian sociolinguistics. I thereby pay special attention to the applicability of the term "coordinate bilingualism" to the Belarusian case, and argue that it is necessary to

regard this "linguistic competence" as a sociolinguistic phenomenon rather than study it on pedagogical grounds. Section 1 also deals with major features of the *trasjanka* code. In Section 2 I briefly characterize the concepts of speech accommodation and code-switching, and discuss problems of choosing an appropriate intermediary code when speakers of different codes encounter each other.

The findings of Belarusian studies on the range of languages or speech codes that exist in Belarus often differ considerably; not only different angles of analysis adopted in works of different authors explain this fact. The stumbling block here is usually the identification of an independent "mixed code" (or codes). Moreover, so far a common terminology has not been adopted by all scholars. Different authors distinguish from three to six codes in the communicative space of Belarus depending on the angle of analysis and their own priorities. Such terms as "language", "idiom", "speech type", "linguistic system", and "the system of linguistic means" have currency alongside the term "code" in the works of Belarusian authors.

In the scholarly literature of the previous years one can often come across statements that manifest a wide prevalence of bilingualism in Belarus. As is generally known, the expression *bilingualism* is an umbrella term that covers very different phenomena. Moreover, it has been already noted in Belarusian sociolinguistics that the use of the term "bilingualism" in relation to the Belarusian case "without its additional specifying is not justified" (ВЫГОННАЯ 1996). There are different factors which pose obstacles for deeper studies of both various bilingual practices and the language codes that exist in Belarus. It is the use of quite inappropriate theoretical models by Belarusian sociolinguists that has given rise to ambiguities.

Belarusian sociolinguistic studies develop the postulate of the existence of *coordinate bilingualism* and *compound bilingualism* (Bel. *аўтаномнае двухмоўе, сумешчанае двухмоўе*) rather substantially. When scholars speak of *coordinate bilingualism*, they usually mean situations where a bilingual speaks each language using two "concepts", one for each of the respective languages. In *compound bilingualism*, by comparison, speakers build their speech in the language with which they are less familiar on the basis of the "concept" of their first (or main) language, the language that they know best.

The separability of two language codes in the same speaker was put to doubt in Western linguistics by A. R. Diebold as early as 1962. According to W. Lambert, instead of "compound vs. coordinate bilingualism" we should rather speak of a continuum in which the same individual possibly behaves

in a coordinate fashion during some activities or at certain periods of his life and in a compound fashion at other times (LAMBERT 1969). Scholars already predicted the difficulty in classifying people in either category; it has also been concluded that the notion of compound and coordinate bilingualism is a conceptual artifact (BAETENS BEARDSMORE 1982). In the 1990s the disadvantages of this dichotomy were discussed in works by G. Kremnitz and P. Gardner-Chloros, to name but two. Thus the opposition "coordinate bilingualism vs. compound bilingualism" is thus questioned (especially by linguists in the West). At the very least this division is likely to have drawbacks.

The postulate of the opposition "coordinate bilingualism vs. compound bilingualism" in combination with ideological factors propagating a "harmonic bilingualism" had, in the case of Belarusian, the side effect that, when describing the Belarusian linguistic situation on the macro level, coordinate bilingualism was highlighted and compound bilingualism was basically ignored.

However, one hardly encounters coordinate bilingualism in speech practice in Belarus. L. Vyhonnaja notes that compound bilingualism is "typical for our land" and is "almost primary" in Belarus. Although it seems to be one of the the dearest dreams of Belarusian didactics specialists, and although it readily provides a theoretical basis for the development of teaching concepts, coordinate bilingualism may be of only limited value in situations where two closely related languages mingle (as in Belarus). Nevertheless, an academic discussion among linguists about the extent to which coordinate bilingualism on the one hand and compound bilingualism on the other are spread in this country would be useful.

Issues of communicative competence also belong to the spheres of Belarusian sociolinguistics that have still not been explored adequately. Communicative competence in Belarusian methodology is understood as "skills and experience of students to use oral and written literary language in different spheres of the real speech activity" (ПРОТЧАНКА 2001). Understood thus, communicative competence will have little significance beyond the context of formal language teaching.

There are quite a lot of spheres in speech and communicative situations where the correctness of Belarusian or Russian literary pronunciation required by methodologists would appear inappropriate. In the first place it applies to informal communication. According to tradition, this sphere requires not "exemplary" (Belarusian or Russian) speech, but (to a greater or lesser

extent) mixed speech. While school didactics teaches us some things, life teaches us others. Faced with the alternative of breaking either a social and communicative norm or a linguistic one, speakers undoubtedly prefer the latter – breaking a social norm may have serious negative consequences. In general, in a contact situation between two structurally and genetically close languages (varieties) "pure" linguistic competence is likely to be of less importance for sociolinguistic studies than communicative competence. A Belarusian monolingual and a Russian monolingual can without any doubt converse effectively to a certain extent, taking advantage of masses of common lexical and grammatical morphemes and constructions, if the communicative competence of both allows them to handle this situation, which is sometimes called semi-communication, i.e. if it enables them to negotiate the obstacles of the linguistic differences that exist between both languages.

The absolutization of the existence of coordinate bilingualism by Belarusian authors, as well as a general disregard of communicative competence issues, have resulted in a situation where often usual, "ideal" and "abstract" representatives of real communicative codes (e. g. "languages" and "dialects") rather than the codes themselves are discussed in Belarusian studies of communicative and speech codes. A code such as "mixed Belarusian-Russian speech" may have no explicit representation in certain classifications, or can at best be explained in an indirect way. I compare and try to unify "idioms" and their types, "codes", and "speech types" defined in studies by Y. Korjakov, M. Jalenski, I. Liskovec, A. Lukašanec and N. Mjačkoŭskaja and map them into one unified scheme. Thus, I also develop my own approach to the classification of current speech codes in Belarus.

The mixed Belarusian-Russian speech ("trasjanka") became a nationwide socially relevant communication element during a singularly intensive period of migration of rural, Belarusian-speaking population to mostly Russian-speaking cities in the 1960 and 1970s. Trasjanka developed very rapidly as a separate register or even as a distinct sociolect among people with a low level of competence in the Belarusian standard language and a low level of education. Trasjanka is widespread in the communication of rural upper and urban lower strata. It can function as a social "emblem" or a "password" among (recent) migrants from the country to the city; it can act as a symbol of group identification and solidarity among the lower strata. Mixed Belarusian-Russian speech is a means of acculturation; it can be the first stage of a language shift from Belarusian to Russian. Trasjanka has no stable form and is characterized by great variance depending on social and linguistic charac-

teristics of the participants in a given conversation, such as their language skills, communicative intentions, the topics they speak about, addressees, communicative situations, education, nationality, origin of speakers, linguistic biographies, etc. This code occupies an important niche of unofficial, "unceremonious" communication in the stylistic and communicative system of Belarus (and is known as urban colloquial language).

The Belarusian-Russian mixed speech has its continuant in the *Russian-Belarusian speech* (in my terminology a variety of Russian that has been acquired by Belarusians to a considerable degree on the basis of explicit instruction and by constant use). The social basis for the reproduction of acquired Russian speech is continuously expanding due to a better mastering of Russian by former speakers of Belarusian (carriers of *trasjanka*) during their lifetime, or by their descendants; in part, Russian-Belarusian speech develops in the process of language shift that is taking place in Belarus. When marking out such a code (or two subcodes), psychological factors are disproportionately more relevant than linguistic ones; in the case in question, the social and psychological criterion of perception, though vague in nature, is of primary interest. Along with the quite intensively mixed Belarusian-Russian (or Russian-Belarusian) speech, there is also the less intensively *mixed Belarusian-Russian (or Russian-Belarusian) speech* that in some cases can create "an effect of mixed speech" and is often considered as *trasjanka*, too.

In the process of communication speakers can to greater or lesser extent adapt, assimilate, or *accommodate* their speech to the way the other(s) speak(s). According to H. Giles, one of the founders of the theory of *speech accommodation*, the crucial factor in variation adopted by the object is not so much whether the context is official or unofficial (as in Labov) as the speech style of the addressee and – to an even greater degree – the conscious or unconscious response of the object in question to this style. According to the theory of speech accommodation, "speakers modify their speech styles not in response to the context of the event, but in response to the *addressee's style*" (NIEDZIELSKI & GILES 1996). These modifications can be minimal or considerable, even including a shift to another code. *Code switching* is "the use of more than one linguistic variety by a single speaker in the course of a single conversation" (HELLER & PFAFF 1996).

Speech accommodation may take place whenever two people with two different codes meet and try to communicate. The psychological prerequisite for speech accommodation is the desire to feel at ease and the desire for an effective communication, the "technical" one is the fact that a large number

of people in Belarus can speak not only their own main code, but also one or more other code(s). When speakers of different codes encounter each other in the Belarusian situation, in terms of speech accommodation, one or another type of mixed speech is quite often the compromising "code of inter-code communication".

I assume that code-switching in interpersonal communication between unfamiliar people is not widely used in Belarus. However, it is of great social importance. I conclude the paper with a presentation and comments on a number of communicative events that illustrate speech accommodation and code-switching.

On the development of inflectional paradigms in Belarusian trasjanka: the example of demonstrative pronouns *

1. Introduction

A central problem with which one is confronted when considering Belarusian trasjanka or Ukrainian suržyk is whether they can simply be regarded as instances of spontaneous mixing of Belarusian or Ukrainian elements (linguistic signs and structures or constructions) respectively with those of Russian, or whether they constitute at least the initial stages of new, albeit mixed and highly varied, “unique” third languages or varieties (new “langues”), evolving from contact between Belarusian or Ukrainian on the one hand and Russian on the other. In other words, the question is whether a spontaneous mixing or a conventional mixing is occurring, or, alternatively, since these categories are not necessarily exclusive, to what extent the mixing is determined by spontaneity (“mixed speech”) and convention (“mixed language/variety”) respectively.

One piece of evidence that suggests the possibility of new, third languages is the fact that everyone concerned with the phenomena of trasjanka and suržyk (regardless whether they have a negative or neutral attitude toward them¹) encounters a significant number of speakers who only show mixed speech. If such speakers are asked or, in certain communicative contexts, attempt on their own to speak a “pure” form of one or the other of the two contacting languages they are usually mixing, what essentially happens is that they increase the frequency of signs and constructions of whichever language they are attempting to speak.² Traditional linguists in Belarus, the

---

* My thanks to the *Volkswagen Stiftung*, which supported the research for this article.

1 It seems that the only place where a positive attitude toward trasjanka and suržyk can be found now and then is in the arts, for example in pop music and in literature where both are used as a stylistic device; cf. RAMZA (in press), STAVYČKA & TRUB (2007).

2 This phenomenon is also known to occur in contact situations where the two languages involved are not as closely genetically or structurally related as is the case here with Belaru-

Ukraine and also in Russia as well as many feature writers, literary critics and "linguist-politicians" tend to place these speakers in the context of cultural decline due to inadequate education. For our purposes, such polemical points of view are, of course, irrelevant. Only the following needs to be added: there can be no doubt that the phenomenon of *trasjanka*, on which we intend to concentrate in the following (leaving Ukrainian *suržyk* mostly aside), at least in the early stages of its development, is connected with an incomplete acquisition of Russian, especially by Belarusian rural-urban migrants in the 60's and 70's of the last century during a period of massive industrialization and urbanization in Belarus in the aftermath of the Second World War. This was a time in which the migrants had to establish themselves in a new environment which, also from a linguistic point of view, was Russian-dominated.³

The dominant opinion among linguists in Belarus and the Ukraine is that, in spite of the "exclusive speakers" of *trasjanka* and *suržyk*, there is no "third", new mixed variety (conventional mixing). The high level of individualization in these forms of speech is emphasized (not only with regard to individual speakers, but also with regard to varying communicative situations, and the varying communicative behaviour of individuals in these situations), and, additionally, the absence of "systematicity" (cf. MASENKO this volume; MEČKOVSKAJA 1994, 2002, 2007; CYCHUN 1998, in press). Although, as a rule, it is not quite clear what is meant by the concept of "systematicity" in this context (it is presumably an "informal" conclusion regarding the unquestionably high level of variation that characterizes both forms of speech), the essence of this point of view is that in the mixed speech of *trasjanka* (and *suržyk*), it is obviously possible to use a linguistic "element" (linguistic sign or construction) of either Belarusian (Ukrainian) or Russian

---

sian or Ukrainian on the one hand, and Russian on the other, but are in both respects extremely remote from each other: cf. SWIGART (1992) on mixed speech from French and Wolof.

3 When THOMASON (2003, 22) says flatly, "imperfect learning plays a significant role in the genesis of pidgins and creoles but not in the genesis of bilingual mixed languages", that could be an (over-) generalization which perhaps is justified for "lexicon-grammar splits" of the "structural prototype" of mixed languages (cf. MATRAS 2003) arising from contact between genetically and structurally distant languages but not, or not necessarily, for a "blend" of two genetically related and structurally similar languages.

at (almost) every structural and / or linear position.⁴ In other words, elements of Belarusian (or Ukrainian) and Russian which in some respect may be described as functionally equivalent are obviously free variants in *trasjanka* (and *suržyk*) discourse, without any limitations on the paradigmatic choice between them. But if it is not possible to identify any regular restrictions on the paradigmatic choice of elements and structures of language X or Y in a given form of mixed speech, then it cannot be reasonable to assume the existence or an ongoing development of a third language (or variety) Z with a langue "containing" rules that determine the distribution of elements or construction from X and Y, regardless of how rudimentary this langue might be.⁵

Clearly, the cited, traditional way of conceiving systematicity is strongly oriented toward the structuralist concept of system. Structuralism and other related approaches which, like, the generative approach, stem from it are based on deterministic laws (categorical rules). Beyond the interests of these paradigms lie probabilistic relationships (stochastic interdependencies) within languages, that is, regularities of the kind that the use of (to a considerable extent) equivalent signs and constructions of languages X and Y in a given structural position may in principle be freely varied, although (statistically significant) quantitative differences, i.e. differences in the use of variants from either X or Y, may be observed (cf. CHAMBERS 2003, 25-33). ALTMANN (1972, 3) states for language change in general (i.e. quite independent of speech or language mixing through contact), that a language is at all times not only a "static" system, but also in a "dynamic" stage of transition. The transition from one stage of a language to another is evidenced specifically in the variation between (principally or partially equivalent) segmental or constructional language elements A and B, and even primarily in their free variation, since a strict (exclusively) complementary (positional) variation is a categorical rule. In such transitional phenomena, it is useful to determine differences in the frequency of occurrence between two (or more) competing signs or constructions A and B. The same applies to the question

---

4 Principal restrictions on code-switching, which have been formulated by various students of the phenomenon, are obviously (if at all) not relevant for contact between languages that are genetically and structurally close to each other (cf. HELLER & PFAFF 1997).

5 Gradual and regular restrictions of the free paradigmatic variation between signs and constructions of the languages in contact are also known to be an aspect of the gradual transition from code-switching through code-mixing to "fused lect" according to the assumption of AUER (1998).

regarding the emergence of a new language, a new variety Z, from the contact between two "older" languages, X and Y, as a special case of language change.

In the case of *trasjanka* there can be a transition in two respects: the first is that this form of mixed speech could be an epiphenomenon related to an ongoing, but as yet incomplete linguistic transition or shift within the Belarusian society to Russian, which would one day be the only language in common use. As far as the "high variety" in the Belarusian linguistic landscape is concerned, there is much evidence to support this: after all, considerably more people can be found with fluency in the Russian standard language (leaving aside "accent phenomena" mainly in the sense of phonetic or phonological interference) than with fluency in the Belarusian standard language (regardless of which of the two standards, "Taraškevica" or "Narkamoŭka" are considered). On the other hand, that which is currently designated *trasjanka* (or the "core" of it) might develop into a new, relatively stable "low variety" (subvariety), which, for example, despite the trend towards Russian in the standard language, conserves Belarusian elements and constructions, in this way reflecting some sort of regional linguistic identity and linguistic distinction from Russian and Russians. For the future, this would mean some new sort of diglossic situation (cf. HENTSCHEL & TESCH 2006, 240f).

In many respects, the language contact between two genetically and structurally very closely related languages is more similar to the contact between different dialects of one language. With regard to the genesis of new "mixed dialects" from older dialects, TRUDGILL (1986, 95) finds that only after the third or fourth generation does a new, relatively stable code Z emerge, which then exhibits widespread regular, i.e. rule-like, restrictions on the use of elements from the dialects in contact, X and Y (or as the case may be, also additional dialects) as well as new, unique structures that have developed in Z while nonetheless continuing to be strongly characterized by variation, like most varieties without an explicit codification. The phase preceding this is characterized by the widespread free variation of (principally or partially) equivalent elements and constructions from X and Y in the speech of the members of the groups in contact, while at the same time, potential regularities or rules are already suggested in terms of difference in token frequency of these elements and constructions. Thus the genesis of new, mixed dialects seems to proceed gradually, similarly to the way that AUER (1998) as-

sumes for the development of mixed languages i.e. from code-switching through code-mixing to a new "fused lect".⁶

If we consider the beginning of the genesis of *trasjanka* to be the late 60's and 70's of the last century⁷ and keep in mind that the pertinent group, – the rural-urban migrants – was mostly made up of young people at the time of their migration, then we can figure that up to now there are no more than two adult generations of potential *trasjanka* speakers. Therefore, in the light of TRUDGILL's (1986) research and the research on mixed dialects he quotes, it would be premature to expect a regular, rule-like distribution of the original Belarusian and Russian elements already. With this in mind, the following discussion will be primarily aimed at determining quantitative preferences⁸ for the Belarusian, Russian or even new *trasjanka*-specific forms and structures in the mixed Belarusian-Russian speech, and secondarily at interpreting these findings qualitatively. The analysis will concentrate on competing equivalent word forms with differing "synchronic" origins. Thus the usual paradigmatic point of view in investigating linguistic variation will be chosen following socio-linguistic approaches in the tradition of W. Labov. A complete picture of *trasjanka* speech can of course only be achieved if a syntagmatic perspective is also included in the framework of code-switching

-
- 6 The idea that the genesis of mixed languages occurs via a conventionalization of code-switching in the sense of AUER's (1998) continuum model has recently been questioned (cf. MATRAS & BAKKER 2003a, 17; BAKKUS 2003). Ultimately, however, this criticism aims at "prototypical mixes" from genetically and structurally distant languages, whereby (to a large extent) the content words originate in one source language and the grammar is from the other language. This does not apply to *trasjanka*, even if it is evident that Russian plays a dominant role with regard to content words in *trasjanka* discourse. Where Russian and Belarusian do at all differ, grammatical structures and words from both languages can occur.
  - 7 Certainly, there were forms of mixed Belarusian-Russian speech in earlier times as well, especially in those parts of Belarus that belonged to the Soviet Union between the World Wars. But due to the massive urbanization and industrialization of Byelorussia, starting in the 1960s and 1970s, and the epiphenomenon of a massive wave of rural-urban migration mixed Belarusian-Russian speech experienced a "new start" after World War II.
  - 8 In the quantitative analyses, the statistical significance will be established where appropriate. Where not otherwise indicated, the significance will be determined using the χ^2 -test. The basis is, of course, the respective absolute values and not the relative values usually given in the text.

models (cf. MUYSKEN 2000).⁹ For the time being, however, this is not feasible due to the lack of corpus material.

At the present time, no broad corpus data for trasjanka are available. The following analysis is based on a geographically restricted corpus of excerpts from conversations which were recorded in the context of a family gathering (family members, friends and acquaintances) in the city of Baranavičy¹⁰ (it contained roughly 21,000 current word forms in approx. 5,000 sentences or comparable utterances at the time of analysis). This corpus can therefore by no means be considered representative of the “entire Belarusian trasjanka”. The question whether on a broad scale trasjanka shows some degree of unification must be answered by future research.¹¹

2. Demonstrative Pronouns – A Comparison

In Belarusian as well as in Russian, there is a two-level system of demonstrative pronouns whose basic function may be seen in the expression of proximal and distal deixis. The paradigms for both literary languages are as follows:

9 The form of code-switching (Muysken himself, as is known, uses the term “code mixing” as a comprehensive concept, reserving “code-switching” for the alternational subtype) that MUYSKEN (2000) designates “congruent lexicalization” would be especially pertinent. Other forms of code-switching, especially inter-sentential or some other forms of the alternational type, can, of course, not be regarded as symptoms for a new “fused lect”. They leave the competence of corresponding speakers in both contacting languages intact, i.e. separated (but cf. ZAPRUDSKI in this volume on the relevance of compound bilingualism for the Belarusian situation).

10 For further details cf. HENTSCHEL & TESCH (2007).

11 A corpus including six further “family corpora” from other cities in addition to the corpus from Baranavičy mentioned above is currently being assembled in the Slavic Department of Oldenburg University in cooperation with the State University at Minsk. The research is funded by the Volkswagen Foundation.

(1) Demonstratives of the proximal deixis: comparison of Br. and R. Forms								
Case	Masc. Sg.		Neutr. Sg.		Fem. Sg.		Plural	
nom.	<i>hěty</i>	<i>ětot</i>	<i>hětae</i> <i>hěta</i>	<i>ěto</i>	<i>hětaja</i> <i>hěta</i>	<i>ěta</i>	<i>hětyja</i>	<i>ěti</i>
gen.	<i>hětaha</i>	<i>ětogo</i>	like		<i>hětaj</i>	<i>ětoj</i>	<i>hětyx</i>	<i>ětix</i>
dat.	<i>hětamu</i>	<i>ětomu</i>	masc. sg.		<i>hětaj</i>	<i>ětoj</i>	<i>hětym</i>	<i>ětim</i>
acc.	like nom. or gen.		like nom.		<i>hětuju</i> <i>hětu</i>	<i>ětu</i>	like nom. or gen.	
instr.	<i>hětym</i>	<i>ětim</i>	like		<i>hětaj(u)</i>	<i>ětoj(u)</i>	<i>hětymi</i>	<i>ětimi</i>
loc.	<i>hětym</i>	<i>ětom</i>	masc. sg.		<i>hětaj</i>	<i>ětoj</i>	<i>hětyx</i>	<i>ětix</i>
	Br.	R.	Br.	R.	Br.	R.	Br.	R.

(2) Demonstratives of the distal deixis: comparison of Br. and R. Forms								
Case	Masc. Sg.		Neut. Sg.		Fem. Sg.		Plural	
nom.	<i>toj</i>	<i>tot</i>	<i>toe</i>	<i>to</i>	<i>taja</i>	<i>ta</i>	<i>tyja</i>	<i>te</i>
gen.	<i>taho</i>	<i>togo</i>	like		<i>toj</i>	<i>toj</i>	<i>tyx</i>	<i>tex</i>
dat.	<i>tamu</i>	<i>tomu</i>	masc. sg.		<i>toj</i>	<i>toj</i>	<i>tym</i>	<i>tem</i>
acc.	like nom. or gen.		like nom.		<i>tuju</i>	<i>tu</i>	like nom. or gen.	
instr.	<i>tym</i>	<i>tem</i>	like		<i>toj(u)</i>	<i>toj(u)</i>	<i>tymi</i>	<i>temi</i>
loc.	<i>tym</i>	<i>tom</i>	masc. sg.		<i>toj</i>	<i>toj</i>	<i>tyx</i>	<i>tex</i>
	Br.	R.	Br.	R.	Br.	R.	Br.	R.

One should first note the differences in the root and stem morphemes, the most striking difference (from an historical point of view) being the prothetic *h-* in the paradigm of the Br. pronouns of the proximal deixis and its absence in the R. counterpart.¹² What should also be noted, secondly, is a difference

12 In the Br. dialects, in addition to the proximal deixis demonstratives with the stem-initial prothetic *h*, there is an entire series of other consonant or compositional morpheme prothe-

in the stem-final consonants, in the proximal as well as in the distal deixis (in the proximal deixis, this consonant is simultaneously the “monosegmental” stem¹³): in the plural and instr. sg. of Russian, we find a palatal (“soft”) /-t’-/ where otherwise the non-palatal (“hard”) /-t-/ stands. This alternation is absent in Belarusian. The difference in the stem-final consonants correlates, of course, with differences in the initial vowel of the R. endings.

Before the differences in the endings are briefly discussed, it remains to be explained which differences at the level of expression are generally relevant to this study of *trasjanka*. *Trasjanka* is in the first instance not an academic, but rather a “folk category” (cf. SLOBODA 2006, NÁBĚLKOVÁ & SLOBODA in press), bearing the imprint of language-conscious laypeople rather than of linguistic scholars. For the former this blend of Belarusian and Russian elements in the speech of many Belarusians was not only conspicuous, but also, as a rule, displeasing. There is more to this “blend” than simply the Belarusian accent in Russian, which due to a certain degree of conventionalization has also become known as the Belarusian “natiolect” of Russian (cf. MICHNEVIČ & GIRUCKIJ 1982). If *trasjanka* is to be made the subject of linguistic investigation (regardless of how unified or not it may turn out to be) and the term becomes a concept in scholarly discourse, then it will also be necessary in the method of analysis to distinguish *trasjanka* from the Belarusian accent in Russian. That is to say that in the following, those differences in pronunciation between Belarusian and Russian will be ignored which have a purely phonetic character – e.g. different phonetic realizations of unstressed vowels – or purely phonemic character – e.g. the /t/-/t’/ opposition in R. while the Br. counterpart only has the non-palatal /t/, or the consistent palatal /tš’/ pronunciation of č in Russian, while in Belarusian it is non-palatal; cf. also the so-called Br. *Cekanje*, [c’] (a clearly affricative articulation) instead of the R. [t’]; for further examples cf. HENTSCHEL & TESCH (2007) or HENTSCHEL (in press a). The *trasjankan* and Belarusian “natiolects” share many sound patterns, of course, and precisely due to this these sound patterns cannot be regarded as symptomatic for *trasjanka* (alone). Only those differences in pronunciation will be considered which are specific to the phonological representation of individual morphemes or morphs, i.e. only morphemic differences. The hypothesis of a new,

ses before the vowel (e.g. *jeny*, cf. AVANESAŮ 1964, 222-223), which, however, do not play a role in this study. Demonstratives that etymologically do not go back to historical *tš* in the stem, like *hény* and *jeny*, both for distal deixis, do not occur in this corpus.

13 For this synchronic analysis, we are assuming the Br. {hét- / t-} and the R. {ét- / t-} stems.

third, and mixed variety Z can only make sense if there is more at stake than phonetic-phonological interference (and maybe spontaneous instances of lexical interference) of an X variety on a Y variety. The forms which, in this sense, differ morphonemically in their sound structure will in the following be designated as “Belarusian” and “Russian” (at least) for reasons of expression. Those forms which are identical except for purely phonetic or phonemic differences will be designated “common”. Forms (usually, but not always, morphologically complex) that combine specifically Belarusian with specifically Russian elements, will be designated “hybrids”.¹⁴

Given this background, the following differences for the endings of the Br. and R. demonstratives are obtained:

- (A) The first difference in the endings correlates with the difference in the stem-final consonants mentioned above, i.e. with the fact that in R. plural and instr. sg. masc. / neut. there is the palatal /-t’-/ while in the corresponding Br. forms there is the non-palatal /-t-/. Correspondingly, the Br. endings always begin with -y- / [ɨ] (the same in both the proximal and distal deixes), but the R. endings begin either with -i- (proximal deixis) or -e- (distal deixis); e.g. Br. *hét-yja* / *t-yja* – R. *ét-im* / *t-em*.
- (B) There is a clear difference between the forms for the following individual cases: (a) in the nom. sg. masc., the R. forms show a morphophonemic representation “with *t* occurring twice”, which is the result of a reduplicative process¹⁵ not found in Belarusian: Br. *hét-y* / *t-oj* – R. *ét-ot* / *t-ot*.¹⁶ (b) In gen. sg. masc. / neut. we find the irregular (in terms of sound change from Common Slavic to contemporary Slavic languages and dialects) R. ending structure /-VvV/,

14 See HENTSCHEL (in press a) for a detailed discussion of the evaluation procedure. Above all please note that in the approach outlined there the qualification of a linguistic sign or construction as “Belarusian / Br.” or “Russian / R.” is not based on some sort of “synchronic etymology” but mainly on their resemblance with the Br. or R. codified languages!

15 What is involved here is the reduplication of the historical demonstrative *tš* to *tštš* which according to the laws of sound change produces *tot*. The *é* is an originally expressive prothetic particle, which was contracted in the pronominal form. The Br. variant of this particle was *hé*. Similarly, the Br. form of the distal Deixis *toj* has developed from the composition of two demonstrative (definite) pronouns *toj* ← *tš* plus *jb*.

16 It is, of course, a simplification to describe the R. *-ot* here as an ending. (The alternative and usual practice is to assume a stem *étot-* with no ending or a “zero” ending.) Nevertheless, for the sake of comparison and the analysis of the “mixed inflectional system” of demonstratives in the *trasjanka* (cf. below), it makes sense to assume a stem *ét-* for the varieties analyzed in this study.

which contrasts to the regular Br. /-VhV/. (c) The Br. form of the loc. sg. masc. / neut. is identical to the instr. sg., while in the R. paradigm, the original differentiation is maintained; the contrast in loc. sg., Br. *hëtym / tym* – R. *ëtom / tom*, results from this.

- (C) The Br. literary language shows variants in the nom. and acc. sg. of the fem. and neut. genders for the demonstratives of the proximal deixis. For one thing, we have the “long forms” or “long endings”, which clearly differ from those of the corresponding R. forms and endings: e.g. acc. sg. fem. Br. *hët-uju* – R. *ët-u*. By contrast, apart from the prothetic *h* the short Br. forms are identical to those of the corresponding Russian: e.g. Br. *hët-u*.¹⁷

3. Results

3.1 On the morphonemic structure of the stem

This analysis includes 438 uses of the demonstrative pronouns of the proximal deixis (338) and the distal deixis (100). The first essential finding is that of the 338 demonstratives in the proximal deixis, only 19.2% show the typical Br. prothetic *h*. In other words, over four-fifths of the cases (80.8%) show a stem-initial vowel sound, which is typical for Russian. This clear general predominance of the R. stem-initial sound structure by no means indicates a general preference for Russian stem forms in the corpus analyzed.

In a first step the preferences of morphonemic structures in the stem of demonstratives will be analyzed, thereby differentiating singular and plural numbers in the proximal and distal deixis:

¹⁷ It is striking that in the different (also the more recent) descriptions of the Br. literary language, the evaluation of these parallel short and long forms varies. The textbook on Belarusian for Germans by HURTIG & RAMZA (2003, 122 ff.) does not mention the short forms; the one for speakers of Russian by KRIVICKIJ, MICHNEVIČ & PODLUŽNYJ (1990, 150) cites them as alternative forms. The BRS (2003, s.v. *hëty*) cites the long forms (in parentheses) as alternative forms. In TSBM (1978), which is known to make use of the concept favouring the convergence with Russian, as well as in RBS (2005), there is no reference to the long forms.

(3) Stems - Proximal deixis				
Number	<i>n</i>	/het-/	/et-/	/et'-, ec'-/
singular	271	17.7%	81.6%	0.7%
plural	67	25.4%	28.4%	46.3%

(4) Stems - Distal deixis			
Number	<i>n</i>	/t-/	/t'-, c'-/
singular	84	100.0%	0.0%
plural	15	86.7%	13.3%

The R. stem forms /et-/ and /et'-, ec'-/ clearly dominate in the singular of the proximal deixis¹⁸ (the token frequency of the latter is low since these representations – following the R. pattern – are only to be expected in the instr., cf. above) compared to the Br. /het-/ (R. 81.6% plus 0.7% vs Br. 17.7%). The picture in the plural is completely different: the first thing that stands out is the high frequency of /et'-, ec'-/, i.e. the stem forms with a stem-final palatal consonant sound (46.3%). This is, of course, determined by the fact that they are present in the entire R. plural paradigm. These (and neither /het-/ nor /et-/) are the only stem forms to be classified in the plural as “specifically Russian”. On the other hand, they are not quite as frequent as the stem forms with the non-palatal stem-final /t/ (/het-/ /et-/; 25.4% plus 28.4%, i.e. 53.8%), which is a Br. characteristic. Nevertheless, of the latter two stem forms with the non-palatal stem-final sounds, /het-/ and /et-/, only the first can be described as an “unmistakably” Br. variant. The second, /et-/, is in the context of plural and the instr. sg. masc. / neut. specific to *trajanka*. It is a hybrid here in the sense that a R. stem-initial sound without the prothetic /h/ is combined with the non-palatal Br. stem-final sound. By contrast, /et/, in the context of the singular, except for instr. sg. masc. / neut., has to be classified as a R. stem.

In the corpus, for the singular of the distal deixis, the only stem form that occurs has the /t-/, i.e. it is the stem form which, except for the instr. sg.

¹⁸ An articulation with the Cekanje (*éc'-*) is seen as simply the reflection of the Br. accent; cf. Section 2 above.

masc. / neut., can be considered common to Belarusian and Russian. (In the corpus analyzed, there is no form of the instr. sg. masc. / neut. of the distal deixis and for that reason the value for the /t'-/ stem ending is "0" here.) Except for the instr. sg, Belarusian and Russian do not differ in the singular, so the 100%-value of the stem form /t-/ may not seem worth mentioning. On the other hand, it is striking that in the plural, where both languages do differ throughout the paradigm, the form with the non-palatal stem consonant which characterizes the Br. paradigm, clearly is dominant with respect to the R. palatal stem consonant (Br. 86.7% vs R. 13.3%).

In summary, the following can be said about the morphophonemic representation of the stem: in the proximal deixis, where Belarusian and Russian differ in the stem-initial sound, the Russian version is clearly preferred. Nevertheless, the Russian stem allomorphy, expressed in the opposition between the palatal stem-final sound /t'/ (in plural and in instr. sg. masc. / neut.) and the non-palatal stem-final sound /t/, is clearly not preferred. So there is, first, a clear preference for demonstrative stem forms with the Russian stem-initial vowel sound or – in the distal deixis – a common stem consonant, and, second, a clear tendency to avoid allomorphy reflected in the stem (final) consonant, the lack of allomorphy being characteristically Belarusian.

3.2 On the choice of endings

(A) Endings correlating to the palatal or non-palatal stem-final consonants: The choice of endings in plural and in the instr. sg. masc. / neut. is inseparably linked to the preference for non-palatal stem-final sounds: endings with the typical Belarusian non-frontal -y-, [ɨ] are preferred to the typical Russian frontal vowels -i- (proximal deixis) and -e- (distal deixis) to the same quantitative degree as was the case with the hard stem-final sounds. Except for the forms of the nom. pl. (and those of the acc. pl. homonyms in the context of inanimate nouns), the difference between the Br. and R. endings is reduced to this vowel contrast. For the nom. pl. the following forms occur in the corpus: *hetyja*¹⁹, *etyja*, *eti / eci* or *tyja*, *te / ce*. While *hetyja* and *tyja* represent morphonemically "perfect" Br. word forms, and *eti / eci* and *te / ce* conform to Russian (the variant *ce* with the phonetic Br. *Cekanje*), *etyja* is a form specific to *trasjanka*. With an occurrence frequency of 33.3% (in a

19 Some renderings of the ending *-yja* gave an ending-final sound qualitatively more like *e* than the typical Br. *a*.

sampling of $n=48$), this is certainly comparable (not significantly different) to the Br. *hetyja* with 27.1% and R. *eti / eci* with 39.6%. The Br. *tyja* occurs nine times and the R. *te / ce* only once in the corresponding 10 pronominal forms of the distal deixis. A general trend can be seen here: the use of Russian is much more pronounced in the proximal than in the distal deixis.

The absence of two "hypothetically" possible forms for the nom. (acc.) pl. in the corpus should be noted: the first is **hëti*, i.e. a form with a Br. stem-initial consonant and a R. stem-final consonant and ending; the second is **ëty* (which only occurs for the nom. and acc. sg. inan.; see below), a form with a R. stem-initial vowel and a Br. stem-final consonant as well as a phonotactic adaptation of the R. ending to the Br. stem-final consonant: $i \rightarrow y$ (cf. further below under (C)).

(B) Individual divergent endings: (a) In the nom. sg. masc. (and, once again, with the acc. sg. homonyms for inanimate nouns) the same is observed as in the nom. pl. First of all, in the proximal deixis, the "genuine" Br. and R. forms contrast with a specific *trasjanka* form: this latter, *ëty*, with a share of 20.4% ($n=49$), is a hybrid from a R. stem with a Br. ending. It has a frequency comparable to the Br. *hëty* with 28%, but the R. (like) *ëtat*²⁰ is considerably more frequent with 51%. The Br. ending *-y* and the R. *-ot (-at)* are thus in balance here. Secondly, the demonstratives of the distal deixis in nom. sg. masc. also clearly show the influence of Belarusian: Br. *toj* with 87.5%, R. *tot* with 12.5%, $n=16$. A further interesting detail is found when the choice of ending in the proximal deixis²¹ is differentiated according to the two cases, nom. sg. vs. acc. sg. inanimate. While the Br. ending *-y* in nominative ($n=33$) has a share of 60.6% and the R. *-ot* a corresponding 39.4%, this is reversed in the accusative: Br. 25%, R. 75%, ($n=16$); this difference is significant: $\chi^2=5.47$. In other words, while in the nom. sg. the Br. endings with the forms (*h*)*ëty* clearly dominate, in the acc. sg., *ëtat* is dominant, and this dominance is even more pronounced. In this connection it is worth mentioning that a theoretically possible hybrid construction from a Br. stem with a R. ending, **hëtat*, is absent.

20 The R. (like) forms from the *trasjanka* dialogues are cited in a broad transcription which also reflects the clear specific phonetic interference by Belarusian; in this case, the Akanje, (*ëtat* instead of *etot*), which is similarly pronounced in Russian, but not reflected in the Russian script. However, forms that are "generically" Br. and R. will be consistently cited in the usual "German" transliteration.

21 There are not sufficient entries in the acc. sg. for an analysis of the distal deixis.

(b) In the gen. sg. and – in the context of inanimate substantives – also in the acc. sg., we find a clear dominance of the Br. endings with the structure /-VhV/ among the 24 entries: five of the 15 forms in the proximal deixis show the Russian (like) pattern, *étava*, the other ten the Br. ending with *-h-*. Among the latter there are only two entries for the Br. form *hétaha* (with a prothetic *h*), i.e. the most frequent form is the hybrid from the R. stem with the Br. ending, *étaha*. In the distal deixis ($n = 9$), there are only entries for the Br. Forms with *-h-* in the ending. It is of interest to take a look at the parts of speech with similar declensions (adjective, adjectival interrogative pronouns like Br. *jaki*, R. *kakoj*, relative pronouns, indefinite pronouns, ordinal numbers as well as anaphoric pronouns). A comparable clear tendency favouring the Br. structure with *-h-* is shown in the corpus of ordinal numbers and indefinite pronouns ($n = 9$ and $n = 11$, respectively): the anaphoric pronouns with 61.4% still show a slight dominance of the Br. ending structure; on the other hand, for the adjectives, we find a balanced relationship ($n = 25$), (cf. HENTSCHEL 2008); for the interrogative pronouns, ‘who, what’ ($n = 9$), we find exclusively the R. structure with /-v-/.

(c) With only seven entries for the loc. singular, there is no basis for drawing conclusions from the demonstratives alone. Again, some of the other parts of speech where the same problem can be examined should be brought into the analysis (adjectives, adjectival interrogative pronouns like Br. *jaki*, R. *kakoj*, relative pronouns, indefinite pronouns and ordinal numbers). The question of interest here is which ending is preferred. In Br. there is an ending of the loc. sg. = instr. sg. type, /-im/, i.e. either *-ym* or *-im* (according to the stem-final consonant; with demonstratives only the former) but in R. an ending of the loc. sg. $\neq$ instr. sg. type with the loc. sg. on /-om/ (-om/-em) vs. the instr. sg. on /-im/ (-ym or -im depending on the stem-final consonant or with the loc. sg. on /-em/ vs. the instr. sg. on /-im/. In other words, the R. loc. sg. always differs in form from the instr. sg. The picture is clear: the R. non-homonymous endings are clearly dominant with a share of 76.3% compared to the Br. ones with 23.7% ($n = 76$). (By the way, the seven demonstratives, three in the near and four in the distal deixis, exclusively show the R. endings.) The Br. homonymous endings of the loc. sg. occur characteristically only with specifically Br. roots or stems, e.g. in interrogative or relative pronouns like *jakim* ‘who’ (cf. R. *kakom*) or with the ordinal number ‘seven’ in *sëmyim* (cf. R. *sedmom*).²² The findings in this context also

22 Cf. HENTSCHEL (in press a) as well as TESCH (in press) on the almost complete absence of hybrids of the type “Br. root plus R. ending”.

allow a statement about the influence of dialect characteristics in the corpus. The demonstrative endings and endings of the parts of speech with an adjective declension in the Br. standard language contain, as has just been outlined, for the instr. sg. and loc. sg. masc. / neut. a non-labial, non-posterior vowel as the ending-initial sound. This is basically the same in the R. instr. sg. (but in some paradigms, as has been indicated, an /-em/ is given), only the R. loc. sg. ending has the labial posterior ending-initial sound /-o/.²³ Endings with a posterior labial vowel for the cases mentioned certainly also occur in the Br. dialects, namely in the southwestern dialects, which also include those around Baranavičy. Then, however, the homonymy instr. sg. = loc. sg. remains. It is significant that not a single form of the instr. sg. masc. / neut. that occurs in the corpus ($n=17$) has a posterior labial vowel. This means that the loc. sg. ending /-om/ in the corpus may without a doubt be attributed to R. influence, and not that of the Br. dialects.

(C) Variation between long and short forms in the nom. sg. and acc. sg. endings of the demonstratives in the proximal deixis for feminine and neuter: The important thing in this context – as has been indicated above – is that two forms of variants occur in the Br. Paradigm – a specifically Br. long form (-*aja*, -*uju*, -*aje*) and a short form (-*a*, -*u*; -*a*). The latter endings mentioned can be considered common elements of both languages.²⁴ (In Belarusian the shorter endings are – as already indicated – rather “less norm-conformative”.) In trasjanka, the long and short forms also compete in the plural of the proximal deixis and in the demonstratives of the distal deixis. The long forms are classified as specifically Br. here, but the short forms as specific to R., not as common forms. Three areas with quite different preferences are clear:

23 The representation of the unstressed /o/ following a palatal or historically palatal consonant is *e* in the Russian orthography thus *-em* for the ending of the loc. sg. masc. / neuter. The ending *-em* in the instr. sg.; on the other hand, is stressed and goes back to /-em/.

24 Note: the R. orthography masks the fact that the R. *éta* fem. and *éto* neut. are also homophones.

(5) Long and short endings of nom. and acc. sg. in feminine and neuter				
Deixis	Congruence Class	Long	Short	N
proximal	fem. / neut.	0.6%	99.4%	173
proximal	plural	55.8%	44.2%	52
distal	fem. / neut.	71.8%	28.2%	39
distal	plural	69.2%	30.8%	13

The large number of entries ($n = 173$) for the demonstratives of the proximal deixis in nom. sg. and acc. sg. fem. or neut. is above all determined by the 104 entries for the forms of the nom. sg. neut. (with the non-attributive use strongly dominating among the latter²⁵, where in Belarusian a long form is excluded in various contexts). The conspicuous feature is, of course, the fact that only one single form in the corpus shows a specifically Br. long ending. The dominance of the short common ending is such that it occurs almost exclusively. The situation is completely different in the plural, where the specifically Br. long ending shows dominance (if only slight) compared to the short, here specifically R. endings. This can certainly be accounted for in part by the tendency to avoid stem allomorphy (non-palatal vs. palatal stem-final sound). The short ending that occurs here is the R. *-i*, which is accompanied by a preceding palatal consonant. There is no entry for a Br. adaption of the vowel ending to *-y*. Such a plural form would be homonymous with the Br. form of the nom. sg. masc., *hěty*, or with the corresponding specifically trasjanka form, *ěty*.

The matter of avoiding allomorphy cannot, however, play a role in the feminine and neuter singular of the distal deixis, and here the preference for the long Br. endings is even more pronounced than in the plural of the distal deixis. Here, too, the (rather few) short endings can be classified as specific to Russian. These quantitative regularities indicate a very general tendency

25 It is known that non-attributive uses of *ěto / (h)ěta* differ with regard to their categorization as parts of speech: besides qualifying as demonstrative pronouns, they are found in the literature classed as particles or sentence-joining conjunctions. The latter uses of the discussed element have, of course, not been analyzed as demonstrative pronouns. Only such non-attributive uses are considered to be demonstrative pronominal here, in which *ěto / (h)ěta* occur as the anaphora of propositions or as an anaphoric element with individual reference in copula sentences.

in trasjanka: when there is the option of choosing between a specific Br. and a common (lexical, morphological, or constructional) element, as is most clearly the case in the nom. sg. fem. / neut. and the acc. sg. fem., the preference for the common element is pronounced. What appears to be happening, therefore, is the elimination of differences – the phenomenon of levelling.

The nom. and acc. pl. forms in the proximal and distal deixis as well as the nom. and acc. sg. of the feminine and neuter in the distal deixis (thus those parts of the paradigms where no common short forms are available) confirm, in addition, a tendency which was described above for the nom. sg. and acc. sg. (inanimate) of the masculine. Although these two cases are formally homonymous the nom. clearly shows less “Russian” influence than the acc. ($\chi^2 = 5.51$).

(6) Br. long and R. short endings in nom. and acc. in pl. of the proximal and distal deixis as well as in the sg. of the feminine and neuter of the distal deixis			
Case	Long	Short	n
nom.	72.6%	27.4%	62
acc.	50.0%	50.0%	42

4. Discussion

Thus the analyses show a picture of patterns of demonstrative pronouns in mixed Belarusian-Russian speech which in several cases allows the recognition of manifest, statistically significant, quantitative preferences for one or another form, ending or structure, i.e. preferences for Belarusian, Russian or common forms and even forms specific to trasjanka. On the basis of these preferences and tendencies, the following “idealized” (using the most frequently occurring forms and the strongest tendencies) inflexion paradigms of the demonstratives in the “lect” of the Baranavičy informants can be presented (each with the opposing Br. and R. partial paradigms):

(7) Comparison of paradigms in the proximal deixis (A)						
Case	Masculine Singular			Neuter Singular		
nom.	<i>hěty</i>	<i>ětot</i>	<i>ěty</i>	<i>hětae</i> <i>hěta</i>	<i>ěto</i>	<i>ěta</i>
gen.	<i>hětaha</i>	<i>ětogo</i>	<i>ětaha</i>	like masc.		
dat.	<i>hětamu</i>	<i>ětomu</i>	<i>ětamu</i>	like masc.		
acc.	<i>hěty</i> (inan.) <i>hětaha</i> (an.)	<i>ětot</i> <i>ětogo</i>	<i>ětat</i> <i>ětaha</i>	like nom.		
instr.	<i>hětym</i>	<i>ětim</i>	<i>ětym</i>	like masc.		
loc.	<i>hětym</i>	<i>ětom</i>	<i>ětom</i>	like masc.		
	Br.	R.	Tras.	Br.	R.	Tras.

(8) Comparison of paradigms in the proximal deixis (B)						
Case	Feminine Singular			Plural		
nom.	<i>hětaja</i> <i>hěta</i>	<i>ěta</i>	<i>ěta</i>	<i>hětyja</i>	<i>ěti</i>	<i>ětyja</i>
gen.	<i>hětaj</i>	<i>ětoj</i>	<i>ětaj</i>	<i>hětyx</i>	<i>ětix</i>	<i>ětyx</i>
dat.	<i>hětaj</i>	<i>ětoj</i>	<i>ětaj</i>	<i>hětym</i>	<i>ětim</i>	<i>ětym</i>
acc.	<i>hětuju</i> <i>hětu</i>	<i>ětu</i>	<i>ětu</i>	<i>hětyja</i> (inan.) <i>hětyx</i> (an.)	<i>ěti</i> <i>ětix</i>	<i>ětyja</i> (<i>ěti</i>) <i>ětyx</i>
instr.	<i>hětaj(u)</i>	<i>ětoj(u)</i>	<i>ětaj</i>	<i>hětymi</i>	<i>ětimi</i>	<i>ětymi</i>
loc.	<i>hětaj</i>	<i>ětoj</i>	<i>ětaj</i>	<i>hětyx</i>	<i>ětix</i>	<i>ětyx</i>
	Br.	R.	Tras.	Br.	R.	Tras.

(9) Comparison of paradigms in the distal deixis (A)						
Case	Masculine Sg.			Neuter Sg.		
nom.	<i>toj</i>	<i>tot</i>	<i>toj</i>	<i>toe</i>	<i>to</i>	<i>toje</i> ²⁶
gen.	<i>taho</i>	<i>togo</i>	<i>taho</i>	like masc.		
dat.	<i>tamu</i>	<i>tomu</i>	<i>tamu</i>	like masc.		
acc.	<i>toj</i> (inan.) <i>taho</i> (an.)	<i>tot</i> <i>togo</i>	<i>toj</i> (<i>tot</i>) <i>taho</i>	like nom.		
instr.	<i>tym</i>	<i>tem</i>	<i>tym</i>	like masc.		
loc.	<i>tym</i>	<i>tom</i>	<i>tom</i>	like masc.		
	Br.	R.	Tras.	Br.	R.	Tras.

(10) Comparison of paradigms in the distal deixis (B)						
Case	Feminine Sg.			Plural		
nom.	<i>taja</i>	<i>ta</i>	<i>taja</i>	<i>tyja</i>	<i>te</i>	<i>tyja</i>
gen.	<i>toj</i>	<i>toj</i>	<i>toj</i>	<i>tyx</i>	<i>tex</i>	<i>tyx</i>
dat.	<i>toj</i>	<i>toj</i>	<i>toj</i>	<i>tym</i>	<i>tem</i>	<i>tym</i>
acc.	<i>tuju</i>	<i>tu</i>	<i>tuju</i>	<i>tyja</i> (inan.) <i>tyx</i> (an.)	<i>te</i> <i>tex</i>	<i>tyja</i> <i>tyx</i>
instr.	<i>toj(u)</i>	<i>toj(u)</i>	<i>toj</i>	<i>tymi</i>	<i>temi</i>	<i>tymi</i>
loc.	<i>toj</i>	<i>toj</i>	<i>toj</i>	<i>tyx</i>	<i>tex</i>	<i>tyx</i>
	Br.	R.	Tras.	Br.	R.	Tras.

26 It should be remembered that material from trasjanka discourse is represented in a broad transcription, R. and Br. material in transliteration. The former reflects prevocalic [j] whenever it occurs, not only before /a/ and /u/ as overtly reflected in both languages by the Cyrillic letters *я, ю*, but before /e/ and /o/ as well, reflected implicitly by the Cyrillic letters *е, ё*. This means in the case indicated that trasjanka *toje* phonetically and phonologically equals Br. *toe*.

As is always the case, the question is whether or not there is an explanation for the preferences that are shown. The available set of explanations for varieties or forms of speech like *trasjanka*, which evolve out of contact between genetically very closely related and structurally very similar languages, is essentially the same as that for "internal" morphological changes in a language. The mechanisms "at work" here are comparable to those in the formation of regional Koinés (regiolects) in dialect continua or of historically polydialectal-based standard languages.

(i) One of the most striking tendencies is the avoidance of allomorphy, here the stem allomorphy, as it occurs in the alternation between hard (non-palatal) and soft (palatal) stem-final sounds in Russian. Due to this avoidance of allomorphy, the plural paradigm (the set of preferred forms) with respect to stem-final consonant and endings shows an extensive Belarusian influence in mixed speech patterns. The idealized "*trasjanka* paradigm" in the plural of the distal deixis (as in the case of the instr. sg. masc. / neut.) is identical with that of the Br. literary language. Except for the initial sound (cf. (ii)), the same is true for the proximal deixis. The Uniformity Principle (according to MAYERTHALER (1981) a subprinciple of the principle of formal reflection of identity and distinctions of 'content') is at work here, though the interference of Br., where this allomorphy does not occur, cannot be ruled out. This phenomenon also supports the assumption that contact-induced language change for the most part leads to the unification of language structures and therefore to the removal of irregularities (ANDERSON 1989, 16f).

(ii) Perhaps the most striking feature, however, namely the widespread absence of the prothetic *h* in the demonstratives of the proximal deixis, cannot be explained by the above. First of all, it has to be noted that Belarusian (in the standard language and still more strongly in its dialects) has been a language with a tendency towards the avoidance of (above all accented) vowel initial sounds. The prothetic /j-/ and, above all, the /w-/, which before accented /u, o/, also in the standard language, is still strongly productive, are doubtlessly more widespread than the prothetic /h-/. Bearing this in mind, the strongly pronounced tendency to avoid stems with the typical Br. stem-initial sound is at first sight astonishing. The explanation for this phenomenon obviously lies in a habit of *trasjanka* speakers to which CYCHUN (1998) refers. He lists a series of especially salient (sometimes expressive) and highly frequent "markers of Russian" which *trasjanka* speakers use almost exclusively while avoiding the corresponding Belarusian alternatives. This behaviour is

based on their desire to speak Russian.²⁷ Cychun lists particles like *da* 'yes', *vot* 'there', *imenno* 'namely, exactly' and, among others, also *eto*, which in addition to its function as a demonstrative (nom. and acc. sg. of the neut.) can in Russian also be used as a particle or conjunction. The genesis of *trasjanka* is known to be closely associated with the desire of the Br. rural-urban migrants to adapt to Russian. Within such a general process of linguistic accommodation (in a broader sense) between two closely related, structurally similar varieties, TRUDGILL (1986, 12-21) further differentiates between accommodation in a narrower sense, which occurs for the most part unconsciously, and those instances where a speaker of variety B consciously imitates variety A. He too, refers to striking linguistic signs and constructions which occur frequently and are indicators of imitation. In varieties based on an incomplete accommodation of B to A, i.e. in a corresponding new variety C, imitations of this nature may also be conventionalized. Our corpus, too, confirms Cychun's observations: Thus, given Cychun's assumption that R. *eto* (in Br. phonetics [eta]), is preferred (at least initially in the genesis of *trasjanka*) to Br. *eta* due to conscious imitation (whereby the infrequent adnominal uses with neuter substantives is much less relevant than the independent, often sentence initial uses, including non-pronominal ones), a conventionalization of *eto* / *eta* with a transfer of the initial sound structure to other demonstrative forms in the distal deixis is the most plausible explanation. It is evident that such instances of contact-induced change based on imitation in no way correlate with a tendency toward higher regularity or towards the reduction of markedness.

(iii) A similar case is that of preference for the short forms of the demonstrative pronouns in the proximal deixis in nom. and acc. sg. of the feminine gender. It should be stated first that the prevalence of the short forms *eto* / *eta* discussed in (ii) may also have played a supportive role in the suppression of the long forms (*h*)*etaje* or (*h*)*etaja*, (*h*)*etuju*, respectively. The following seems more crucial: there is a demonstrable tendency in our corpus – quite independent of the demonstratives – that whenever common elements occur next to specifically Br. or R. alternatives, the former are preferred. This certainly has in part a psychological motivation related to the learning process, similar to the preference of Germans learning Polish for the expressions *auto* 'car' and *kartofel* 'potato' (which as loans are closer to the

27 BLANKENHORN (2003) draws attention to a similar use of such "signal words" and especially so-called discourse markers in the speech of Russian Germans ("Russlanddeutschen") in Siberia.

corresponding German lexemes *Auto, Kartoffel*) than the normative and more commonly used genuine Polish lexemes *samochód* and *ziemniak*. In addition, Belarusian and Russian are strongly significant as symbols in the Belarusian society, as MEČKOVSKAJA has observed on different occasions (e.g. 2002). The preference for Russian or Belarusian is known to correlate in no small degree with the political polarization of the Belarusian elite. The use of an "intermediate form of speech", or an "intermediate variety", can in such cases represent a neutrality strategy (cf. HELLER 1999; 2005, especially regarding English-French code-switching in Canada), which, so to speak, is perfectly accomplished through the use of common elements or varieties of the "conflicting" languages. The almost exclusive absence of long forms in the *trasjanka* conversations thus correlates characteristically with a widespread acceptance of the short forms as elements of the standard language.

The preference for the cited short forms in nom. and acc. sg. feminine cannot be regarded as a tendency toward higher regularity, either. The Br. demonstratives (disregarding for the moment those alternative short forms in nom. and acc. fem. and neut. of the proximal deixis which are identical with the R. forms) are inflected in all cases and numbers exactly like adjectives (with a comparable stem-final sound), and we find the same set of endings. Russian deviates from this in various positions of the demonstrative paradigms: (a) in the nom. sg. of all genders and numbers as well as in the acc. sg. fem. and, if inanimate, in the acc. sg., masc., neut. and pl., where we find short forms not common for adjectives;²⁸ (b) in the instr. sg. masc. / neut. and completely in the plural, where (ba) in the proximal and distal deixis the endings occur that correspond to a soft stem-final consonant, whereas in other contexts the ones corresponding to hard stem-final consonants occur, a variation not witnessed for adjectives, and where (bb) in the distal deixis (and some other pronominal paradigms) there are endings not used in adjective paradigms at all. Regarding the paradigms as a whole, the establishment of the short forms in nom. and acc. sg. fem. and neut. of *trasjanka* would thereby represent an increase in complexity in the sense of an abandonment of the rather strict parallelism of demonstrative (and other pronominal) and adjective inflection characteristic for Belarusian. On the other hand, within the paradigms of the demonstratives of the proximal deixis, this could be seen as an increase in regularity, or a decrease in markedness: the symboliza-

28 There are, of course, short forms of Russian adjectives with similar endings. But, as is well known, these are restricted to predicative use, thus reflecting old nominative forms but on the whole lacking the category of case.

tion of nom. and acc. in the adjective paradigms of Belarusian and Russian in feminine, neuter and plural is contra-iconic. These are the only endings with three phonological segments, except for the plural and in part the fem. sg. pattern, where the ending of the instr. is (pl.) or may also be (fem.) tri-segmental. The establishment of short forms with an ending from a single phonological segment in feminine and neuter sg. transforms the contra-iconicity into maximal iconicity because the other endings are at least bi-segmental.

The blocking of this transformation in the plural, i.e. the lack of a plural form *éty, is clearly related to the avoidance of homonymy with the nom. (acc.) sg. masculine. Beyond that, in the nominative, across the partial paradigms, what has been established by the formal preferences described above is a maximally iconic symbolization of number: *éty, éta / étu, éta – étyja*. The establishment of a plural form *éty instead of *étyja* (which in addition would still be homonymous with the masc.) would destroy this. (On the other hand, a homonymy between the feminine and neuter in nom. sg. occurs, which is, at least in the long forms, foreign to Belarusian; but this homonymy is only phonetic, and not phonemic.) While the increase in the values of iconicity in relationship to singular and plural forms in Slavic clearly plays a greater role (cf. ANDERSEN as early as 1980, 39 as well as MENZEL 2000, 184ff.) than is generally conceded (WURZEL 1984, 212), nevertheless, these "iconicity effects" may not be more than an accompanying phenomenon to a very general preference in mixed speech for elements which are established in both literary languages. This cannot be "conclusively" weighed prior to a comprehensive analysis of the inflections in *trasjanka*.

(iv) An explanation for the dominance of the Belarusian endings in gen. sg. masc. / neut. as well as in the acc. sg. masc. animate (of the demonstratives and of the rather less frequently used ordinal numbers and indefinite pronouns) is not readily apparent. The idiosyncratic character of the /-v-/ in the R. ending should be emphasized. In all other Slavic languages, the etymologically regular consonant, /g/ or /h/, occurs in this position. So R. inflectional forms containing /-v-/ in the gen. sg. might be candidates for the above-mentioned process of imitation. Firstly, however, endings can be regarded as less ideal candidates in this respect, especially in languages like Br. and R., where reductive processes are widespread, at least in endings without stress, as is mostly the case. Secondly, Br. speakers are familiar with the regular, in all other contexts obligatory phonetic-phonemic correlation between the R. /g/ and the Br. /h/, and with the fact that each of them (but

not /v/) is rendered in the orthography of the respective language with *g* (Cyrillic *г / з*). These two facts could hinder the transfer of an idiosyncratic element like the ending /-VvV/ in a process of unconscious accommodation. To be sure, the rather different picture with the adjectives and, especially, interrogative pronouns deserves notice: most frequently the R. equivalent for "who" (in acc.) is to be found, clearly dominating over the Br. form. But this interrogative pronoun usually appears in the focus of utterances, with an appropriate intonation, and could, like *это*, discourse-marker and similar forms, belong to the set of salient forms appropriate for imitation. For the balanced relationship of Br. and R. endings in the adjectives, the following can be considered: while there is no general "lexicon-grammar-split" in trasjanka as in prototypical mixed languages (cf. MATRAS 2003), nevertheless the R. influence is much stronger in the lexical morphemes or in the lexical parts of speech, respectively, than in the grammatical (cf. TESCH, in press, and HENTSCHEL, in press a). Admittedly, Br. endings combine rather freely with R. root morphemes, but significantly less often than with common and certainly less often than with Belarusian root morphemes. In addition, it should be noted that for the adjectives, there is a relationship which cannot be explained here: a frequency comparison of the Br. to the R. root morphemes turns out to be extremely unfavourable for the former (2.1% vs. 28.8% for 577 adjective forms).²⁹ This can, as a side effect, increase the portion of the R. structure with /-v-/ in the adjectives.

(v) The extremely pronounced preference for an ending in the loc. sg. masc. / neut. of the adjectivally inflected parts of speech, which is – in line with the R. pattern – distinct from the instr. sg. masc., is very conspicuous. (There are no differences between the parts of speech apparent here, as was the case with the gen. sg. just discussed, which supports the assumption of an "idiosyncratic role" for the R. /-v-/ when it occurs in the gen. (acc.) sg. of in the context of masc. or neut. (only gen.) nouns instead of R. /g/ which in other contexts regularly corresponds to Br. /h/.) Here, too, there is no apparent "explanatory interpretation". Because of structural and frequential char-

29 The common morphemes are dominant among root morphemes in terms of token frequency. The corpus evaluated in this connection is only part of the corpus evaluated for the demonstratives (with ca. 15,000 word forms): the following values are found for the three main lexical parts of speech: nouns, *n* = 2686, common 69.6%, R. 25.1%, Br. 5.1%; verbs, *n* = 3393, common 82.9%, R. 11.2%, Br. 5.9%; adjectives, *n* = 577, common 69.6%, R. 28.8%, Br. 2.1%. LISKOVEC (2005) too, refers to the specific role of the adjectives in trasjanka. Cf. further HENTSCHEL (in press b).

acteristics and the absence of any special exposition in discourse, the loc. sg. masc. / neut. is certainly not an element that comes into question as a suitable cue for an imitation of R. speech patterns. Two principles of morphological change could be mentioned: there are several indications that marked categories or sub-categories are rather more liable to accommodation to Russian than the unmarked, e.g. the forms of the anaphoric pronouns in nom. (masc. / fem. / neut. / plural: Br. *ён, jana, jano, jany*, R. *он, она, оно, они*)³⁰ in our corpus for feminine and neuter and especially for the plural are more strongly influenced by Russian than the masculine. With the verb forms of the present tense, 3rd person, the plural forms show the influence of Russian more than the singular forms. In the same way, the forms of the feminine anaphoric pronouns for the homonymous (in the sense of JAKOBSON 1936) peripheral cases (dat., instr., loc.) are dominated by Russian, while for the similarly homonymous oblique central cases (acc., gen.) a preponderance of Br. forms is found (cf. HENTSCHEL in press b for these paradigms). The loc. sg. masc. of the adjective declination fits into this picture.³¹ In addition, an adjustment of the Br. formal equivalence loc. sg. = instr. sg. for the adjective inflection patterns to the formal distinction loc. sg. ≠ instr. sg. for the nouns (in both languages) was noted. This would, however, be the reversal of an historical change because the case homonymy mentioned is the result of a relatively recent development which has also taken place in Polish. In the same way, the general tendency in the Slavic languages is towards breaking down the formal differences of the adjective inflection in the peripheral cases for masculine and neuter (obviously supported by the relationships in feminine where there is also frequently an ending homonymy, dat. sg. = loc. sg., as in Ukrainian and Croatian). In any case, an increase in the complexity of the formal differentiations can be observed here in the mixed speech of trasjanka.

(vi) Finally, there remains a phenomenon to be discussed which at first appears bizarre: (disregarding the lacking prothetic *h*) the preference for the Belarusian-like form *эты* in the nom. sg. masc. of the demonstrative in the proximal deixis, which in the acc. sg. masc. inanimate is "countered" by the

30 The difference is primarily due to the Br. prothetic consonant *j*, and furthermore to the hard (non-palatal) stem-final sound with the corresponding "hard" ending vowel in the plural. The initial vowel sound in Russian is quite similar to Belarusian [a], only slightly more closed and quantitatively reduced: [ʌ].

31 The two other peripheral cases do not offer any additional information here. The endings of dat. and instr. are the same in both languages.

preference for the Russian-like *état*, even though in this paradigmatic context there is generally an ending homonymy in both languages. (This phenomenon is also suggested in the plural where R. *éti*, opposite the Br.-influenced *(h)étyja*, has a significantly higher relative token frequency in the accusative than it does in competition with the same form in nominative, although the use of *éti* goes against the tendency to avoid stem allomorphy.) Such evidence could at first sight be interpreted as an indication of the establishment of a morphologically independent acc., which otherwise is found in Eastern Slavic³² only in the fem. sg. of different parts of speech (as with some masculine substantives) which in nom. sg. end with /-a/ or /-aja/, respectively. Nevertheless, a sceptical approach would be advisable, as the highly questionable “linguistic status” of *trasjanka* addressed in the introduction is still unresolved. As stated, *trasjanka* is in the first instance a folk category. In the corpus which forms the basis for this study, for instance, there is evidence of inter-sentential as well as intra-sentential code-switching (cf. HENTSCHEL in press a, b). The instances of intra-sentential code-switching in individual expressions are sometimes classified as alternating and other times inserting types or so-called “congruent lexicalization” types (following the typology of MUYSKEN 2000).³³ Both motivated (less frequent) and unmotivated (more frequent) switches to Belarusian or Russian respectively are found in the conversations evaluated. These examples of switching are in some isolated instances connected to a few initially distinguishable paradigmatic restrictions in the choice between Belarusian, Russian or common (occasionally also hybrid) elements and structures. There is evidence for a transition at least to code-mixing, if not even to a “fused lect” according to AUER (1998), who emphasizes that in a language community all three “blends” of two contact languages can be simultaneously present. Differentiating these phenomena within individual utterances is sometimes difficult, which implies a considerable methodical problem for the quantitative analysis of “parole data”.

32 Morphologically independent accusatives are rather the exception, or at least infrequent types, in Slavic. Generally, so-called genitive-accusatives (homonymy between accusative and genitive) are to be found in the context of the sg. of animate masc. nouns and of the pl. of animate or personal or personal-male nouns, nominative-accusatives (homonymy between accusative and nominative) in the context of neut. nouns in the sg. and of inanimate or non-personal or non-personal-male nouns in the pl.: a distribution on the basis of “new” subgenerators which evolved in the course of the last millennium.

33 HENTSCHEL (in press b) will offer an analysis of code-switching in the corpus of Baranavičy investigated here.

Moreover, HENTSCHEL & TESCH (2006, 226-240) have shown that sometimes other contact phenomena such as interference of Belarusian in the use of Russian (i.e. a current inter-language phenomenon) or borrowing (in a narrower sense, apart from “nonce borrowings” or insertional switches of, as a rule, just one lexical element) can also be present. In addition to that, it is not clear whether *trasjanka* will ultimately become a conventionalized “fused lect” of some substandard type or only represents the transition stage of a language change from Belarusian to Russian. This could turn out differently for various groups in the Belarusian society. Some may complete the shift, losing all competence in Belarusian, while others may retain a form of Belarusian, and still others only – or also – speak a “fused sociolect” of the *trasjanka* type with clear Br. traits. To what extent one or the other occurs depends on future political and social developments in Belarus (cf. HENTSCHEL & TESCH 2006, 240f). As to the phenomenon discussed here, the strong or stronger dominance of the Russian like *état* (*étot*) but also *éti* in acc. sg. masc. inanimate and the inverse preference of the (in principle competing) Belarusian like forms in the nom. case, *(h)éty* sg. and *(h)étyja* pl., would, in the scenario of an advanced language shift, not be at all unusual: speakers who have largely shifted from Belarusian to Russian still remember the Br. forms of the generally more frequent and unmarked nominatives (i.e. the forms from the more frequent nominative contexts) better than the Br. accusative forms. The question whether this tendency will be conventionalized in a *trasjanka* pattern with nom. ≠ acc. is at this stage (and in view of the current extent of the corpus analyzed at this moment) unanswerable. Furthermore, future analysis of code-switching phenomena, especially the embedding of the forms discussed in noun phrases with other Br., R. or common elements, would have to be taken into account in the frequency analysis as well.

5. Summary

The quantitative analysis of morphological inflection forms (stems and endings) in the mixed Belarusian-Russian speech of *trasjanka* thus reveals more or less clear preferences, sometimes for Br., sometimes for R. or even for common as well as hybrid elements. These quantitative differences are quite clearly not random. In part they correspond to the principles of morphological change which are assumed to apply to “intra-lingual” morphological, or so-called endogenous change. It has been demonstrated in various studies

that these kinds of principles "regulate" both the morphological development of polydialectal-based standard languages and instances of intra-lingual dialect contact, in other words the "competition of forms" that correlate with such phenomena (cf. MENZEL 2003). From a structural point of view, because of the close genetic relationship and high degree of structural similarity between Belarusian and Russian, the corresponding morphological contact phenomena in mixed Belarusian-Russian speech convey an impression of dialect contact and the mixed speech of *trajanka* rather than of the genesis of a new, mixed dialect. The distribution of forms is not chaotic, not completely "individual", as suggested by some students of mixed "East Slavic speech", although it reveals a high degree of variability. The significance of morphological change principles, as developed for example in the naturalness-theoretical approach, is nevertheless clear. As a whole, these principles increase the regularity of the inflectional-morphological patterns. The most convincing example in this analysis is certainly the extremely strong tendency to avoid stem-allomorphy in the partial paradigms of demonstrative pronouns in the singular and plural, which finally also leads to the formation of specific hybrid *trajanka* forms and even paradigms.

Other regularities, however, correlate rather with the unequal prestige status of the two languages in contact and the social significance of language(s) in the Belarusian society, in which Russian plays a clearly dominant role, or with the conflict situation between Belarusian and Russian in the symbolism of the political landscape. Here lie the roots of the preferences which have their origin in conscious imitation, as well as the tendency to prefer forms common to both languages. These strategies are neutral in terms of an increase or decrease in morphological regularity and can therefore be a cause of the latter, which has so far been seen to be untypical in contact situations.

References

- ALTMANN, G. 1972: Status und Ziele der quantitativen Sprachwissenschaft. In: Jäger, S. (Hrsg.), *Linguistik und Statistik*. Braunschweig (= *Schriften zur Linguistik* 6)
- ANDERSEN, H. 1980: Morphological change: towards a typology. In: Fisiak, J. (ed.), *Historical morphology*. The Hague etc., 1-50
- ANDERSEN, H. 1989: Understanding linguistic innovations. In: Breivik, L. E. & Jahr, E. H. (eds.): *Language change. Contributions to the study of its causes*. Berlin, New York, 5-27
- AUER, P. 1998: *From code-switching via language mixing to fused lects: Toward a dynamic typology of bilingual speech / Interaction and Linguistic Structures*. Issue 6. Freiburg
- AVANESAŪ, P. I. 1964: *Narysy pa belaruskaj dyjalektalohii*. Minsk
- BAKKUS, A. 2003: Can a mixed language be conventionalized alternational codeswitching? In: Matras, Y. & Bakker, P. (eds.) 2003b
- BLANKENHORN, R. 2003: *Pragmatische Spezifika der Kommunikation von Russlanddeutschen in Sibirien. Entlehnung von Diskursmarkern und Modifikatoren sowie Code-switching*. Frankfurt/M.
- BRS 2003 = *Belaruski-ruski sloŭnik*. Minsk
- BYBEE, J. & HOPPER, P. (eds.) 2001: *Frequency and the emergence of linguistic structure*. Amsterdam, Philadelphia
- CHAMBERS, J. K. 2003: *Sociolinguistic theory. Linguistic variation and its social significance*. 2nd ed. Oxford
- CORBETT, G., HIPPISEY, A., BROWN, D. & MARRIOTT, P. 2001: Frequency, regularity and the paradigm: A perspective from Russian on a complex relation. In: Bybee, J. & Hopper, P. (eds.), 201-226
- CYCHUN, G. A. 1998: "Trajanka" jak ab"ekt lingvistyčnaha dasledavannja. In: *Belaruskaja mova ŭ druhoj palove XX stahoddzja: Materyjaly Mižnarodnaj navukovaj kanferencyi*. Minsk, 83-89
- CYCHUN, G. A. in press: Soziolinguistische, soziokulturelle und psychologische Grundlagen gemischten Sprechens. In: Hentschel, G. et al. (eds.), in press
- DURNOVO, N. N. 1924/2000: Očerok istorii russkogo jazyka. In: Durnovo, N. N. 2000, *Izbrannye raboty po istorii russkogo jazyka*. Moskva, 1-341
- FLIER, M. S. 1998: Surzhyk: The rules of engagement. In: *Harvard Ukrainian Studies* XXII, 113-136
- GOLOVKO, E. V. 2001: Pereključenje kodov ili novyj kod. In: *Trudy fakul'teta etnologii Evropejskogo Universiteta v Sankt-Peterburge*. T. 1. St. Peterburg, 1-36
- HELLER, M. 1999: Heated language in a cold climate. In: Blomaert, J. (ed.), *Language ideological debates*. Berlin, 143-171
- HELLER, M. 2000: Bilingualism and identity in the post-modern world. In: *Estudios de Sociolingüística* 1/2, 9-24

- HELLER, M. 2005: Identities, ideologies and the analysis of bilingual speech. In: Hinnekamp, V. & Meng, K. (Hrsg.), *Sprachgrenzen überspringen: Sprachliche Hybridität und polykulturelles Selbstverständnis*. Tübingen, 267-289
- HELLER, M. & PFAFF, C. W. 1997: Code-switching. In: Goebel, H. et al. (Hrsg.), *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin, 594-609
- HENTSCHEL, G., 2008: Einige Beobachtungen zur Flexionsmorphologie in der weißrussischen Trasjanka: Zur Variation zwischen weißrussischen und russischen Endungen und Formen beim Verb, Adjektiv und anaphorischem Pronomen. In: Nagórko, A., Heyl, S. & Graf, E. (Hrsg.), *Sprache und Gesellschaft. Festschrift für Wolfgang Gladrow*. Frankfurt, 455-466
- HENTSCHEL, G., in press a: Die weißrussische Trasjanka. Zur Problematik kontaktlinguistischer Untersuchungen nah verwandter Sprachen. In: Kosta, P. & Weiss, D. (Hrsg.), *Slavistische Linguistik 2006/2007*. (= *Slavistische Beiträge*) (als Vortrag gehalten in Zürich im Sept. 2006)
- HENTSCHEL, G., in press b: On code-switching in Belarusian-Russian mixed speech ("Trasjanka"). In: Hentschel, G. et al. (eds.), in press
- HENTSCHEL, G., TARANENKO, O., WOOLHISER, C. & ZAPRUDSKI, S. (eds.), in press: *Studies on Belorussian Transjanka and Ukrainian Suržyk as results on Belorussian- and Ukrainian-Russian language contact*. (Papers from a conference, Oldenburg, June 15th – 18th 2007.) Frankfurt
- HENTSCHEL, G. & TESCH, S. 2006: „Trasjanka“: Eine Fallstudie zur Sprachmischung in Weißrussland. In: Stern, D. & Voss, Chr. (Hrsg.), *Marginal Linguistic Identities. Studies in Slavic contact and borderland varieties*. Wiesbaden (= *Eurolinguistische Arbeiten* 2), 213-243
- HENTSCHEL, G. & TESCH, S. 2007: Trasjanka: v kakoj stepeni ona "russkaja", "belorusskaja" ili "obščaja"? Na materiale rečevoj praktiki odnoj sem'i. In: *Mova - litaratura - kul'tura / materyjaly V Mižnarodnaj navukovaj konferencyi (da 80 hoddzja prafesara L'va Michajlaviča Šakuna) h. Minsk, 16-17 listapada 2006 hoda*. Minsk, 18 – 26
- HURTIG, C. & RAMZA, T. 2003: *Belarussische Grammatik in Tabellen und Übungen*. München (= *Slavistische Beiträge* 435)
- KRIVICKIJ A. A., MICHNEVIČ, A. E. & PODLUŽNYJ, A. I. 1990: *Belorusskij jazyk dlja govorjaščich po-russkij*. Minsk
- LEHFELDT, W. & ALTMANN, G. 2004: Review of Bybee & Hopper 2001. In: *Journal of Quantitative Linguistics* 11/3, 275-304
- LISKOVEC, I. 2005. *Russkij i belorusskij jazyki v Minske: problemy bilingvizma i otnošenija k jazyku*. [unpublished Ph. D. Diss., European University St. Petersburg]
- MATRAS, Y. 2003: Mixed-languages: Re-examining the structural prototype. In: Matras, Y. & Bakker, P. (eds.) 2003b, 151-176
- MATRAS, Y. & BAKKER, P. 2003a: The study of mixed languages. In: Matras, Y. & Bakker, P. (eds.) 2003b, 1-20
- MATRAS, Y. & BAKKER, P. (eds.) 2003b: *The mixed language debate. Theoretical and empirical advances*. Berlin, New York
- MAYERHALER, W. 1981: *Morphologische Natürlichkeit*. Wiesbaden
- MEČKOVSKAJA, N. B. 1994: Jazykovaja situacija v Belarusi: Etičeskie kollizii dvuzazyčija. In: *Russian Linguistics* 18, 299-322
- MEČKOVSKAJA, N. B. 2002: Jazyk v roli ideologii: nacional'no-simvoličeskie funkcii jazyka v belorusskoj jazykovoj situaciji. In: Gutschmidt, K. (Hrsg.), *Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung slavischer Schriftsprachen in der Gegenwart*. Dresden, 124-141
- MEČKOVSKAJA N. B. 2007: Trasjanka ŭ kantekste belarуска-ruskich idéalektaŭ: čto i kali razmaŭlae na trasjancy? In: *Vesnik BDU, Seryja 4. Filologija; Pedagogika; Žurnalistyka*. No. 1, 91-97
- MENZEL, Th. 2000: *Flexionsmorphologischer Wandel im Polnischen. Eine natürlichkeitstheoretische Untersuchung auf allgemeinslavischem Hintergrund*. Oldenburg (= *Studia Slavica Oldenburgensia* 5)
- MENZEL, Th. 2003: Refunktionalisierung vs. Abbau substantivischer Flexionsmarker in den slavischen Sprachen. Zur Frage der Erklärbarkeit im morphologischen Wandel. In: Stolz, Th. & Kolbe, K. (Hrsg.), *Methodologie in der Linguistik*. Frankfurt/M. etc., 81-101
- MICHNEVIČ, A. E. & GIRUCKIJ, A. A. 1982: O jazykovom i lingvističeskom statuse „naciolekta“. In: *Variativnost' kak svojstvo jazykovoj sistemy (tezisy dokladov)*. Moskva. Institut vostokovedenija AN SSSR, 1982. Čast' 1, 77-79
- MUYSKEN, P. 2000: *Bilingual Speech*. Cambridge
- NÁBĚLKOVÁ, M. & SLOBODA, M. in press: 'Trasjanka' and 'českoslovenčina' (Czechoslovak) as discursive emic categories: their history and present-time uses. In: Hentschel, G. et al. (eds.), in press

- RAMZA, T. in press: Die Evolution der Trasyanka in literarischen Texten. In: *Zeitschrift für Slawistik* 53 (2008)/3
- RBS 2005 = *Russko-belorusskij slovar'*. Minsk
- SLOBODA, M. 2006: Folk views on linguistic variation and identities in the Belarusian-Russian borderland. In: Hinskens, F. (ed.), *Language Variation – European Perspectives*. Amsterdam, 217–231
- STAVYC'KA, L. & TRUB, V. 2007: suržyk: mif, mova, komunikacija. In: Stavyc'ka, L. (red.), *Ukrainsko-rosijs'ka dvomovnist'. Lingvo-sociakul'turni aspekty*. Kyiv
- SWIGART, L. 1992: Two codes or one? The insiders' view and the description of codeswitching in Dakar. In: Eastman, C. M. (ed.), *Code-switching*. Clevedon etc., 83–102
- THOMASON, S. 2003: Social factors and linguistic processes in the emergence of stable mixed languages. In: Matras, Y. & Bakker, P. (eds.) 2003b, 21–39
- TESCH, Sv. in press: Zur morphologisch „hybriden“ (weißrussisch-russischen) Bildung von Wortformen in der Trasyanka. In: Hentschel, G. et al. (eds.), in press
- TRUDGILL, P. 1986: *Dialects in contact*. Oxford
- TSBM 1978 = *Tlumačal'ny sloŭnik belaruskaj movy*. T. 2. Minsk
- WURZEL, W. U. 1984: *Flexionsmorphologie und Natürlichkeit. Ein Beitrag zur morphologischen Theoriebildung*. Berlin

Резюме

Центральный вопрос данной статьи – а именно: возможно ли развитие «собственных» флективных парадигм в смешанной белорусско-русской речи, обычно называемой трасынкой, отличающихся от белорусских и русских – составляет часть более общих вопросов, касающихся форм «восточнославянской» смешанной речи в Беларуси и Украине. В начале статьи автор задается вопросом, что может означать в принципе, т. е. на метатеоретическом уровне, утверждение различных исследователей в Беларуси и Украине (resp. суржика), что трасынка является «бессистемной», если даже не хаотичной формой речи. При этом, естественно, никто не заявляет о том, что вся смешанная речь «бессистемна» или «хаотична» (на ней ведь не только говорят, но ее и понимают, т. е. она используется как средство коммуникации). Речь скорее идет о «бессис-

темном» выборе между белорусскими и русскими элементами, т. е. знаками (лексемами, морфемами) и конструкциями, а также – как дополнительно подчеркивается – элементами, общими для обоих языков, и такими, которые специфичны для трасынки. Этот выбор, как видно с «первого взгляда», детерминирован нестрогим, т. е. не происходит согласно «безоговорочным» (или «категориальным») правилам, которые с точки зрения структурного языкознания (и большинства более поздних лингвистических подходов) составляет суть языковой системы, системности. Но это – как аргументируется в данной статье – отнюдь не значит, что выбор является хаотичным, т. е. чисто случайным. Скорее следует эмпирически проанализировать предпочтения (преференции) в данном выборе на основе наблюдаемого языкового поведения, при помощи количественных методов. Другими словами, следует проверить, не существуют ли в определенных контекстах (структурных и коммуникативных) предпочтения употребления белорусских или русских элементов. При эмпирическом обнаружении таких преференций ставится другой более общий вопрос, касающийся как трасынки так и суржика: является ли смешение в речи «чисто» спонтанным, или существуют основания предположить, что в определенной степени уже произошла конвенционализация? При наличии преференций в репрезентативной мере имеет место последний вариант.

Трасынка и суржик представляют собой, как известно, смешанную речь, основанную на контакте двух генетически близкородственных и структурно очень похожих языков: белорусского и русского или украинского и русского. За исключением асимметричного положения соответствующих контактных языков в плане социального престижа (в пользу русского языка, resp. украинского с переменами, произошедшими в 1990-е гг.) этот языковой контакт можно скорее сравнить с контактом диалектов.

В Европе возникновение новых смешанных диалектов из более старых контактных диалектов часто происходило в контексте индустриализации, урбанизации и сопровождающей данные феномены миграции из сельской местности в город. Подобные общественные процессы имели место и в Беларуси в 60-х и 70-х гг. прошлого века, и именно с ними связано появление современного варианта смешанной белорусско-русской речи.

Исследуя подобные ситуации новых смешанных диалектов, часто новых городских диалектов, британский лингвист Р. Trudgill указал на

тот факт, что конкурирующие языковые знаки и конструкции из разных контактных диалектов очень долго могут существовать как свободные варианты, и стабилизация, т. е. более четкие ограничения в пользу одного или другого варианта возможны лишь в третьем или четвертом поколении. Дорога к такой стабилизации лежит через предпочтения / предпочтения, т. е. через более высокую или более низкую частотность в употреблении одного или другого варианта (-ов). В этом аспекте в высшей степени вариативный характер трясянки, т. е. ее варьирование между белорусскими, русскими, общими и специфическими элементами и конструкциями, представляется абсолютно нормальным.

Эмпирическую базу для представленного в данной статье анализа составляют словоформы указательных местоимений, взятые из корпуса семейных разговоров между членами семьи и их знакомыми из белорусского города Барановичи, который (корпус) к моменту анализа охватывал 21.000 словоформ, из них более чем 400 употреблений указательных местоимений. Т. е. эти данные являются репрезентативными лишь для семейного «лекта», характеризующегося явным сосуществованием белорусских и русских элементов и конструкций. Информанты могут быть охарактеризованы как носители трясянки в первом и втором поколении.

На основе этого материала может быть установлен целый ряд предпочитаемых форм и свойств указательных местоимений в «трясяночной» речи:

А. Доминирование корня, который, с одной стороны, (а) не демонстрирует протетическое *g /h/* (как в белорусском языке, напр. *зэты*) и (б) не имеет корневой алломорфии, которая в русском выражается в альтернативе между палатальным */tʲ/* во множественном числе и творительном падеже ед. ч. мужского и среднего рода и непалатальным */t/* в остальных случаях. Таким образом при «ближнем» и «дальнем» дейксисе отмечаются парадигмы, отличающиеся как от русского, так и от белорусского, лишь частично совпадающие с белорусскими или с русскими парадигмами.

Б. В ближнем дейксисе в именительном падеже ед. ч. отдается предпочтение образцу типа *эты* м. р., *эта* ж. р., *эта* ср. р. (т. е. «кратким» формам в ж. и ср. р.; в ж. р. также в винительном падеже: *эту*) в отличие от множественного числа, где отдается предпочтение «длинной» форме *этыя*, что также отличается от белорусских и русских образцов в смысле «гибридного набора» форм им. п.: *эты – эта – эта – тыя*.

В. Очевидное предпочтение белорусского окончания */-VhV/* русскому окончанию */-VvV/* в родительном падеже ед. ч. м. р. (в контексте одушевленных существительных и в винительном падеже) и ср. р.

Г. Также очевидное предпочтение русского окончания */-om/* белорусскому окончанию */-im/* в предложном (местном) падеже ед. ч. м. и ср. р., которое в русском всегда отлично от творительного падежа. В белорусском же оно совпадает с творительным.

Д. Предпочтение формы *эты* в ближнем дейксисе, которая за исключением отсутствующего протетического *g* соответствует белорусскому, и предпочтение формы *той* в дальнем указании русским альтернативам *этой* и *той* в именительном падеже м. р., при небольшом изменении этих отношений в винительном падеже.

По крайней мере, для части приведенных явлений возможны объяснения, базирующиеся на принципах, сформулированных в рамках Естественной Морфологии и (собственно) касающихся внутриязыкового («неконтактного») морфологического изменения. Другие же явления, основывающиеся не на неосознанном процессе аккомодации, а скорее на осознанной имитации (в понимании Р. Trudgill'a) можно объяснить асимметричным положением в плане социального престижа, решающегося в пользу русского языка. В общем и целом, данные явления свидетельствуют о том, что в дистрибуции и образовании ряда форм вовсе не царит хаос, а намечаются более или менее явные предпочтения отдельных форм или окончаний и, таким образом, начало конвенционализации «смешивания». В трясянке (точнее, в «трясяночном лекте» исследованного семейного контекста) можно даже отметить собственные парадигмы указательных местоимений, отличающиеся как от белорусского, так и от русского. Существуют ли такие или подобные тенденции в других областях Беларуси, должны показать будущие исследования, которые должны опираться на более объемный корпус.